

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

“Иқтисодиёт назарияси” кафедраси

**Д.В.РАСУЛОВА, Х.С.АСАТУЛЛАЕВ, Ф.Б.ШАКИРОВА,
О.У.МАМАДИЁРОВ**

ИННОВАЦИОН ИҚТИСОДИЁТ

Маъруза матни

Тошкент-2019 й.

МУНДАРИЖА

	КИРИШ.....	3
1-мавзу	Инновацион иқтисодиётнинг моҳияти, шаклланиши ва моделлари	5
2-мавзу	Иқтисодий ўсишни таъминлашда инновацион ривожланишнинг зарурлиги ва аҳамияти	18
3-мавзу	Инновацион иқтисодиёт белгилари ва уни баҳолаш индикаторлари	33
4-мавзу	Инновацион иқтисодиётнинг Америка Қўшма штатлари иқтисодиётнинг ўсишини таъминлашдаги ўрни.....	46
5-мавзу	Инновацион иқтисодиётнинг Буюк Британия иқтисодий ўсишини таъминлашдаги аҳамити	60
6-мавзу	Инновацион ривожланиш орқали миллий иқтисодиёт ўсишини таъминлашнинг Германия тажрибаси ва моделлари	73
7-мавзу	Инновацион иқтисодиётнинг Жанубий Корея иқтисодий ўсишни таъминлашдаги ўрни ва йўналиш соҳалари	85
8-мавзу	Инновацион иқтисодий ўсишнинг Хитой тажрибаси ва асосий тенденциялари	95
9-мавзу	Япония инновацион иқтисодий ривожланиш назарияларининг ўзига хос хусусиятлари	104
10-мавзу	Ўзбекистонда инновацион иқтисодиётни шаклланиши ва миллий иқтисодиётнинг ўсишини таъминлашдаги имкониятлари	111
11-мавзу	Барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда инновацион ривожланишнинг миллий тизими	124
12-мавзу	Инновацион иқтисодиёт шароитида иқтисодий ўсишни таъминлашнинг омиллари ва истикболлари	138
13-мавзу	Инновацион иқтисодиётни амалиётга жорий этишнинг асосий вазифалари	148
14-мавзу	Инновацион иқтисодиёт орқали миллий иқтисодиёт барқарорлигини таъминлаш ва таълим тизимини такомиллаштириш йўллари	161
	Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	172
	Иловалар	180

КИРИШ

Дунё миқёсида иқтисодий ресурслар ҳажмининг қисқариб бораётганлиги, халқаро иқтисодиётнинг глобаллашуви мамлакатда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда инновацион иқтисодиётни жорий этилиши долзарблигини янада оширмоқда.

Жаҳон иқтисодиётининг ўсиш тенденциялари ва омилларига эътибор қаратадиган бўлсак, дунёнинг жуда кўп мамлакатларида инновацион иқтисодиёт асосида ривожланиш даражаси ва улуши йилдан-йилга ортиб бормоқда. Хусусан, халқаро глобал инновацион индекси кўрсаткичларига биноан ҳозирги кунда Швецария, Буюк Британия, Швеция, Голландия, АҚШ, Финландия, Ирландия, Люксембург ва Дания инновацион ривожланиш бўйича дунёнинг энг ривожланган ўнта мамлакати ҳисобланади¹.

Ўзбекистон иқтисодиёти ўтган асрнинг 90 йилларига қадар хом ашё ва қишлоқ хўжалигига асосланган хўжаликдан, бугунги кунда ишлаб чиқариш ресурс тежамкор ва илмсиғимли бўлган тайёр истеъмол моллари ишлаб чиқарадиган ва хизматлар кўрсатадиган инновацион хўжалик юритиш тизимига босқичма-босқич ўтмоқда. Айниқса, мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл берилиши миллий иқтисодиётнинг йилдан-йилга ўсишига ижобий таъсир кўрсатмоқда.

Мазкур масалага Биринчи Президентимиз Ислон Каримов алоҳида эътибор қаратиб: “Ана шу йўналишдаги ислохотлар натижасида ялпи ички маҳсулотимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг улуши 2000 йилдаги 31 фоиздан бугунги кунда 56,7 фоизга етгани ёки 1,8 баробар ошганини алоҳида таъкидлашни

¹ The Global Innovation Index 2015 “Effective Innovation Policies for Development”. Tech Connection 2015, Taylor Vinters Eden Hall September 22, 2015

истардим. Ҳозирги пайтда ушбу соҳада жами саноат маҳсулотларининг учдан бир қисми, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг 98 фоизи ишлаб чиқарилмоқда².”, дея алоҳида таъкидлаб ўтганлар.

Инновацион ривожланиш шароитида миллий иқтисодиётнинг барқарор ўсишини таъминлаш, ЯИМ таркибида инновацион товар, иш ва хизматлар улушини ошириш, шунингдек инновацион ривожланишнинг назарий масалаларини тадқиқ қилиш, инновацион иқтисодиётни назарий ва амалий жиҳатларини ўрганиш зарур ҳисобланади. Хусусан, мамлакатда энергия ҳажмини тежайдиган техника ва техник жиҳозларни ишлаб чиқариш, муқобил энергия манбаларини ривожлантириш³, мамлакат экспорти таркибида хомашё ресурслари ҳажмини кескин қисқартириш, интеллектуал инновацияни амалиётга кенг қўллаш кабилар шулар жумласидандир.

Жаҳонда иқтисодий ресурслар чекланган шароитда инновацион ривожланиш орқали иқтисодий ўсишни таъминлашнинг назарий ва амалий жиҳатдан тадқиқ қилиш, шунингдек юқорида қайд этилган масалалар ушбу мавзунинг долзарблиги ва зарурлигини белгилайди.

² Каримов И.А. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. Хлақ сўзи газетаси. 2016 йил 16 январ, №11 (6446).

³ Ўбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 1 мартдаги “Муқобил энергия манбаларини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони.

1-мавзу. Инновацион иқтисодиётнинг моҳияти, шаклланиши ва моделлари

Инсоният пайдо бўлгандан буён улар ўртасидаги ижтимоий-иқтисодий айирбошлаш, шунингдек ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш муносабатлари тўхтовсиз ривожланиш жараёнини бошидан кечириб келмоқда. Айниқса, ўтган асрнинг 80 йилларидан бу жараён янада шиддат билан ривожланиб, XXI асрнинг дастлабки йилларидан инсонлар кўз ўнгида техник ва техникавий ўзгаришлар содир бўлди. Бунинг натижасида инсоният мисли кўрилмаган ижтимоий-иқтисодий ютуқларга эришди, ҳаёт кечириш шакл ва шамоили сифат ва қулайлик жиҳатидан кескин ўзгарди.

Дарҳақиқат, XXI асрда техника ва технологиянинг бу даражада ривожланишининг асосида инсониятни иқтисодий манфаатдорликка чорловчи ва унга эриштирувчи асосий омиллардан бири “инновацион иқтисодиёт” ётибди.

Инновацион иқтисодиёт ва инновацион ривожланишнинг мамлакат миллий иқтисодиёти ривожига таъсири, кишилар ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрни хусусида тўхталишдан олдин, унинг иқтисодий моҳияти, шаклланиш эволюцияси ва амал қилиш моделларига алоҳида тўхталиб ўтиш лозим. Чунки, иқтисодий адабиётларда ва илмий асарларда “инновацион иқтисодиёт”, “инновацион ривожланиш”, унинг ривожланиши ва моделларига нисбатан ягона ёндашув мавжуд эмас.

Иқтисодий фанда “инновация”нинг моҳиятига биринчилардан бўлиб эътибор қаратган австриялик иқтисодчи Й.Шумпетер: “Инновация – бу мавжуд жараёнга янгича қараш, ёндашув бўлиб, замонавий кашфиёт ва ишланмани ёки инсоният фаолияти билан боғлиқ бўлган янги ишлаб чиқаришни маълум бўлган қандайдир жараёнга қўллашдир⁴.”, -дея таъкидлайди.

Инновацион иқтисодиёт 1920 йилларнинг охири 1930 йилларнинг бошларида иқтисодий фан сифатида вужудга келди. Н.Кондратьев ушбу

⁴ Шумпетер Й. Теория экономического развития. М.: ЭКСМО, 2007.

жараён хусусида тўхталиб, техника соҳасида юз бераётган ўзгаришлар шубҳасиз иқтисодий ривожланишга ижобий таъсир кўрсатади деб таъкидлаган эди⁵. Унинг фикрига кўра, бунинг асосий шартларидан бири мамлакатда инновацион “масса”нинг тўпланиб қолганлиги ва иқтисодиётда уни жорий этишнинг иқтисодий шарт-шароитлари вужудга келганлигидир. Масалан, XVII асрнинг охири – XVIII асрнинг бошларида шаклланиб улгурган иқтисодий кашфиётлар XVIII асрнинг охирида, индустриал революция арафасида кенг қўлланилди.

Инновациянинг мазмунига янаям кенгроқ қарайдиган бўлсак, унинг луғавий маъноси инглизча “innovation” сўзидан олинган бўлиб, янгилик киритиш, ихтиро сўзларини англатади⁶. Ўрганишлар натижаси шуни кўрсатмоқдаки, инновацияга расмий доирада ҳам таърифлар берилган. Айниқса, уларнинг ичида Осло ҳукуматининг инновацияга берган таърифи алоҳида эътироф этилади, унга кўра: “Инновация - бу янги ғояларни яратиш асносида бозордаги талабга қараб замонавий ва сифатли товарларни ишлаб чиқариш орқали рақобатчиларидан ўзиб кетишдир⁷.”, -дея қайд этилади.

Таъкидлаганимиздек “инновация”, “инновацион иқтисодиёт”га берилган иқтисодий таърифлар айнан бир-бирига ўхшамайди. Масалан, россиялик иқтисодчи М. Гершман: “Инновация-бу янгилик, кашфиёт ва ихтиролар орқали янги маҳсулот, хизмат яратиш ва жараёни вужудга келтиришдир. Инновацион фаолият натижасида новация (лотинча “novation”) яъни ўзгариш, янгиланиш жараёни содир бўлади. Новация – бу олдин амалиётда бўлмаган янги ихтиро, янги ходиса, янги ҳолат бўлиб ижтимоий эҳтиёжларни қондиришнинг янги усули сифатида юзага чиқади⁸”, -дея таъкидлайди.

⁵ Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры // Вопросы конъюнктуры. 1925. № 1.

⁶ Gentry W. M., Hubbard G. R. “Success Taxes”, Entrepreneurial Entry, and Innovation // NBER Working Paper. 2004. No 10551.

⁷ Руководство Осло. Рекомендации по сбору и анализу данных по инновациями / перевод с англ. 3-изд. М.: 2006. (Oslo Manual Guidelines for Collection and Interpretation of Innovation Data. Third ed. A Joint publication of OECD and Eurostat. OECD/EC.2005.

⁸ Гершман М. А. Инновационный менеджмент. – М. : Маркет ДС, 2010.

“Инновацион иқтисодиёт – бу капитални янги техника, технологияга, ишлаб чиқаришга, меҳнатни янгича ташкил этиш, бошқариш ва хизмат кўрсатиш соҳасига сарфлаш натижасида янгидан олинган моддий ҳамда номоддий неъматлардир”.

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида “инновация” атамасига сўзма-сўз киритилган янгилик, ихтиро, кенг маънода эса техника ва технологияларнинг янги турлари (авлодлари) ни жорий этиш мақсадида иқтисодиётга сарфланган маблағлар, (2) илғор техника ва технологиялар, бошқариш ва бошқа соҳалардаги янгиликлар ва уларнинг турли соҳаларда қўлланиши, (3) муайян тилда, асосан, унинг морфология соҳасида энг сўнгги даврларда пайдо бўлган янги ходисалар (тил бирликлари) дея таъриф берилади⁹.

Ҳар қандай инновацион фаолият замирида авваломбор кишиларнинг иқтисодий манфаатдорлиги ётибди, сўнгра эса ундан инсонлар ўз ҳаётларини янада қулай ва яхшилашга бўлган имконият пайдо бўлади. Ушбу имконият кишиларни чексиз эҳтиёжлари ва манфаатларини қондиришга қаратилган бўлса, иккинчи жиҳатдан чекланган иқтисодий ресурслардан самарали ва унумли фойдаланиш имкониятини беради.

Зеро, мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёев ушбу масалага алоҳида тўхталиб: “Биз 2018 йилга «Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили» деб ном бериб, Давлат дастури доирасида 21 триллион сўм ва 1 миллиард долларга тенг 76 мингта лойиҳани амалга оширганимиз ўтган йили яхши ният билан бошлаган ишларимизнинг натижасини кўрсатиб турибди. Саноат, қишлоқ хўжалиги, капитал қурилиш, транспорт-коммуникация, сервис ва хизмат кўрсатиш соҳаларида салмоқли ютуқлар қўлга киритилди¹⁰”,-дея таъкидлаганлари бежиз эмас.

Ривожланган мамлакатлар иқтисодий тараққиётининг босқичларига назар ташлайдиган бўлсак, барқарор ўсишни таъминлашда инновациялар

⁹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. –Т.: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. – Т. : 2002. 169. Б

¹⁰ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2019 йил учун мўлжалланган энг муҳим устувор вазифалар ҳақидаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси 2018 йил 28 декабр.

ўрни алоҳида аҳамият касб этганини кўришимиз мумкин. Яъни, илмий-техникавий йўналишларда олиб борилган тадқиқотларни ишлаб чиқариш жараёни билан интеграциялашуви юқори технологияларга асосланган замонавий корхоналарни ташкил этишга хизмат қилмоқда.

Шу нуқтаи назардан, барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда инновацион ривожланиш ва инновацион иқтисодиётнинг ўрни жуда юқори ҳисобланади. Зеро, инновацион ривожланишни амалга ошириш аввало иқтисодиётнинг реал секторини модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш, илмий-техникавий лойиҳаларни қўллаб қувватлаш, фан ва технологиялар ҳамда ишлаб чиқаришни узвий боғлиқлигини таъминлаш лозим бўлади.

Таъкидлаб ўтганимиздек, инновацион иқтисодиёт асосида инновацион ривожланиш амалиёти узок ўтмишдан мавжуд бўлишига қарамай, илмий тадқиқот предмети сифатида XX асрдан ўрганила бошланди.

Инновацион иқтисодиёт назариясини шаклланиши ва ривожланишига Й.Шумпетер, Н.Д.Кондратьев, Э.Хансен, М.И.Туган-Барановский, Дж.Бернал, С.Кузнец, Б.Твисс, Г. Менш, Я.ВанДейн, А.Клайнкнехт, К. Фримен, Дж. Кларк, Л.Сутэ, И. Николов, А.И.Анчишкин, Р.М.Энтова, Н.А.Макашевой, П. Кеннеди, Э. Тоффлер, И.М. Дьяконов, А. Шлезингер-младший, Ю.В.Яковец каби олимлар қатнашган.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, инновацион иқтисодиёт назариясини тадқиқ этиш зарурияти дастлаб иқтисодий ва технологик соҳаларда юзага келаётган инқирозлар сабабини ўрганиш, давлатлар ўртасидаги ўзаро зидиятларда муваффақиятларга эришиш, давлат ўртасида замонавий қурол ярқларни ишлаб чиқишга бўлган омиллар доирасида шаклланди. Шунингдек, иқтисодий инқирозларни бартараф этишда ва унинг оқибатларини олдини олишда саноатга асосланган ривожланиш циклидан инновацион ривожланиш фазасига ўтиш муҳим аҳамият касб этади¹¹.

¹¹Туган-Барановский М.И. Избранное. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. М.: Наука - РОСС-ПЭН, 1997.

Ушбу йўналишда тадқиқот олиб борган олим Ю.В.Яковец инновацион иқтисодиётнинг шаклланиши ва ривожланишини уч босқичга ажратади¹². Қуйидаги расмда Ю.В.Яковец томонидан илгари сурилган инновацион иқтисодиёт назариясининг шаклланиши ва ривожланиши билан боғлиқ жараёнларнинг ривожланиш босқичлари берилган.

1-босқич. 1910–1930 йй. Инновацияларнинг бошланғич фундаментал асосларини шаклланиши

2-босқич. 1940 – 1960 йй. Бошланғич фундаментал асосларини ривожланиши ва тадқиқот предмети сифатида ўрганиш

3-босқич. 1970 йилдан кейинги давр. Бунда инновацион ривожланишнинг даврий тебраниш цикли, технологик укладлар каби янги назарий қарашлар вужудга келди

1-расм. Инновацион иқтисодиёт назариясининг шаклланиши ва ривожланиш босқичлари¹³.

1-расмдан кўриниб турибдики, инновацион иқтисодиёт назариясининг шаклланишини биринчи босқичи 1910-1930 йилларга тўғри келади. Ушбу босқичда Н.Д.Кондратьев ва Й. Шумпетерлар инновацион иқтисодиёт назариясининг шаклланиши ва унинг ривожланишига катта ҳисса қўшган. Хусусан, Н.Кондратьев ўз илмий қарашларида инновацион иқтисодиётнинг назарий йўналишига эътибор қаратиб: иқтисодиётни “ўсиш” ва “пасайиш” циклидаги тебранишлар ҳамда мамлакатдаги техник кашфиётлар ва уларнинг амалиётга жорий этиш ўртасида объектив қонуниятлар мавжудлигини назарий асослайди¹⁴.

Таъкидлаш жоизки, Н.Д.Кондратьевнинг инновацион иқтисодиёт назарияси нафақат технология ва иқтисодиётни, балки ижтимоий-сиёсий

¹² Яковец Ю.В. Эпохальные инновации XXI века. М., Экономика, 2004. стр-18

¹³ Расм (Баҳолаш фаолияти миллий стандартлари маълумотлари асосида шакллантирилди).

¹⁴ Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. М.: Экономика, стр. 370-371 2002.

соҳаларни ҳам ўз ичига олиб, инновацияларни жамиятнинг турли соҳаларида жорий этиш механизмларини очиб берган.

Й.Шумпетер эса Н.Д.Кондратьевнинг инновацион иқтисодиёт назариясини қўллаб-қувватлаган ҳолда: “Тадбиркорларнинг вазифаси кашфиётлардан самарали фойдаланиш, ёки яна ҳам чуқурроқ маънода таъкидласак, янги технологияларни ишлаб чиқаришга жорий этиш ва замонавий товарларни таклиф қилиш, ишлаб чиқаришда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, янги бозорларни забт этиш орқали ишлаб чиқаришда инқилобий ўзгаришларни амалга оширишдан иборатдир¹⁵.” – дея таъкидлайди.

Й.Шумпетер ўзининг инновацияларга оид назарий қарашларида инновацион иқтисодиётнинг асосий вазифаси сифатида технологик ва иқтисодий инновациялар, иқтисодиётни даврийлик динамикасида инновацияларнинг ўрни, уларга иқтисодий қонунларнинг таъсири ва уларни бошқариш қабилар устида тадқиқот ишларини амалга оширади.

Инновацион иқтисодиёт назариясини шаклланиши ва ривожланишининг биринчи босқичида Н.Д.Кондратьевнинг издоши бўлган П.А.Сорокин: инновацион иқтисодиётнинг ривожланишини ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий муносабатлар билан бирга, давлатлар ўртасидаги урушлар, илмий янгиликларни очилиши ва кашфиётлар эканлигини таъкидлайди. Хусусан, у ўзининг “Ижтимоий ва маданий ўзгаришлар сураъти” номли асарида кишилик жамияти беш минг йил давомида эришилган энг йирик янгиликларни алоҳида-алоҳида очиб беради¹⁶.

П.А.Сорокин мазкур асар доирасида амалга оширган хулосаларга таяниб шундай фикрга келадикки, агар ҳар қандай инновацион ривожланиш жамият ва шахслар учун иқтисодий манфаатдорлик келтирадиган бўлса унга молиявий жиҳатдан маблағ топиш мумкинлиги ва ушбу ҳаракатлар ҳар қандай шароитда ўзининг натижасини беришини тасдиқлайди. Бунга

¹⁵ Шумпетер Й.А. Капитализм, социализм и демократия. М.: Экономика, стр. 183-184. 1995.

¹⁶Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика. СПб., СПбХГУ, 2000.

амалиётдан жуда кўп мисоллар келтиради. Хусусан, инсониятнинг ойга ва космосга чиқиши, атом қуролларини яратиши ва бошқалар шулар жумласидандир.

Инновацион иқтисодиёт назариясини шаклланиши ва ривожланишининг иккинчи босқичи, яъни 1940-1970 йилларда кескин фундаментал ўзгаришлар содир бўлмаган. Фикримизча, бунинг асосий сабабларидан бири, иккинчи жаҳон уруши ва урушдан кейинги қуролланиш сиёсатини авж олишидир.

Иқтисодчи олимлар ва инновацион иқтисодиёт назарияси тарафдорларининг ушбу босқич бўйича асосий хулосалари шундан иборатки, ҳар қандай иқтисодий ривожланиш, шу жумладан инновацион янгиликлар амалиётда ўзининг самарасини бериши учун биринчи навбатда, мамлакатда сиёсий барқарорлик ва тинчлик ҳукм суриши жуда муҳим ҳисобланади.

Мамлакатда сиёсий барқарорлик ва тинчлик хусусида гап кетганда Ўзбекистон мустақиллигининг дастлабки йиллариданоқ узоқни кўзлаб олиб бораётган ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий ислоҳатлари натижасида мамлакатимизда қарор топган сиёсий барқарорлик ва тинчлик нақадар катта аҳамиятга эга эканлигини яна бир бор эътироф этиш мақсадга мувофиқ. Бу албатта, мамлакатимизда инновацион иқтисодиётни ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади.

Инновацион иқтисодиёт назарияси шаклланиши ва ривожланишининг иккинчи босқичида эътиборга сазовор бўлган асарлардан бири, инглиз олими Дж.Бернал томонидан 1954 йилда яратилган “Жамият тарихида илмнинг ўрни” номли монография ҳисобланади.

Дж.Бернал монографияда инсоният ривожланишининг энг қадимги тош даврдан ҳозирги давргача бўлган жараёнларни чуқур тадқиқ қилади. Монографияда таъкидланишича, дастлабки даврларда оловдан фойдаланиш, кулолчилик, ғилдирак ва қайиқлар илм-фан мавжуд бўлмаган шароитда кашф қилинган бўлса, бизнинг асримизда ижтимоий-сиёсий, маданий ва иқтисодий

хаётда жорий қилинаётган илм-фан янгиликларини жорий этиш тезлиги уларни ўзлаштиришдан кўра илгарилаб кетди¹⁷.

Ҳақиқатдан ҳам илм-фан тараққиёти жадал суръатлар билан ривожланмоқда. Ижтимоий-иқтисодий ҳаётга назар ташлайдиган бўлсак, барча соҳаларда жорий қилинаётган инновацияларнинг кўлами беқиёс бўлиб, уларнинг кўпчилигини ўзлаштирамасдан туриб янгилари ҳаётимизга кириб келмоқда. Албатта, буларнинг асосий сабаби инновацион ривожланиш йўналишида амалга оширилаётган тадқиқот ва изланишларнинг амалий натижаси ҳисобланади.

Хусусан, америкалик иқтисодчи, статист, демограф ва иқтисодий тарихчи олим С.Кузнец 1980 йилларда “даврга оид инновациялар” тушунчасини фанга киритди, унинг таълимотига кўра, иқтисодиётнинг ривожланишининг маълум даврида барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш ва унинг даражасини ошириш асосини даврга оид инновацияларни жорий этиш ҳисобланади, даврга оид инновацияларнинг манбаи илм-фан эканлиги таъкидланади¹⁸.

Шу ўринда қайд этиш жоизки, С.Кузнец маълум бир даврга оид инновацияларни жорий этилиши нафақат ижобий самара беради, балки унинг мамлакат аҳолисига салбий таъсири бўлиши ҳам мумкинлигини таъкидлаб ўтади. Шу жиҳатдан, ижтимоий-иқтисодий муносабатларда инновацияларни ривожланиши ва жорий этилишида давлатнинг иштирок этиши жуда муҳим ҳисобланади. Чунки, илмий-техникавий инновацияларни доимий жорий этилиши барқарор иқтисодий ўсишнинг муҳим омили бўлиш билан бирга, жамиятнинг ижтимоий қарашларини ҳам ўзгартиради, бу эса институционал таркибий ўзгаришлар билан бирга миллий мафкурамизга ҳам таъсир этиши мумкин.

Й.Шумпетер инновацион ривожланишни амалиётга жорий этишда унинг қуйидаги асосий босқичларда амалга ошириш лозим деб ҳисоблайди:

¹⁷Бернал ДЖ. Наука в истории общества. М.: ИЛ, 1956.

¹⁸ Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышлений. Нобелевская лекция стр 105.// Нобе-левские лауреаты по экономике: взгляд из России. Под ред. Ю.В. Яковца. Спб.: Гуманистика, 2003.

- 1) муомалага янги инновацион маҳсулотларни киритиш;
- 2) ишлаб чиқаришнинг янги усуллари жорий этиш;
- 3) янги бозорларни яратиш: янги инновацион лойиҳаларни хомашё ва ресурслар билан таъминлаш;
- 4) саноат ишлаб чиқариш бўғинларини ташкил этиш ва ишга тушириш¹⁹.

Й.Шумпетернинг инновацион лойиҳаларни амалиётга жорий этиш босқичларига эътибор қаратадиган бўлсак, унда амалиётга жорий этилаётган инновацион лойиҳаларни молиялаштириш манбалари эътиборга олинмаган. Шу билан бирга, ишлаб чиқариш муносабатларини ташкил этиш ва ишга туширишда давлатнинг иштироки кайд этилмаган.

Фикримизча, ҳозирги пайтда, айниқса ўтиш иқтисодиётини бошидан кечираётган мамлакатларда инновацион лойиҳаларни жорий этишда давлатнинг молиявий қўллаб-қувватлаши (масалан, солиқ имтиёзлари ва молиявий субвенциялар орқали) жуда муҳим ҳисобланади.

Инновация назариялари шаклланиши ва ривожланишининг учинчи босқичи 70 йилларнинг ўрталари ва 80 йилларнинг бошларида рўй берган халқаро инқирозлар билан бевосита боғлиқдир. Мазкур инқироз энергетика соҳаси билан бевосита алоқадордир, 1971-1980 йилларда дунёда экспорт нархлари 8,1 баробарга ошди. Хусусан, шу даврда хомашё баҳоси 14,1 баробарга, қишлоқ-хўжалиги маҳсулотлари нархи 8 баробарга, тайёр маҳсулотлар нархи 6,3 баробарга ортди²⁰.

Ўз навбатида, 1970-90 йилларда Н.Д.Кондратьев ва Й.Шумпетерларнинг иқтисодиётни узун тўлқинли тебранишлар назариясига бағишланган бир қатор халқаро конференциялар бўлиб ўтди. Шу ўринда таъкидлаш жоиз, Я.Ван Дейнанинг “Иқтисодиётда узун тўлқинлар”, А.Клейнкнехтанинг “Инқироз ва юксалиш даврида инновациялар”, К.Фримен, Дж.Кларк ва Л.Сутеларнинг “Ишсизлик ва техник кашфиётлар.

¹⁹ Schumpeter J. The Theory of Economic Development/ Cambridge; Harvard University Press, 1934.

²⁰ Устинов И.Н. Мировая торговля. Статистика-энциклопедический справочник. М.: Экономика, 2002. Стр. 61-62.

Иқтисодий юксалишда узун тўлқинли тебранишларнинг моҳияти” каби монографиялари Инновацион иқтисодиёт назарияси ва унинг иқтисодиётдаги аҳамиятини нечоғли юқори эканлигини кўрсатди.

Шунингдек, ушбу ишланмаларда олимлар инновацияларни илмий-техникавий ва иқтисодий циклларнинг (қиска, ўрта ва узок муддатли) ажралмас бўлаги сифатида таърифлаб, иқтисодиётни янги инновацион ривожланиш босқичига ўтиши учун таълим, илм-фан ва техникавий, ижтимоий-иқтисодий, ташкилий-бошқарув соҳаларни ўзаро боғлиқ ҳолда тадқиқ этишган²¹.

Бундай вазиятда янги иқтисодий босқичга ўтиш учун инновацияларни ривожлантириш зарурияти пайдо бўлди. Айрим давлатлар жумладан АҚШ, Япония, Франция, Англия иқтисодиётида 80 йилларнинг иккинчи ярмидан кескин барқарор ўсишлар кузатилди. Мисол тариқасида жаҳоннинг ЯИМини 15 йил ичида 63 %га, ишлаб чиқариш ҳажми 60 %га, экспорт ҳажми эса – 2,83 баробарга ўсганини келтириш мумкин²².

Мамлакат иқтисодиётини барқарор ўсишини таъминлашда инновацион ривожланишнинг жорий этиш жараёнларини ўрганганимизда, уни қўллашнинг турли туман ёндашуви мавжудлигининг гувоҳи бўлдик. Бунинг асосий сабаблари сифатида инновацион ривожланишни жорий этаётган мамлакатнинг географик жойлашуви, иқтисодий ресурсларнинг ҳажми ва захиралари, иқтисодиётни бошқаришда қўлланиладиган механизмлар ва бошқа қатор омилларни келтириш мумкин.

Тадқиқотлар натижасида дунёда инновацион ривожланишни жорий этиш моделларининг кўп қирралигини эътиборга олиб, уларни қатор мезонлар асосида ўзаро бир-бирига яқинлиги каби жиҳатларига асосланиб, расмда келтирилган учта моделининг ўзига хос жиҳатларини кўриб чиқишга қарор қилдик.

²¹Яковец Ю.В. Циклы. Кризисы. Прогнозы. М.: Наука, 1999. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. Изд. 2-е. М.: Экономика, 2003. Яковец Ю.В. Рента, антирента, квазирента в глобально-цивилизационном измерении. М.: Академ-кинга, 2003. Инновации: теория, механизм, гос-дарственное регулирование. Под ред. Ю.В. Яковца. М.: РАГС, 2000.

²² Устинов И.Н. Мировая торговля. Статистико-энциклопедический справочник. Стр 61-62. М.: Экономика, 2002.

1.2-расм. Иновацион ривожланишнинг моделлари²³.

1.1-расмдан иновацион ривожланишнинг учта модели келтирилган, унинг биринчи модели Евроатлантика модели жуда узоқ йиллик илмий изланишлар, шунингдек ҳарбий зиддиятлар натижасида Ғарбий Европа мамлакатларида жуда кенг қўлланилган. Ғарбий Европа мамлакатлари иккинчи жаҳон урушидан кейин АҚШ ядро қуроли ҳимоясига ўтгандан ва НАТОга аъзо бўлгандан кейин жуда катта миқдорда молиявий маблағ талаб этадиган ҳарбий инновациялардан нисбатан арзонроқ бўлган иновацион илмий тадқиқот ишларини амалга ошира бошлади. Масалан, Буюк Британияда 1940 йилларнинг охирида жуда қиммат бўлган ядро физика тадқиқот ишларидан радио астрономия ва биологиянинг юқори молекуляр соҳаларига эътибор қаратдилар, албатта бу мамлакатда астрофизика ва молекуляр биология фанлари жуда самарали ривожланди. Ҳозирги кунда британия иновацион ривожланиш тизими халқаро даражадаги Оксфорд, Кембридж ва Лондон университетларида мужассамлаштирилган.

Италия ва Германияда ҳам иновацион ривожланишнинг назариялари ва амалиётга қўллаш бўйича мамлакатдаги йирик институтлар шуғулланади. Францияда эса фундаментал илмий ишлар ва инновацияларни амалга ошириш Миллий тадқиқот илмий маркази томонидан мувофиқлаштирилади.

Европанинг қолган мамлакатларида ҳам иновацион ривожланиш билан боғлиқ ишлар институтлар томонидан амалга оширилади. Кейинги

²³ Расм муаллифлар томонидан тузилган. (Баҳолаш фаолияти миллий стандартлари маълумотлари асосида шакллантирилди).

йилларда Ғарбий Европа мамлакатлари инновацион ривожланишнинг назарий ва амалий йўналишлари устида илмий-тадқиқот ишларини амалга оширадиган ва АҚШ билан рақобатга кириша оладиган Европа Иттифоқида ягона марказни ташкил этди. Ушбу марказ келгусида Европа Иттифоқига аъзо бўлган мамлакатларда инновацион ривожланишни янги маҳсулотларини яратиш, молиялаштириш, амалиётга жорий этиш бўйича мувофиқлаштирувчи орган сифатида майдонга чиқиши кўзда тутилган.

Инновацион ривожланишнинг Шарқийосиё модели хусусида гапирганда ушбу модел бошқа моделлардан жиддий фарқ қилиш билан бирга, у асосан йирик университетларда кенг қўлланилиши эътиборлидир. Бу борада Японияда инновацион ривожланиши бўйича амалга ошириладиган фундаментал тадқиқот ишларига эътибор қаратиш лозим бўлади.

Японияда инновацион ривожланиш учта босқичда амалга оширилганини кўриш мумкин. Биринчи босқичи XX асрнинг 50-80 йилларини ўз ичига олади, иккинчи босқич 1980-2000 йиллар, учинчиси XXI асрдан ҳозирги кунгача бўлган даврдан иборат.

Японияда иккинчи жаҳон урушидан кейин 1970 йилларга қадар илмий-техника ва инновацион сиёсати иккита ёндашув асосида амалга оширилди. Биринчиси, инновацион ва илмий-техника воситаларини ишлаб чиқариш бўйича хорижий лицензияларни сотиб олиш, кўп тармоқли йирик инновацион-илмий лойиҳаларда иштирок этиш ва улар билан қўшма корхоналарни ташкил этишга қаратилди. Иккинчиси, йирик корхоналар базасида шахсий инновацион ривожланишни молиявий рағбатлантириш ҳисобланади.

Инновацион ривожланишнинг муқобил модели илмий-техника ва фундаментал инновациялар етарли даражада эътибор қаратилмайдиган ёки уни ривожлантириш имконияти бўлмаган мамлакатларда қўлланилади. Инновацион ривожланишнинг ушбу модели кўпроқ Таиланд, Чили, Туркия, Иордания, Португалия каби мамлакатларда фойдаланилади.

Масалан, Таиланд ва Чили асосан қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқаришга асосланган аграр давлат ҳисобланади, шу боис ушбу мамлакатларда инновацион ривожланишни жорий этиш айнан шу соҳаларга қаратилади.

Таиландда 2003 йилда Миллий инновацион агентлиги ташкил этилди, унинг асосий вазифаси мамлакатда инновацияни ривожлантириш ва миллий иқтисодий рақобатдошлигини оширишга қаратилган.

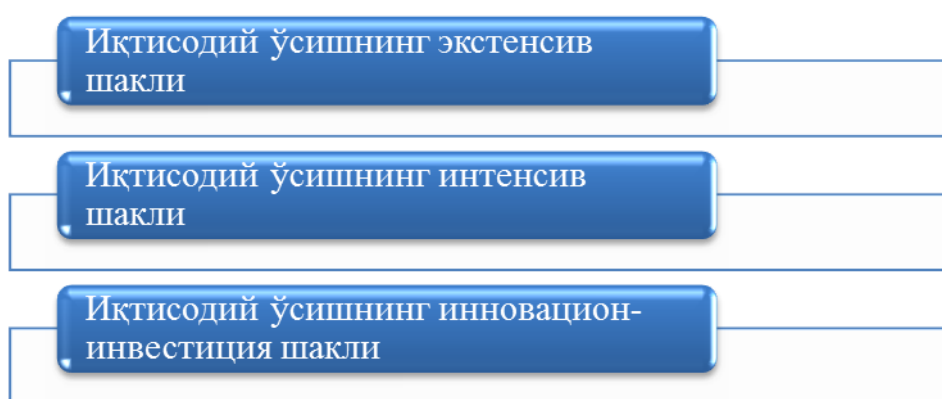
Туркия 1960 йиллардан буён инновацион ривожланишни кенгайтириш ва унинг самарали қўлланиши бўйича жуда катта ишларни амалга оширмоқда. 1963 йилда мамлакатда Фан ва технология кенгаши тузилди, унинг зиммасига мамлакатда инновацион инфратузилмани ташкил этиш ва ривожлантириш вазифаси юклатилган.

Хулоса қилиб айтганда, инновацион ривожланишнинг моҳияти, эволюцион шаклланиши ва моделлари хусусида ёндашувлар жуда кўп қиррали бўлиб, инновацион ривожланишни кенг қўллашга инқирозлар, давлатлар ўртасидаги ўзаро зиддиятлар, давлатнинг молиявий қўллаб-қувватлаши, иқтисодий ресурсларнинг чекланганлиги кабилар таъсир қилади.

2-мавзу. Иқтисодий ўсишни таъминлашда инновацион ривожланишнинг зарурлиги ва аҳамияти

Барқарор иқтисодий ўсиш ҳар қандай мамлакат учун ўта муҳим ва асосий вазифалардан ҳисобланади. Ушбу вазифаларни самарали бажарилиши иқтисодий ресурслар чегараланган шароитда ўсиб бораётган аҳолининг чекланмаган эҳтиёжларини қондириш имкониятини беради.

Иқтисодий назариянинг йирик намоёндалари, жамият ривожланиш тарихида, иқтисодий ўсишни таъминлашнинг учта шакли мавжудлигини эътироф этади. Улар қуйидаги расмда келтирилган.

1.3-расм. Иқтисодий ўсишни таъминлашнинг шакллари²⁴

1.3-расмда кишилик жамиятининг тарихида иқтисодий ўсишни таъминлашга олиб борадиган, шунингдек ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар тажрибасида қўлланилган учта шакли келтирилган. Улар иқтисодий ўсишни таъминлашнинг 1) экстенсив, 2) интенсив ва 3) инновацион-инвестиция шакллари ҳисобланади.

Мамлакатда барқарор иқтисодий ўсишни экстенсив йўл билан таъминлашда ишлаб чиқариш воситалари сони оширилади, қўшимча иқтисодий ва меҳнат ресурслари жалб этилади. Бу шаклни қўллашда янги ташкилот ва фабрикаларни қуриш, янги ер ости ва ер усти захираларидан фойдаланиш, фойдаланилмай турган ер ва меҳнат ресурсларини ишга тушириш лозим бўлади.

²⁴ Тадқиқотлар натижасига асосланиб муаллифлар томонидан тузилди.

Интенсив шаклида мавжуд ишлаб чиқариш воситалари ва кучларидан самарали фойдаланиш, меҳнат унумдорлигини ошириш орқали иқтисодий ўсишга эришилади. Бу жараёнда мавжуд ишлаб чиқариш воситалари, иқтисодий ва меҳнат ресурслари ҳамда вақтдан унумли фойдаланилади.

Инновацион-инвестиция шаклида асосий эътибор, яъни устуворлик фан техника, интеллектуал салоҳият, информацион техника, ақлий меҳнат ва инсон интеллектуал қобилиятига қаратилади. XXI асрга келиб дунёнинг деярли барча мамлакатлари иқтисодий барқарорликка эришиш ва ЯИМнинг барқарор ўсишини таъминлашда инновацион-инвестиция шаклидан фойдаланмоқда.

Таҳлиллар ва ўрганишлар натижаси шуни кўрсатмоқдаки, инсонлар эҳтиёжини чегараси ва меъёри мавжуд эмас, айниқса ушбу жараён дунёда иқтисодий ресурсларнинг чекланганлиги ва аҳоли сонининг ортиб бориш шароитида янада долзарб масалалардан бирига айланмоқда.

Шу нуқтаи назардан, инновацион ривожланишни амалиётга жорий этишнинг зарурлигини белгиловчи қуйидаги жиҳатларига атрофлича тўхталамиз:

-ер шари ва мамлакатимизда аҳоли сонини ортиб бораётган шароитда уларнинг турмуш даражасини янада яхшилаш ва истеъмол талабини қондириш зарурлиги. Ўрганишлар натижаси шуни кўрсатмоқдаки, ер шаридаги аҳоли сони бир млрдга етиши учун 10 минг йил керак бўлди (1850 й), 80 йил ичида эса унинг сони 2 млрдга етди (1930 й), ушбу кўрсаткич икки баробарга ортиши учун эса 45 йил етарли бўлди (1975 й). 2000 йилга келганда ер юзида 6 млрд кишини ташкил этди, 2020 йилга келганда эса унинг сони 8 млрдга етиши кутилмоқда²⁵. Худди шундай, мамлакатимиз аҳолисининг сони мустақилликнинг дастлабки йилларида 20 млндан ортиқ бўлган бўлса, кейинги 25 йилда ушбу кўрсаткич қарийб 11 млнга ошди²⁶.

²⁵ <http://countrysmeters.info/ru/World>. История населения Земли

²⁶ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика маълумотлари

Юқорида қайд этилган ҳолатлардан кўриниб турибдики, ер шарида иқтисодий ресурслар чегараланиб бораётган бир шароитда аҳоли сонининг бу даражада ортиши мамлакат ЯИМнинг барқарор ўсишини таъминлашни ўткир вазифалардан бири эканлигини англатади.

-иқтисодий ресурслар чекланган шароитда ортиб бораётган аҳоли эҳтиёжларини таъминлаш зарурлиги. Маълумки, XXI асрда дунёнинг ривожланган мамлакатлари барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда инновацион-инвестиция шаклини амалиётга жорий этишга жиддий эътибор қаратмоқда. Иқтисодий ўсишни таъминлашда инновацион-инвестиция шаклини қўллаш мавжуд иқтисодий ресурслар ва ишлаб чиқариш воситаларидан, шунингдек, инсон интеллектуал қобилиятидан самарали фойдаланиш зарур бўлади.

Масалан, иқтисодий ўсишда инновацион-инвестиция шаклини қўллаётган Жанубий Шарқий Осиё мамлакатларида иқтисодий ўсиш мисли кўрилмаган даражада ривожланмоқда. Ер шарида ҳеч қайси мамлакат ушбу давлатлар сингари бу даражада тез ва самарали иқтисодий ўсишга эришмаган. Жанубий Шарқий Осиё мамлакатларида аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромаднинг ўртача қиймати 30 йил ичида 4 баробарга ўсган, шунингдек мамлакатдаги молия ва истеъмол бозорлари халқаро интеграция янада жипслашган, аҳоли камбағаллик даражаси кескин пасайган. Хусусан, ушбу мамлакатлардаги камбағаллик даражаси 3 баробарга қисқарган, аҳолининг саводхонлик даражаси ва соғлигини белгиловчи кўрсаткичлар ижобий томонга ўзгарган. Бу мамлакатларнинг биринчи авлодини Шимолий Корея, Сингапур, Ганконг ва Тайван, иккинчи авлодини Индонезия ва Малайзия, учинчи авлодини эса Хитой ташкил этади.

Юқорида номлари қайд этилган биринчи авлод мамлакатларида иқтисодий ўсишни таъминлаш жараёнига давлатнинг маъмурий аралаштириш даражаси юқори бўлган, бироқ иккинчи ва учинчи авлод мамлакатларида иқтисодиётни либераллаштиришга асосий урғу берилган.

Ҳар икки ҳолатда ҳам мамлакатда иқтисодий ўсишни таъминлаш давлат томонидан кучли фискал сиёсати ва интизоми, жамғарма ва инвестицияларни рағбатлантириш каби макроиқтисодий даражадаги сиёсати олиб борилган.

Дунё мамлакатлари иқтисодий ривожланиш тарихига назар ташлайдиган бўлсак, уларнинг деярли барчасида ижтимоий-иқтисодий жараёнлар маълум даражада ва даврда давлат томонидан бошқарилганлигини гувоҳи бўламиз. Кейинчалик мамлакатда ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг чуқурлашуви, рақобат шароити яратилганлиги ва иқтисодиётнинг тўлиқ либераллашуви иқтисодиётни бошқаришда давлатнинг ролини пасайиб боришига замин яратади.

-аҳолини қўшимча иш жойлари билан таъминлаш зарурлиги.

Маълумки, иқтисодий назариянинг асосчиси Джон Мейнард Кейнс (1883-1946, Буюк Британия) бозор иқтисодиётининг энг катта иккита камчилиги мавжудлигини таъкидлайди. Биринчиси, ишсизлик даражасининг ортиб кетишини тартибга солишнинг имконияти йўқлиги бўлса, иккинчиси мамлакатда яратилган миллий бойлик ва даромадни тенг тақсимлаб бўлмаслигидир.

Ҳақиқатда ҳам ҳозирги пайтда ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда ишсизлик ва яратилаётган миллий даромадни тенг тақсимланмаслиги билан боғлиқ муаммолар бугунки куннинг долзарб масалаларидан бирига айланган. Масалан, 2015 йилда январь ойида Давос шаҳрида бўлиб ўтган Бутун дунё иқтисодий форумида Oxfam (дунёдаги камбағал мамлакатлар аҳолисини қўллаб-қувватлайдиган таниқли ҳомийлик ташкилоти)нинг тадқиқотлари натижасига кўра 2016 йилда бутун дунё бойлигининг 50 фоизи бир фоиз аҳоли қўлида жамланган. 2009 йилда ушбу кўрсаткич 44 фоизни, 2014 йилда 48 фоизни ташкил этган. Эътиборли

жихатлардан яна бири шуки, ер курраси 80 фоиз аҳолисини қўлида бутун дунё бойлигининг бор йўғи 5,5 фоизи жамланган²⁷.

Албатта, инновацион ривожланишни қўлланилиши бу муаммони ечиш имкониятини бермаслиги мумкин, бироқ қўшимча иш жойларини ташкил этиш, аҳолининг истеъмол молларига бўлган талабини қондириш орқали мавжуд муаммоларни бир қадар юмшатиш имкониятини беради.

-мамлакат иқтисодиётини рақобатбардошлигини ошириш зарурлиги.

Бозор иқтисодиётининг асосий механизмларидан бири рақобат ҳисобланади. Маълумки, рақобат бўлмаган шроитда ва муҳитда ишлаб чиқариш муносабатлари ривожланмайди, истеъмол маҳсулотлари турлари кўпаймайди, сифати ошмайди ва баҳолари пасаймайди. Ушбу масалага мамлакатда барқарор иқтисодий ўсишнинг инновацион-инвестиция шаклини жорий этиш нуқтаи-назаридан ёндашадиган бўлсак, инновацион-инвестиция мамлакат иқтисодиётининг барқарор ўсишини таъминловчи асосий шаклларида бири бўлиб, унинг ривожланиши учун мамлакатда кучли рақобат муҳити зарур бўлади. Рақобат бозор иқтисодиёти шароитида ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар шахсий манфаатини реализация қилиш ҳаракати табиий равишда курашга тортилишига мажбур этади.

Мазкур масалага Муҳтарам Президентимиз Ислон Каримов рақобатнинг бозор иқтисодиётидаги аҳамиятига бундан ўн беш йил олдин алоҳида эътибор қаратиб: «Рақобат бўлмаса, бозор иқтисодиётини барпо этиб бўлмайди. Рақобат – бозорнинг асосий шарти, айтиш мумкинки, унинг қонунидир»²⁸, деб таъкидлаган эди.

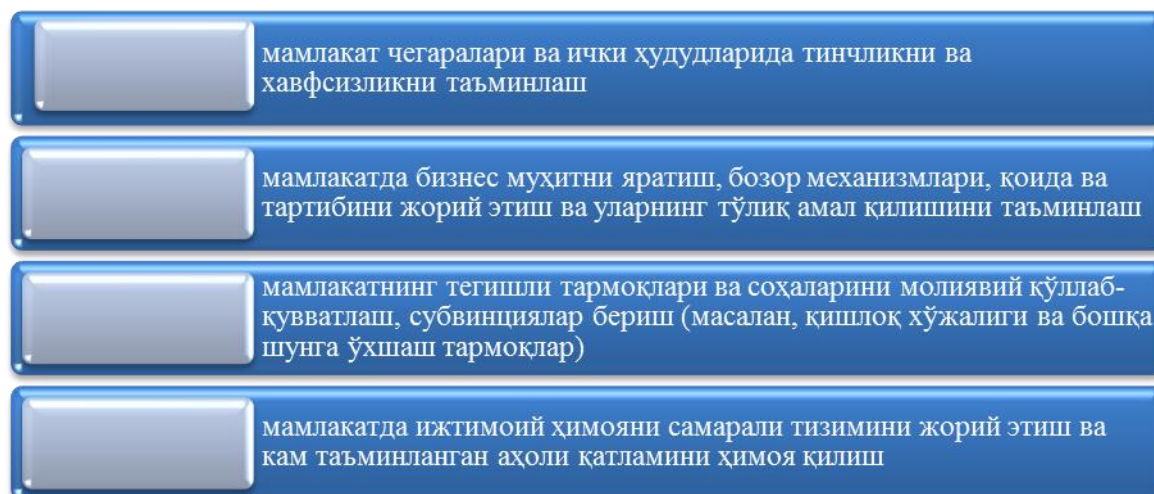
Рақобат, бозор иқтисодиёти шароитида хўжалик юритаётган мамлакатлар тажрибасига кўра биринчидан, бозорда ҳар қандай маҳсулот ёки ресурсни эркин равишда сотиш ва сотиб олиш ҳуқуқи берилган жойда, иккинчидан эса сотувчи ва сотиб олувчиларга шу ёки бошқа бозорда

²⁷ The Guardian газетаси. Ларри Эллиотт и Эд Пилкингтон. 2015 йил, январь. Давос, Бутун дунё иқтисодий форуми.

²⁸ Каримов И.А. «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда» биринчи чақирик Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг ўн тўртинчи сессиясидаги маърузаси, -Т.: 1999. 34-бет.

иқтисодий муносабатга киришиши ёки чиқиб кетишида тўлиқ эркинлик берилган шароитда мавжуд бўлади. Демак, юқорида қайд этилган ҳолатларнинг қўлланилиши, шунингдек мамлакатда инновацион ривожланишни жорий этилиши рақобат муҳитини шаклланиши ва мустаҳкамлигига беосита ва билвосита таъсир кўрсатади.

-давлат бюджети даромадлари ҳажмини ошириш зарурлиги. Давлат ўзининг ташқи ва ички сиёсатини амалга оширишда етарли даражадаги молиявий маблағларга кучли эҳтиёж сезади. Бизнинг назаримизда, бозор иқтисодиёти шароитида давлатнинг ташқи ва ички сиёсати қуйидаги расмда келтирилган асосий йўналишларга қаратилиши лозим.

1.4-расм. Давлатнинг ташқи ва ички сиёсатининг асосий йўналишлари²⁹.

1.4-расмдан кўриниб турибдики, давлат ўзининг қатор ички ва ташқи сиёсатини амалга оширади, бунинг учун албатта зарур даражадаги молиявий маблағларга кучли эҳтиёж сезади. Бу давлат бюджети даромадлари сифатида тушадиган солиқларнинг ҳажмига бевосита боғлиқдир. Солиқларнинг ҳажми ва ўз вақтида тўланиши эса мамлакатда ишлаб чиқаришни, хусусан инновацион ривожланишни жорий этилганлиги билан ҳам бевосита боғлиқдир.

-миллий валютанинг барқарорлигини ошириш зарурлиги. Биринчи Президентимиз Ислон Каримов миллий валютанинг барқарорлиги юзасидан, бундан йиргирма йил бурун: “Бугунги кунда энг муҳим вазифа –

²⁹ Муаллифлар томонидан тузилди.

валютамизни бақувват, дунёда обрўли валютага айлантиришдир. У юксак қиймат ва катта кучга эга бўлиши лозим. Сўмнинг барқарорлигини таъминлаш ва кадрини ошириш – умуммиллий вазифа.³⁰» дея билдирган фикрлари ҳозирги кунда ҳам ўзининг долзарблигини йўқотмаган. Бу борада амалга оширилаётган чора-тадбирлар сифатида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йи 30 июндаги “Валюта бозорини янада эркинлаштириш ва валюта алмаштириш операцияларини кенгайтиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида”ги № 250 сонли Қарори ҳамда президентимиз Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 2 сентябрдаги “Валюта сиёсатини эркинлаштириш бўйича биринчи галдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони қабул қилинишини таъкидлаш жоиз. Ушбу фармонга асосан, 2017 йил 5 сентябрдан бошлаб Ўзбекистон Республикаси резидентлари — жисмоний шахслардан валюта алмаштириш шохобчаларида эркин равишда валюта сотиш ва сотиб олиш бошланади. Валюта сиёсатини эркинлаштирилиши натижасида, “Юридик ва жисмоний шахслар хорижий валютани тижорат банкларидан чекловсиз сотиб олиш ва эркин сотиш имконига эга бўлди. Чет эл валютасининг олди-сотди операциялари ҳажми либерализация даврига нисбатан 1,5 баробар ошиб, ўртача 1,3 миллиард долларни ташкил этди. Шу билан бирга, давлатимизнинг олтин-валюта захиралари йил давомида 1,1 миллиард долларга кўпайди. Жорий йилда мамлакатимизда 12 та эркин иқтисодий ва 45 та саноат зонаси фаолияти йўлга қўйилди ва бу ташкилий чоралар ҳудудларни жадал ривожлантириш имконини бермоқда. Яқин вақт ичида яна 50 та янги саноат зонасини ташкил этиш бўйича амалий ишлар олиб борилмоқда.”³¹

Замонавий шароитда миллий валютанинг барқарорлигини таъминлашнинг асосий шартларидан бири инновацион ривожланишни жорий этиш ҳисобланади. Чунки, ҳозирги пайтда аҳолининг эҳтиёжлари чексиз

³⁰ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида.–Т.:“Ўзбекистон” –1995, 218 б.

³¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2019 йил учун мўлжалланган энг муҳим устувор вазифалар ҳақидаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси 2018 йил 28 декабр.

ортиб бораётган шароитда уни инновацион ривожланишни жорий этмасдан туриб қондиришнинг имконияти мавжуд эмас. Бунинг асосий шартларидан бири, мамлакат аҳолисининг истеъмол товарларга бўлган талабини маҳаллий ишлаб чиқариш ҳисобидан қондириш ҳисобланади. Айнан шу жараён миллий валютанинг барқарорлигини таъминлашга бевосита ижобий таъсир кўрсатади. Чунки, аҳолининг истеъмол товарларга бўлган талаби тўлиқ маҳаллий ишлаб чиқариш ҳисобидан қондирилса, импорт товарлар учун сарфланадиган хорижий валюталарга бўлган талаб камаяди, бу албатта миллий валютанинг барқарорлигини оширишга ижобий таъсир кўрсатади.

Бозор иқтисодиёти шароитида миллий валюта иқтисодиётни ҳаракатга келтирувчи муҳим молиявий дастак бўлиб, унинг барқарорлик даражаси қанчалик мустаҳкам бўлса, мамлакат иқтисодиёти ҳам шу даражада рақобатдош ва мустаҳкам бўлади. Ўз навбатида иқтисодиётнинг барқарорлиги ва рақобатдошлиги миллий валютанинг барқарорлигига ижобий таъсир кўрсатади.

Инновацион ривожланишни жорий этиш орқали мамлакатда миллий валютанинг барқарорлиги ва унинг сотиб олиш қобилиятини мустаҳкамлик даражаси қуйидагиларда намоён бўлади:

-аҳолининг банк тизимига бўлган ишончи мустаҳкамланади, товарлар ва муҳсулотлар баҳоси барқарорлашади;

-хорижий инвесторлар ва иқтисодий ҳамкорлар билан ўзаро муносабатлар ҳажми ортади, ташқи савдо балансида барқарор ижобий қолдиқ сақланишига эришилади;

-иқтисодиётда банкдан ташқари нақд пул айланмалар ҳажмининг миқдори пасаяди, товарлар ва маҳсулотларнинг нақд ва нақдсиз пулдаги баҳолари ўртасидаги фарққа барҳам берилади;

-нақд пулларни нақдлаштириш масаласи ва хорижий валюталарнинг қора бозордаги ноқонуний олди-сотдиси орқали операцияларга чек қўйилади.

-маҳаллий ишлаб чиқаришни ривожлантириши орқали истеъмол товарлар ҳажмини ошириш зарурлиги. Мамлакат аҳолисининг истеъмол

товарларга бўлган талабининг асосий қисмини маҳаллий ишлаб чиқариш ҳисобидан қондирилиши учун инновацион ривожланишнинг илғор тажрибасини миллий иқтисодиётга жорий этиб бориш лозим. Чунки, аҳолининг истеъмол товарларга бўлган талабининг хорижий ишлаб чиқарувчилар ҳисобидан қондирилиши мамлакатда рақобатнинг заифлашувиغا ҳамда миллий валютанинг сотиб олиш қобилиятини пасайишига олиб келади ва охир оқибат миллий иқтисодиётнинг барқарор ўсишида салбий ҳолатлар содир бўлишига сабаб бўлади.

Демак, миллий иқтисодиётга инновацион ривожланишни жорий этиш орқали аҳолининг истеъмол товарларга бўлган эҳтиёжини маҳаллий ишлаб чиқариш ҳисобидан қондиришга эришиш лозим. Замонавий шароитда инновацион ривожланишни миллий иқтисодиётга жорий этиш учун мамлакатда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш маълум даражага етганда уни модернизация қилиши лозим.

Модернизация бу – иқтисодиётни реал секторини техник-технологик янгилаш, уни жаҳон стандартларига мослаш, юқори технологияларга асосланган маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ташкил этиш, шунингдек турли ижтимоий-иқтисодий муносабатларни такомиллаштиришдир. Бундан ташқари миллий иқтисодиётни модернизациялаш макроиқтисодий жараён сифатида, анъанавий жамиятдан инновацион жамиятга ўтиш имкониятини беради. Шундай экан, мамлакатимиз иқтисодиётини рақобатбардошлигини таъминлашнинг устувор йўналиши бўлиб, хом ашё ва табиий бойликларни эксплуатация қилишга асосланган иқтисодиётдан инновацион ривожланишга асосланган иқтисодиётга ўтиш зарур. Бунинг учун албатта инновацион иқтисодиётни барпо этишда давлатнинг ва хусусий бўғиннинг катта миқдордаги молиявий маблағларини сафарбар этиш зарур бўлади.

Масалан, бу борада айрим давлатларда инновацияларни ривожлантиришга ажратилаётган умумий маблағлар ЯИМга нисбатан 10 % дан юқоридир, шу соҳага хусусий сектор томонидан йўналтирилган

молиявий маблағлар мамлакат ЯИМга нисбатан Хитойда – 9 %ни, АҚШда – 8 %ни ташкил этади³².

Мамлакатимизда давлат томонидан инновация ва илм-фанни қўллаб-қувватлашга ажартилаётган маблағлар салмоғи ЯИМга нисбатан 1,2 %ни ташкил этгани ҳолда, хусусий секторнинг бу йўналишдаги инвестициялари ЯИМга нисбатан 0,2% дан ошмайди.

Бунинг асосий сабаби, бизнинг назаримизда, иқтисодий инновацион ривожлантиришга етарли даражада эътибор берилмаганлигидир. Бундан ташқари мамлакатимизда инновацион ривожланишнинг қуйидаги муаммолари бунга имконият бермайди.

1. Республикаимизда инновацион иқтисодий шакллантириш ва ривожлантириш учун ижтимоий-иқтисодий муҳит етарли даражада шаклланмаган, бунинг асосий омили трансакция харажатлари ҳисобланади. Иқтисодий инновацион ривожлантириш йўлига фақат мамлакат саноат салоҳиятини сифат жиҳатдан ўзгартириш, инновациялар бозорини ривожлантириш асосида ўтиш мумкин. Бу эса, ўз навбатида, кичик корхоналарни ташкил этиш (шу аснода қўшма корхоналар ҳам) ва шакллантириш ҳамда барқарор ривожланишини таъминлаш билан узвий боғлиқ бўлиб, уларнинг инновацион фаоллиги самарали иқтисодий ўсишнинг энг муҳим омили ҳисобланади.

Ривожланган мамлакатларда кичик бизнес субъектлари ЯИМнинг асосий қисмини ишлаб чиқаради. ИТТКИ учун сарфланадиган барча харажатлар умумий ҳажмининг 2 %дан 5 %гача қисмини истеъмол қилган ҳолда барча йирик технологик янгиликларнинг деярли ярми айнан улар томонидан ишлаб чиқарилади. Бу кўрсаткич, бизнинг республикаимизда, яъни фан сифими юқори бўлган юқори технологик тармоқларнинг ЯИМ улуши тахминан 1 %ни ташкил этади. Реал секторда ҳалигача жисмоний ва маънавий жиҳатдан эскирган асосий фондлардан фойдаланиш юқори

³² Сиразетдинов Р.М. Необходимость формирования инновационной стратегии развития экономики. «Креативная экономика» № 10 (46) за 2010 год, стр. 45-48.

даражада қолмоқда, юқори самарадорликка эга янги қувватларни яратиш ишлари суғ кечмоқда.

Инновацион иқтисодиётни ривожлантириш натижасида сифати, нархи, кўламлари ва бозорга чиқиш муддатлари (имкониятлари)га кўра мавжуд тўлов қобилиятига эга ИСО 9001 жаҳон стандартларига мос келувчи рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш имкониятлари юзага келади.

2.Мамлакатимизда инновацияларни ривожланишига салбий таъсир кўрсатаётган омиллардан бири рақобот муҳитини етарли даражада ривожланмаганлигидир. Чунки, рақобат муҳити хўжалик юритувчи субъектларнинг доимий янгиликка иштирилишига, бозордаги улушини сақлаб қолиш ёки уни янада кўпайтиришга ундайдиган омил ҳисобланади. Рақобат шароитида корхоналар ишлаб чиқариш фаолиятга юқори технологияларни жорий этиб, инновацион ишланмаларни истеъмолчисига айланади. АҚШлик иқтисодчи олим М.Ю.Портер ҳам ўз тадқиқотлари бўйича хулоса қилиб, “Инновациялар корхоналарга рақобатда ютиб чиқиш ва янги ҳудудларни эгаллаш имконини беради” – дея таъкидлаган³³.

3.Инновацион ишланмалар ва ишлаб чиқаришга жорий қилиш учун тайёр технологиялар таклифини пастлиги. Ҳозирда мамлакатимизда инновацион ишланмаларга бўлган ички бозор талаби асосан бундай технологияларни импорти ҳисобига амалга оширилмоқда.

Бизнинг назаримизда, барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда инновацияларни ривожлантиришнинг устувор йўналишларини белгилаб олиш лозим. Чунки, молиявий-иқтисодий инқироз шароитида давлатлар ўртасида янги бозорларни эгаллашга бўлган талаб ортиб бормоқда.

Таъкидлаш жоизки, бозор иқтисодиёти шароитида давлатнинг иқтисодиётни бошқаришга аралашуви даражасини аниқлаш қийин масалалардан бири ҳисобланади. Шунингдек, иқтисодиётни барқарор ўсишини таъминлашда давлат иштироки бўлиши алоҳида аҳамиятга эга.

³³ М.Ю.Портер. Конкурентная стратегия. Методика анализа отраслей и конкурентов. Конкурентная стратегия: М.: Альпина Бизнес Букс, 2005.

Лекин, бизнинг фикримизча, иқтисодиётдаги баъзи соҳалар борки, давлатнинг кучли даражада аралашуви ижобий натижаларга олиб келмайди. Чунки, бундай ҳолатда маъмурий механизмлар устунлик қилади, инновация ва янги технологиялар эса, иккинчи даражали бўлади.

Иқтисодиёти етакчи мамлакатларда инновацияларни ривожлантириш амалиётига назар ташласак, инновация ва инвестицияларни ягона йўналиш сифатида бошқарганлигини кўришимиз мумкин. Бундай ёндашувнинг мавжудлиги инновацион фаолиятни ривожланиши учун зарур бўлган молиявий муҳит яратади. Хорижда инновацион инвестицияларни асосан венчур фондлари амалга оширади. Чунки, венчур фондлар юқори рискли технологияларни, илмий-техникавий лойиҳаларни молиялаштиради. Ўз навбатида, давлат томонидан венчур фондларининг фаолияти солиқ имтиёзлари бериш йўли билан рағбатлантирилади.

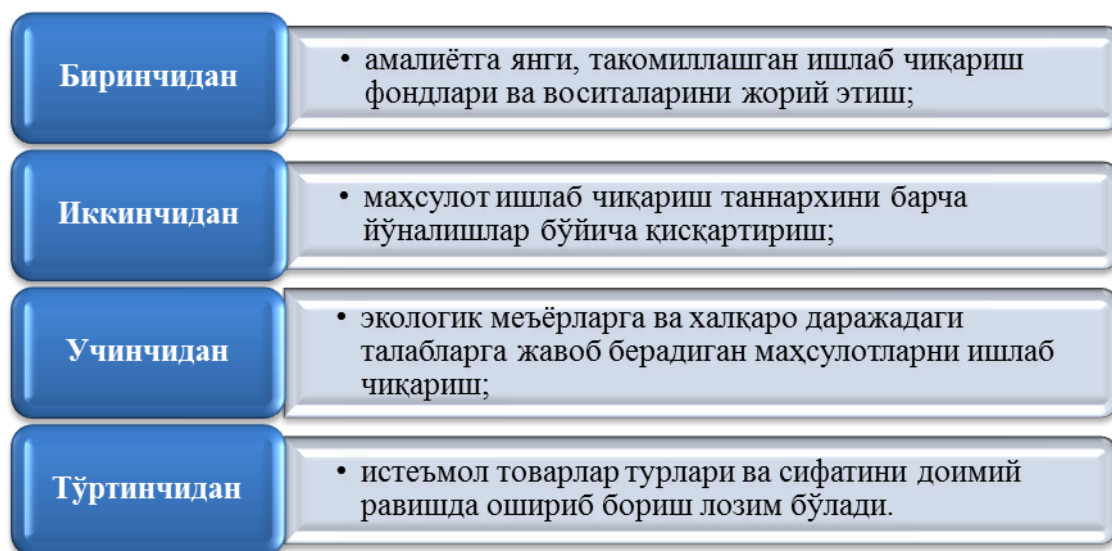
Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви шароитида Ўзбекистоннинг инновацион фаолияти давлат томонидан самарали ва изчил амалга оширилаётган макроиқтисодий ва фаол инвестиция сиёсати, ривожланган хориж тажрибаси ҳамда инвестицион муҳитни янада жозибадорлигини ошириш механизмларига боғлиқ бўлиб, кенг кўламда тадқиқот ишларини олиб бориш ва ўрганилиши зарур бўлган долзарб илмий ҳамда амалий соҳалардан бири ҳисобланади.

Назримизда, саноат, тадбиркорлик ҳамда инновацион ишланмаларни таклиф этадиган тадқиқотчи олимлар мазкур муаммонинг ечимига миллий хусусиятларни эътиборга олган ҳолда ривожланган хориж тажрибасининг ижобий жиҳатларини қўллаш йўллари ва улар билан ўзаро ҳамкорлик тизимини ишлаб чиқиш лозим. Чунки жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви ва рақобат муҳитини кучайиб бориши, жаҳон бозорида маҳсулотларнинг яшовчанлик даврини кескин қисқаришига, бозор конъюнктураси ва истеъмолчилар эҳтиёжларини тез ўзгаришига олиб келди.

Натижада, ҳар бир хўжалик юритувчи субъектдан рақобатдош маҳсулотлар ишлаб чиқаришнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини

ишлаб чиқишни ҳаётий заруриятга айлантирмоқда. Бу эса, мамлакатнинг инновацион фаолиятини ривожлантириш ва уни самарали бошқаришни талаб этмоқда.

Ўзбекистон Республикасида фаолият кўрсатаётган турли мулкчилик шаклидаги субъектларнинг инновацион фаолияти:

1.5-расм. Ўзбекистонда инновацион фаолиятни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари³⁴.

1.5-расмда, мулкчилик шаклидан қатъий назар, мамлакатимиздаги хўжалик субъектларининг инновацион фаолиятини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари келтирилган. Албатта, ушбу йўналишлар хўжалик юритувчиларнинг инновацион фаолиятига бевосита боғлиқ бўлиб, бу жараёнда давлатнинг иштироқи эътиборга олинмаган. Ушбу жараёнда ривожланишида давлатнинг иккита асосий вазифаси мавжуд бўлиб, биринчиси 1.4-расмда келтирилган, иккинчиси молиявий маблағлар билан қўллаб туриш ҳисобланади.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодиётни модернизациялаш борасидаги саъйи-ҳаракатларнинг янада кучайтирилиши ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳасида инновацион жараёнлар узлуксизлигини таъминлаш ва кўламини ошириш билан тавсифланади. Бу эса ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш корхоналари самарадорлигига бевосита фан ютуқларига

³⁴ Муаллифлар томонидан тузилди.

асосланган ишланмалар, ихтиро ҳамда лойиҳалар, илм-фан сиғими юқори бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқаришни жорий қилиш билан белгиланади.

Мамлакатимиз корхоналарида инновацион жараёнларни янада ривожлантиришга таллуқли муаммоларни ўрганиш шуни кўрсатмоқдаки, инновацион фаолиятни самарадорлиги биринчи навбатда, мамлакатда инновацион муҳитни яхшилашга қаратилган ягона ҳуқуқий нормалар тизимини шакллантирадиган институционал асосларни ишлаб чиқишга боғлиқ эканлигини кўрсатмоқда. Шу билан бирга, мамлакатимиз инновацион фаолиятини ривожлантиришда “Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожлантириш ташкилоти” (ИХРТ) томонидан ишлаб чиқилган инновацияларни бошқариш бўйича халқаро стандартлар ва услубий тавсияларни чуқур ўрганиш зарур.

Хусусан, уларнинг асосийлари сифатида 1995 йилда ИХРТ томонидан қабул қилинган “Илмий ва илмий-техникавий соҳада банд меҳнат ресурсларини аниқлаш” (Manual On The Measurement Of Human Resources Devoted To S&T - Canberra Manual), 1997 йилда қабул қилинган “Миллий инновация тизими” (National Innovation System), 2002 йилдаги “Илмий тадқиқот ва ишланмалар бўйича ҳисобот стандартлари” (Proposed Standard Practice for Surveys of Research and Experimental Development), “Миллий инновация тизимини ўзгариши” (Dynamising National Innovation Systems), “Фраскати қўлланмаси” (The Frascati Manual) каби халқаро стандартлар ва услубий тавсияларни таъкидлашимиз мумкин.

Тадқиқотлар ва ўрганишлар натижаси шуни кўрсатмоқдаки, иқтисодиётни модернизациялаш шароитида миллий иқтисодиётнинг инновацион салоҳияти биринчидан, инновацион фаолиятни тартибга солувчи ҳуқуқий механизмларга боғлиқ бўлса, иккинчидан, инновацион лойиҳалар, ғоялар ва ихтироларни молиялаш тизимини ривожланганлик жиҳатларига боғлиқ бўлади. Бу инновацион жараёнларнинг институционал асосларини ташкил этади.

Хулоса қилиб айтганда, иқтисодий ресурслар чекланган шароитда аҳолининг талабларини чексиз ортиб бориши барқарор иқтисодий ўсишни

таъминлашда инновацион ривожланишнинг зарурлиги ва аҳамияти ортиб бораверади, бундан ўз вақтида ва самарали фойдаланган ҳар қандай мамлакатда аҳолининг ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан турмуш даражаси яхшиланиб бораверади.

3-мавзу. Инновацион иқтисодиёт белгилари ва уни баҳолаш индикаторлари

Миллий иқтисодиётни барқарор ўсишини таъминлашда инновацион иқтисодиётнинг иштироки ва жорий қилинганлиги макро, мезо ва микроиқтисодий даражадаги белгилари орқали аниқлаш мумкин.

Мамлакатда инновацион иқтисодиётнинг жорий этилганлиги макроиқтисодий даражада белгилар қуйидагиларда намоён бўлади:

-қонунчилик базаси ва меъёрий ҳужжатларнинг инновацион иқтисодиётни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилиш нуктаи назаридан янгидан қабул қилинганлигида;

-мамлакатда ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бизнесни юритишни молиялаштиришнинг янги институтларини ташкил этилганлигида. Маълумки, хўжалик юритишнинг ҳар қандай шаклида³⁵ жорий этилаётган янги технология, ғоя ёки инновацион иқтисодиёт молиявий маблағ орқали молиялаштиришни талаб этади. Инновацион иқтисодиётни жорий этган мамлакатлар тажрибасига эътибор қаратадиган бўлсак бу соҳани молиялаштиришда давлатнинг бюджет маблағлари ва хусусий маблағлар ҳисобидан амалга оширилган. Унинг миқдори мамлакат ЯИМга нисбатан баҳоланади;

-ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишнинг барча бўғинларида босқичма-босқич асосий ва ёрдамчи фондларни замонавий технолоиялар билан алмаштириш сиёсатининг жорий этилганлиги. Хусусан, бу борада гап кетганда, асосан мамлакат ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланилаётган асосий воситаларнинг ёшига эътибор қаратилади. Масалан, японияда асосий ишлаб чиқариш воситалар ҳар 6-7 йилда, АҚШда 8-9 йилда, Германияда 9-10 йилда тўлиқ янгиланади, яъни уларда асосий воситаларнинг ўртача фойдаланиш даври мос равишда, 6,5, 8,5 ва 9,5 йили ташкил этади³⁶.

³⁵ Хўжалик юритишнинг классик (иқтисодиёт ўзини-ўзи бошқаради, давлатнинг иштироки инкор этилади), маъмурий-режали (марказдан режалаштириш тизими), тартибга солувчи (иқтисодиётни бошқаришда давлатнинг иштироки) шакллари ҳусусида гап кетмоқда.

³⁶ Щербин В.К. Инновационная экономика и экономика знаний. //Наука и инновация. 2010. 289 с.

Инновацион иқтисодиёт жадал қўлланилган шароитда ушбу кўрсаткич янаям қисқаради.

Таъкидлаганимиздек, мамлакатда инновацион иқтисодиётни жорий этилганлигининг кейинги белгиларидан бири мезоиктисодий даражада намоён бўлади. Тадқиқотлар натижасида, инновацион иқтисодиёт қўлланилганда мезоиктисодий даражада қуйидаги жараёнлар содир бўлади.

1.Худудларнинг инновацион фаоллиги ортади. Бу мамлакат худудларини қисқа, ўрта ва узоқ муддатга мўлжалланган инвестицион ва иқтисодий ривожлантириш дастурлари орқали амалга оширилиб, ушбу дастурлар қабул қилингандан сўнг, уларни амалиётда жорий этилиши ва ўзининг ижтимоий-иқтисодий самараси худудларнинг инновацион фаоллиги ортиб бориши ёки пасайишида кузатилади.

2.Худудлардаги асосий ва етакчи саноат тармоқларида ишлаб чиқаришнинг таркибий ўзгариши ва диверсификациялашуви юз беради. Бу борада мамлакатимиз Президенти Ислом Каримов томонидан олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий сиёсатнинг асосида айнан иқтисодиётни таркибий ўзгартириш ётганлигини қайд этиш лозим. Хусусан, Президентимиз Ислом Каримов Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамасида “2015 йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир” номли маърузасада ушбу масалага алоҳида эътибор қаратиб: “Жадал ва мутаносиб иқтисодий ўсиш, чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва иқтисодиётни диверсификация қилишда фаол ва аниқ йўналтирилган инвестиция сиёсати юритиш энг муҳим омил ҳисобланади³⁷”, -дея таъкидладилар.

³⁷ Каримов И.А. 2015 йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир. Халқ сўзи, 2015 йил 17 январь, №11 (6194).

3. Мамлакат ҳудудларида инвестицияларни жалб этиш ва асосий фондларни модернизация қилиш муҳити пайдо бўлади. Юқорида давлатнинг ички ва ташқи сиёсатининг асосий йўналишлари сифатида: “мамлакатда бизнес муҳитни яратиш, бозор механизмлари, қоида ва тартибини жорий этиш ва уларнинг тўлиқ амал қилишини таъминлаш” эканлигини таъкидлаган эдик.

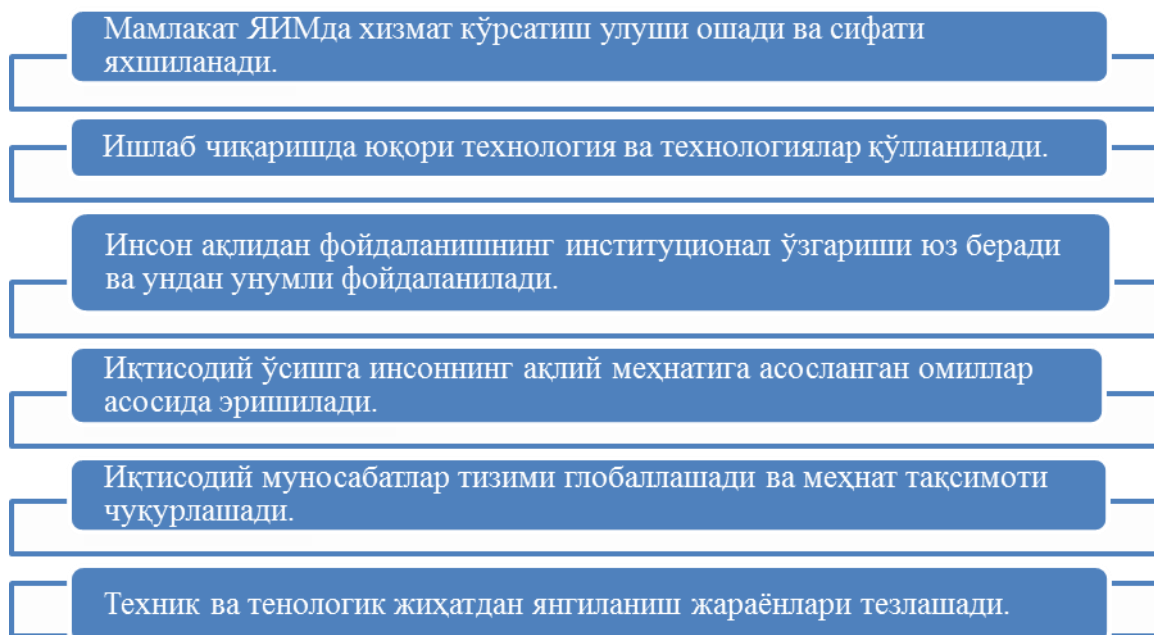
Мазкур фикримизни ушб мавзуда ривожлантириш орқали таъкидламоқчимизки, мамлакат иқтисодиётида инновацион иқтисодиётни жорий этилганлиги даражасини мезоиктисодий даражадаги кўрсаткичлари сифатида ҳудудларда газ, сув ва электр-энергия таъминоти ҳамда йўлларнинг сифатини келтириш мақсадга мувофиқ. Хусусан, Ўзбекистонда айнан шу инфратузилманинг етарли ва узлуксизлигини таъминланиши инновацион иқтисодиётни самарли жорий этиш имкониятини беради, шу билан бирга ҳудудларга инвестицияларни жалб этиш ва асосий ишлаб чиқариш воситаларини модернизация қилиш муҳити пайдо бўлади.

Биз инновацион иқтисодиётни жорий этиш даражасини белгиловчи макро ва мезодаражадаги белгиларини атрофлича кўриб чиқдик, таъкидлаганимиздек унинг микродаражаги белгилари ҳам мавжуд, уларнинг асосийлари бўлиб: корхона ва ташкилотлар ҳамда хизмат кўрсатиш бўғинларида асосий ва ёрдамчи фондларнинг янгиланиши, ишлаб чиқариш унумдорлиги ва рентабеллигининг ошиши, ишлаб чиқариш жараёнларини таркибий ўзгартириш ва диверсификациялаш, етарли даражада молиявий маблағларга эга бўлиш каби кўрсаткичларда намоён бўлади.

Тадқиқотлар ва ўрганишлар натижаси шуни кўрсатмоқдаки, иқтисодиётда инновацион иқтисодиётни белгиловчи кўрсаткичлар жуда кўпқирралидир. Уларни барчасини мазкур мавзуда келтиришнинг биринчидан имконияти йўқ, иккинчидан аҳамиятга эга ҳам эмас.

Биз уларнинг асосийларини ягона бир тизимга келтирган ҳолда макро, мезо ва микродаражада ёритиб беришга ҳаракат қилдик, энди уларнинг ёрдамида миллий иқтисодётда инновацион иқтисодиёт жорий этилганда

мамлакат ижтимоий-иқтисодий тизими қандай кўриниши қуйидаги расмда келтирилган.

1.6-расм. Мамлакат ижтимоий-иқтисодий тизимида инновацион иқтисодиётни қўлланилишини акс эттирувчи белгилар³⁸.

Юқорида мамлакат иқтисодиётига инновацион иқтисодиётни қўллаш ва унинг ижтимоий-иқтисодий тизимида акс этувчи белгиларини атрофлича ўргандик. Албатта, қайсидир даражада мамлакат иқтисодиётида инновацион иқтисодиётнинг қўлланилиши ва унинг аҳамиятини аниқлашда муҳим ўрин тутди. Бироқ, мамлакат иқтисодиётида инновацион иқтисодиётнинг ривожланиш ҳолатига баҳо бериш имкониятини бермайди.

Бундай баҳо, фикримизча, инновацион иқтисодиётни баҳолаш индикаторлари орқали амалга оширилади. Маълумки, бозор иқтисодиёти шаоритида иқтисодий индекаторлар мамлакат ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий ҳолатини аниқлашда муҳим кўрсаткич бўлиб ҳисобланади. Инновацион иқтисодиётни баҳолаш индикаторларини тадқиқ этиш қуйидаги асосий жиҳатларни эътироф этишга асос бўлди. Зеро, ҳар мамлакатда ва иқтисодиётда ушбу масалаларни ижобий ҳал этилиши иқтисодиётнинг

³⁸ Муаллифлар томонидан тузилди.

ижтимодий-иқтисодий ривожланишини кейинги босқичига ўтиш жараёнларини тезлаштиради.

Инновацион иқтисодиётнинг ҳолатига баҳо берадиган индикаторлар устида амалга оширилган тақиқотлар натижасидаги унинг қуйидаги расмда келтирилган кўринишда тизимлашга мушарраф бўлди.

Иқтисодиётни инновацион ривожлантириш салоҳиятини баҳолаш индикаторларининг аҳамияти

Инновацион иқтисодиёт самарадорлигини баҳолаш индикаторларининг турлича эканлигини ҳисобга олиш ва статистик ҳисоботларини юритиш

Инновацион ривожланиш даражасини баҳоловчи индикаторларни жорий этиш муаммолари

1.7-расм. Мамлакат ижтимоий-иқтисодий тизимида инновацион иқтисодиётни қўлланилишини акс эттирувчи белгилар³⁹.

1.Иқтисодиётни инновацион ривожлантириш салоҳиятини баҳолаш индикаторларининг аҳамияти. Инновация назариясининг ривожланиш тарихи ўрганиб, ўтган асрнинг иккинчи ярмидан инновациялар иқтисодиётни барқарор ўсишини таъминловчи энг асосий восита бўлганлигига хулоса қилишимиз мумкин. Ўз навбатида инновацияларга асосланган иқтисодиётни салоҳиятига баҳо беришда инновация индикаторларини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш алоҳида аҳамият касб этади. Иқтисодий адабиётларда инновацион ривожланиш самарадорлигини баҳолашдаги индикаторлар тизими инновацияларнинг хусусиятларига ва турли бошқа омилларга боғлиқ равишда ҳисобланади. Бинобарин, бугунги кунда халқаро амалиётда иқтисодиётни инновацион ривожланиш даражасини баҳолашнинг Innovation Index WB, Innovation Capacity Index, Global Innovation Index INSEAD, Innovation Index WEF каби кўрсаткичлари мавжуд. Ушбу кўрсаткичларнинг аҳамияти ва ҳисоблаш усуллариининг ўзига хос хусусиятлари турлича бўлиб, ҳар бир иновацион

³⁹ Муаллифлар томонидан тузилди.

ривожланиш индекси маълум бир таҳлилий ва бошқарув вазифаларини бажаришга мўлжалланган⁴⁰.

Такъидлаш жоизки, инновация индексларини ҳисоблаш асосан Жаҳон банки⁴¹, Халқаро иқтисодий форум (The World Economic Forum WEF), БМТнинг ривожлантириш дастури (the UN Development Program UNDP), БМТнинг саноатни ривожлантириш ташкилоти (the UN Industrial Development Organisation UNIDO), ЕИнинг Европа инновациялари комиссияси (EU Commission European innovation) каби халқаро ташкилотлари буюртмасига асосан RAND Corporation ва бошқа йирик халқаро аналитик компаниялар томонидан амалга оширилади⁴². Шуниндек, ушбу таҳлиллар давлат ҳукуматларининг миллий иқтисодиётнинг инновация салоҳиятига баҳо бериши, йирик инвесторлар ёки халқаро молия ташкилотлари томонидан маблағ ажратишда давлатнинг инновация сиёсати олдидаги вазифаларини белгилаб олиш мақсадида ўтказилади.

Дунёнинг етакчи давлатларининг илғор тажрибаларига назар ташлайдиган бўлсак, бугунги кунда мамлакатларнинг инновацион салоҳиятини ўлчашда миқдорий ва сифатни аниқловчи ҳамда турли омилларга боғлиқ равишда ўзгариб турувчи 100 га яқин индикаторлар (индекс) амал қилади⁴³. Ушбу индексларни ҳисоблашда таълим, илм-фан, технологиялар, инсон капитали, инновацион ва ижтимоий-сиёсий муҳит, расмий миллий статистика маълумотлари, аҳоли ва тегишли мутахассислардан олинган сўров натижалари бирлаштирилган ҳолда яхлит тизимга келтирилади. Масалан, 2015 йилнинг глобал инновация индексини (ГИ-2015) ҳисоблашда 79 та кўрсаткич бўйича дунёнинг 141 мамлакатининг

⁴⁰ Давыдов, А.А. Инновационный потенциал России: настоящее и будущее (Электрон манба) – Кириш тартиби: http://www.isras.ru/blog_modern_3.html.

⁴¹ World Bank. <http://data.worldbank.org/indicator>

⁴² RAND Corporation. http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1357.0/

⁴³ Давыдов А.А. Конкурентные преимущества системной социологии. (Электрон манба) М.: ИС РАН, 2008. (<http://www.isras.ru/publ.html?id=855> , <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/324618.html>) ; Archibugi D., Coco A. Measuring technological capabilities at the country level: A survey and a menu for choice// Research Policy, 2005, №2, P. 175-194. http://www.danielearchibugi.org/downloads/papers/Archi-Coco.Menu_for_Choice.pdf ; The Global Competitiveness Report 2009-2010. World Economic Forum, 2009. (<http://www.weforum.org/documents/GCR09/indexhtml>)

инновацион-иқтисодий салоҳияти баҳоланган. Шунингдек, ушбу индексни ҳисоблашда дунёнинг 400 дан ортиқ йирик компаниялари мутахассисларидан сўров ўтказилганлигини эътироф этган ҳолда, инновацияларнинг глобал ривожланиш тенденциясига ҳам баҳо беришимиз мумкин⁴⁴.

Бизга маълумки, кейинги йилларда экологик муаммолар юзага келгани сабабли олимлар инновацион экотизимни барпо этиш бўйича ишларни амалга оширмоқда. Ўз навбатида, ривожланган мамлакатларда инсон капиталига ва инновация инфтруктурасига йўналтирилган инвестициялар инновацион экотизимни ҳисобга олган ҳолда амалга оширилмоқда. Бундан ташқари, 2015 йилда глобал инновация индекси юқори бўлган Швеция (1), Буюк Британия (2), Швеция (3), Нидерландия (4), АҚШ (5) каби давлатларда инсонларнинг ақлий меҳнатлари, илм-фан ютуқлари натижасида ахборот коммуникация технологиялари ва бизнес барқарор ўсди. Ушбу кўрсаткич бўйича Ўзбекистон 141 давлат ичида 122-ўринда эканлигини ҳисобга олсак, бу йўналишда ҳали бажаришимиз керак бўлган вазифалар кўп эканлигини қайд этиш лозим⁴⁵.

Биз олдинги мавзуларда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда миллий инновация тизимини шакллантириш лозимлигини назарда тутиб, бунда давлат иштироки зарурлиги хусусидаги тавсияларни илгари сурдик. Ушбу тавсияларнинг миллий инновация амалиётида жорий этилиши мамлакатимиз ЯИМи таркибида илм-фан ютуқларига асосланган юқори технологиялари товар, иш, хизматлар ҳажмининг ошишига ижобий таъсир кўрсатади деган фикрдамиз.

2.Инновацион иқтисодиёт самарадорлигини баҳолаш индикаторларининг турлича эканлигини ҳисобга олиш ва статистик ҳисоботларини юритиш. Илмий манбаларда иқтисодиётни инновацион ривожланиш салоҳиятини баҳолашга турлича ёндашувлар мавжудлигини кўришимиз мумкин. Бундай ёндашувлар инновацион жараёнларнинг асосий

⁴⁴ Report of The Global Innovation Index 2015. Effective Innovation Policies for Development. p 19

⁴⁵ Шу манбанинг 20, 33 бетлари.

мақсадини кўрсатиш билан бирга, унинг натижавийлигига баҳо беради. Шунингдек, мамлакатнинг инновацион салоҳиятини аниқлашда тадқиқотлар ўтказиш, фан ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий қилиш (янги билим, ғоя, технология, товар, иш, хизмат, бошқариш методлари, жараёнлар, ижтимоий-маданий намуналар ва х.к.) имкониятларини кенглиги тушунилади⁴⁶. Масалан, А.А.Макаров илмий-техникавий фаолиятни натижасини акс эттирувчи қуйидаги кўрсаткичларни қайд этади⁴⁷.

- патент статистикаси;
- технологик тўлов баланси;
- юқори ишлаб чиқариш технологияларининг бозори.

Шунингдек, В.Ф.Шаров эса инновация тизимини баҳолаш учун инновация индикаторларига қуйидагиларни қўшган⁴⁸.

- мамлакатдаги олий маълумотли аҳолининг улуши;
- илмий тадқиқотларда хусусий капиталнинг улуши;
- янги саноат намуналари;
- патентлар сони ва х.к.

Россия Федерациясининг илмий-техникавий ва инновацияларни ривожлантириш бўйича қабул қилган “2020 йилга қадар инновацион ривожланиш стратегиясида” инновация индикаторларини қуйидаги уч гуруҳга бўлган⁴⁹. Яъни:

- илмий-техника мажмуасининг ривожланиш индикатори (тадқиқотчиларнинг сони ва ўртача ёши, мамлакатнинг халқаро кашфиётлар ва илмий ишланмалар базасидаги улуши (сони), илмий-техникавий марказларнинг сони ва х.к);

⁴⁶ Lundvall B. National Systems of Innovation: Toward a Theory of Innovation and Interactive Learning. N.Y.: Anthem Press, 2010.; Bruijn H., Voort H., Dicke W., Jong M., Veeneman W. Creating System Innovation: How Large Scale Transitions Emerge. N.Y.: Taylor & Francis, 2004.; Fischer M., Frohlich J. Knowledge, Complexity and Innovation Systems. Berlin.: Springer, 2001.; Geels F. Technological Transitions and System Innovations: A Co-evolutionary and Socio-technical Analysis. N.Y.: Edward Elgar Publishing, 2005.; Nauwelaers C., Wintjes R. Innovation Policy in Europe: Measurement and Strategy. N.Y.: Edward Elgar Publishing, 2008.

⁴⁷ Бессонов В. А. О развитии сектора ИКТ в российской экономике / В. А. Бессонов, Н.Ю. Бродский // Вопросы статистики. 2011. № 12. С. 26-31.

⁴⁸ Шу манба

⁴⁹ Фролов А. С. Проблемы планирования научно-технологического развития на государственном уровне // Наука и технологии. 2013. № 5. С. 79-91.

- инновацион фаоллик индикатор (ишлаб чиқаришга жорий этилган технологияларнинг сони, 10 минг аҳоли сонига нисбатан патентлар сони, реализация қилинган инновацион товарларнинг улуши, технологик инновациялар билан шуғулланувчи корхоналар сони ва х.к.);

- бизнесни юқори технологияларга асосланган ривожлантириш индикатори (ЯИМда иқтисодиётнинг инновацион сектори улуши, халқаро савдо айланмасида юқори технологияли товар, иш, хизматларнинг улуши ва х.к.)

Ушбу индикаторлар тизими давлат томонидан тасдиқланган статистик ҳисоботларда юритилади ва мамлакатнинг таълим, илм-фан, илмий-техникавий ишланмалар, уларнинг экспорти каби маълумотлардан иборат 45 та кўрсаткични ўз ичига олади⁵⁰.

Мамлакатимизда фан ва технологияларни ривожлантириш борасида салмоқли ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 7 августдаги “Фан ва технологиялар ривожланишининг мувофиқлаштириш ва бошқаришни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-436 сонли Қарорига асосан Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш кўмитаси ташкил этилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 15 июлдаги “Инновацион лойиҳалар ва технологияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишни рағбатлантириш борасидаги кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-916 сонли Қарорнинг қабул қилиниши эса, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясини таъминлади.

Миллий иқтисодиётни модернизациялаш шароитида илм-фан ютуқларидан ишлаб чиқаришда фойдаланиш таборо ортмоқда. Лекин, таъкидлаш жоизки, мамлакатимизда инновацияларнинг самарадорлигини баҳолаш индикаторлари ишлаб чиқилмаган. Ваҳоланки, республика давлат

⁵⁰ Целевые индикаторы реализации Стратегии инновационного развития Российской Федерации на период до 2020 года (утверждена Распоряжением Правительства Российской Федерации от 8 декабря 2011г. № 2227-р)

бюджетидан таълим соҳасига ажратиладиган маблағларнинг салмоғи 34 фоиздан юқорини ташкил этади.

Шу билан бирга давлат томонидан илмий-амалий ва техникавий лойиҳаларни молиялаштиришга ажратилаётган маблағлар салмоғи ҳам ўсиб бориш тенденциясига эга. Шу нуқтаи назардан, миллий инновация сиёсатининг самарадорлигини аниқловчи бирламчи таянч индикаторлар тизимини жорий этиш ва статистик ҳисоботларни юритиш мақсадга мувофиқ. Хозирда мамлакатимизда инновация фаолияти тўғрисида қисман маълумот берувчи “Илмий тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишланмаларни бажарилиши ҳамда олий тоифали илмий ва илмий-педагогик кадрларни тайёрлаш тўғрисида” ва “Инновация фаолияти тўғрисида” статистик ҳисобот шакллари юритилади⁵¹.

Иқтисодий манбаларда давлатнинг инновация фаолиятини баҳолаш индикаторлари қуйидаги кўрсаткичлардан кам бўлмаслиги тавсия этилади⁵².

- ИТТКИларни жорий этиш интенсифлиги индикатори;
- инсон капитали индикатори;
- ишлаб чиқариш технологиясини ривожланиш индикатори;
- тўлов баланс индикатори;
- йиллик илмий тадқиқотлар;
- илмий тадқиқотларнинг ишлаб чиқаришга жорий этиш;
- патентлар сони;
- янги билимлар оқими ва моделлари;
- сўровлар ва интервьюлар;
- мураккаб ва доимий лойиҳаларни баҳолаш

Бизнинг назаримизда, корхоналарнинг инновацион фаолияти самарадорлиги ёки давлатнинг инновация салоҳиятига баҳо беришда

⁵¹ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2015 йил 2 ноябрдаги “2016 йил учун давлат статистика ҳисоботи шакллари тасдиқлаш тўғрисида”ги 4-мб-сонли қарори

⁵² Carl Schramm et al. The advisory committee on measuring innovation in the 21 century. Innovation measurement: Tracking the state of innovation in the American economy. A report to the secretary of commerce. January 2008 [Electronic resource]. - Access mode: http://www.esa.doc.gov/sites/default/files/reports/documents/innovation_measurement_01-08.pdf.

қўлланиладиган индикаторлар тизимини фақатгина статистик маълумотлардан ташкил этилиши инновация жараёнларининг сифати тўғрисида етарли даражада маълумот бермайди. Шунинг учун инновация тизими элементлари самарадорлигини баҳолашда миқдорий статистик кўрсаткичлар билан бирга, сифатни баҳоловчи кўрсаткичлар асосида комплекс индикаторлар тизимини жорий этиш лозим. Албатта, бундай жараёнлар ташкил этиш ва сифатли бажарилишида давлатнинг иштироки зарур.

Тадқиқотлар ва ўрганишлар натижасига таяниб таъкидлаш жоизки, миллий иқтисодиётнинг барқарор ўсишини таъминлашда инновация салоҳиятини янада ошириш ва унинг самарадорлигини баҳолашда қуйидаги индикаторларни эътиборга олиш мақсадга мувофиқ.

1. Инновация фаолиятини ташкил этиш, юритиш ва ривожлантириш бўйича меъёрий-ҳуқуқий асослар билан таъминланганлик даражаси: ушбу иқтисодий фаолият қонунлар билан тартибга солиниши, соҳани ривожланишини давлат ва хусусий сектор ўртасида инновацион алоқаларни мустаҳкамлайди. Ушбу индикатор самарадорлиги қуйидаги мезонлар асосида баҳоланиши тавсия этилади.

- мамлақтда инновацион ривожланишни қўллашда давлатнинг солиқ сиёсатининг қўлланилиши ва самарадорлиги даражаси орқали (солиқ имтиёзлари ва молиявий қўллаб-қувватлаш йўналишлари, корхонларнинг тадқиқотлар олиб бориш учун лаборатория ташкил этиш мажбуриятлари ва бошқалар);

- бизнес ва илм-фан ўртасидаги алоқаларни мустаҳкамлаш бўйича ҳуқуқий асослар даражаси (меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг сони ва сифати таҳлили. Масалан, институт, университетлар тадқиқот билан шуғулланиш мажбуриятлари ёки инновация корхоналари ташкил этиш, иштирок этиш ҳуқуқларини қонун билан мустаҳкамланлиги, муаллифлик ҳуқуқи бўйича ихтироларни буюртмачиларга бериш механизмларининг мавжудлиги ва бошқалар);

2.Иновацияларни яратишда хусусий секторнинг иштироки даражаси: ривожланган мамлакатларда хусусий сектор асосий истеъмолчи сифатида инновация фаолиятини харакатга келтирувчи муҳим куч ҳисобланади. Ўз навбатида, иш жойларини яратиш ва бюджет тушумларида ҳам ушбу йўналишнинг улуши юқори ҳисобланади. Ушбу кўрсаткични баҳолаш давлат ва хусусий сектор томонидан илмий-тадқиқот ишларига сарфланаётган харажатлар миқдорига нисбатан амалга оширилади.

3.Иновацияларни яратишда илмий-тадқиқот секторнинг иштироки даражаси: илмий-тадқиқотларни амалга оширувчилар сектори миллий инновация тизимининг ажралмас қисми бўлиб, амалий ва фундаментал тадқиқотларнинг ривожланиши, мамлакат ёки корхоналар миқёсида илмий ишланмаларнинг самараси бевосита ушбу секторга боғлиқ. Бу индикаторни баҳолашда илмий тадқиқотларда банд бўлган мутахассислар, уларнинг натижавийлиги каби мезонлар қўлланилади.

Шундай қилиб келтирилган индикаторлар тизими давлат, корхона, ташкилотни инновация фаолияти самарадорлигига комплекс баҳо беришга хизмат қилади.

3.Иновацион ривожланиш даражасини баҳоловчи индикаторларни жорий этиш муаммолари. Маълумки, макроиқтисодий даражадаги иқтисодий индекаторларни ҳисоблашнинг турли йўллари ва методологияси мавжуд. Масалан, мамлакат ЯИМ ёки инфляция даражасини ҳисоблашнинг турлича методологияси ва ёндошувлари мавжудки, уларни амалиётда қўллаганда турлича натижаларни олиш мумкин. Таъкидлаш жоизки, мазкур индекаторларни ҳисоблашнинг ягона методологияси халқаро ташкилотлар томонидан андоза сифатида ишлаб чиқилган, бироқ улар кўпчилик ҳолатда тавсиявий характерга эг бўлганлиги туфайли мамлакатдаги у ёки бу иқтисодий индикеторларни аниқлашда жорий этиш бўйича мажбурият юкламайди. Бу албатта, халқаро андозалрни ҳисоблашнинг ягона методологиясини қўлламаган мамлакатларнинг инвестицияларни жалб

қилиш ва асосий фондларни модернизация қилиш муҳитига салбий таъсир кўрсатади

Хулоса қилиб айтганда, иқтисодиётга инновацион иқтисодиётни жорий этишнинг қатор белгилари мавжуд бўлиб, халқаро амалиётда уларни ҳолатига баҳо берадиган индикаторлар қўлланилади. Мазкур иқтисодий категорияларнинг миллий иқтисодиётда қўллаш ва улар орқали баҳолаш учун мамлакатда ижтимоий-иқтисодий ҳамда сиёсий вазият мавжуд бўлиши жуда муҳим ҳисобланади.

4-мавзу Инновацион иқтисодиётнинг Америка Қўшма штатлари иқтисодиётнинг ўсишини таъминлашдаги ўрни

Халқаро амалиётда мамлакатлар миллий инновация тизимини шакллантириш бўйича турли моделлар мавжуд. Айниқса, АҚШ Стенфорд университети профессори Генри Ицковиц томонидан таклиф қилинган “Уч ёқлама спираль” (*Triple Helix*) модели энг самарали моделлардан ҳисобланади. АҚШнинг миллий инновация тизими ушбу модель асосида шакллантирилиб, бугунги кунда инновацион ривожланиш бўйича етакчи давлатлардан ҳисобланади. Ушбу модель моҳиятига кўра, ҳудудни ривожлантириш ва билимга асосланган иқтисодиётни барпо этишда университет, тадбиркорлар ва давлат ўртасидаги ўзаро алоқаларга аҳамият берилади.

Моделнинг самарадорлигини муаллифлар ўтган асрнинг 30 йилларида «буюк инкироз» даврида саноат ишлаб чиқариш пасайиб бораётган АҚШнинг Янги Англия ҳудуди мисолида илмий асослаб берган. Бундай вазиятда ҳукумат вакиллари ҳудудни комплекс ривожлантириш мақсадида илмий-тадқиқот ишларини ривожлантиришга алоҳида аҳамият қаратди. Ўз навбатида бу жараёнларда Массачусет технология институти (*Massachusetts Institute of Technology, MIT*) ҳал қилувчи роль ўйнади⁵³.

1930 йиллардан бошлаб, Массачусет технология институти нафақат фундаментал балки, амалий тадқиқотларни олиб боришда ҳам АҚШда етакчи таълим муассасалардан ҳисобланган. Бундан ташқари институт раҳбарияти тадқиқотларга дунёнинг турли давлатларидан физика, химия, математика ва бошқа йўналишлардаги етакчи олимларни жалб қилиб, тадқиқотларни амалиётга жорий қилишга аҳамият қаратган. Мамлакатнинг илмий салоҳиятидан самарали фойдаланиш ва уни ишлаб чиқариш билан

⁵³ Н. Etzkowitz, L. Leydesdorff Research Policy 29 2000 page. 115

интеграциясини чуқурлаштириш борасидаги қарашлар дастлаб MIT асосчиси У.Б.Роджерс (*Barton Rogers*) томонидан 1846 йилда илгари сурилган⁵⁴.

Таъкидлаш жоизки, илмий асосланган янгиликларни ишлаб чиқаришга жорий этиш иқтисодчи У.Б.Роджерснинг “университет-ишлаб чиқариш” концепциясида ўз аксини топган бўлиб, улар ўртасидаги алоқалар фақатгина маслаҳат кўринишида қисқа муддатли эмас, балки узоқ муддатга мўлжалланган ҳамкорлик алоқаларини ўрнатилишини таъкидлайди.

Бугунги кунда жаҳон бозоридаги инновацион технологиялар ва илмий ишланмаларнинг йиллик айланмаси 4,5 трлн АҚШ долларидан ортиқ ҳисобланади⁵⁵.

Фикримизча, ушбу кўрсаткич кейинги йилларда ортиб бориш тенденциясига эга бўлиб, бозор иқтисодиёти шароитида давлатнинг инновацион сектори бошқа тармоқларни ҳам ривожланишига замин яратади. Шунингдек, иқтисодий адабиётлардаги таҳлиллар миллий инновация тизими ривожланган давлатларда жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг салбий оқибатлари сезиларсиз даражада бўлганини кўрсатмоқда⁵⁶.

Миллий инновация тизими – бу давлат, хусусий сектор ва жамоат ташкилотларининг янги билим ва технологияларни яратиш, сақлаш ва тарқатиш фаолияти доирасидаги механизмлар, ўзаро алоқалар мажмуасидир⁵⁷, - дея таъриф берилган.

Американинг AUTM (*Association of University Technology Managers*) ассоциацияси маълумотларига кўра, 1991 – 2009 йилларда АҚШда давлат бюджети маблағлари ҳисобидан 588 млрд АҚШ доллари миқдоридаги илмий тадқиқотлар молиялаштирилган. Бунинг натижасида 249 минг ихтиролар амалга оширилди, жумладан 130 мингтаси ихтиро учун лицензияга ариза бериш, 51 мингтаси патентлар кўринишида расмийлаштирилган. Буларнинг натижасида 2009 йил

⁵⁴ В. А. Сергеев, Е. В. Бабкина. Тройная спираль инновационного развития: опыт США и Европы, возможности для России. IX Международная конференция «Тройная спираль». <http://www.triplehelixconference.org/ru/the-triple-helix-concept.html>. 2011 г. стр 69

⁵⁵ Сайт РАН: URL: <http://www.ras.ru>

⁵⁶ НТР и мировая политика: Учеб. пособие / Под ред. А.В. Бирюкова, А.В. Крутских. Моск. гос. ин-т межд. отношений (Ун-т) МИД России. М.: МГИМО – Университет, 2010. Стр 36

⁵⁷ НТР и мировая политика: Учеб. пособие / Под ред. А.В. Бирюкова, А.В. Крутских. Моск. гос. ин-т межд. отношений (Ун-т) МИД России. М.: МГИМО – Университет, 2010. Стр 7

ҳолатига АҚШда 38030 та янги ишланмаларга лицензиялар берилган бўлиб, 6272 та янги ташкил этилган кичик корхона ва микрофирмалар томонидан 300 мингдан зиёд иш ўринлари яратилган⁵⁸.

2.1-жадвал

АҚШ университетлари томонидан 2009 йилда ўзлаштирилган технологиялар трансфере кўрсаткичлари тўғрисида маълумот⁵⁹
(млн АҚШ доллари ҳисобида)

№	Университет номи	Лицензиядан олинган даромад	Илмий тадқиқот харажатлар	Ихтиролар сони
1.	Columbia University	154	604	302
2.	New York University	113	309	119
3.	U. of California System	103	4700	1482
4.	Wake Forest	96	162	82
5.	U. of Minnesota	95	591	244
6.	U. of Washington	87	1100	349
7.	U. of Massachusetts	71	489	166
8.	MIT	65	733	443
9.	Stanford University	66	1400	495
10.	U. Of Wisconsin Madison	57	1100	333
	Жами	907	11 188	4 015

Жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, 2009 йилда АҚШнинг 10 етакчи таълим муассасалари томонидан илмий-тадқиқот ишларига жами 11188,0 млн АҚШ доллари миқдорида маблағ сарфланган. Албатта, ушбу маблағларнинг натижаси ўлароқ, 4015 та ихтироларнинг муаллифлик ҳуқуқи бўйича реализация қилинган лицензиялар 907 млн АҚШ долларини ташкил этган.

Шу қайд этиш жоиз 1980 йиллар АҚШнинг миллий инновация тизимининг концептуал асослари шаклланди. Дунёнинг турли мамлакатлари олимлар томонидан жамоавий тадқиқот ишлари натижаси сифатида “Иқтисодий назария ва техник ривожланиш” монографияси нашр этилди⁶⁰.

⁵⁸ Американинг AUTM ассоциацияси маълумотларига асосида шакллантирилди. <http://www.autm.net/resources-surveys/research-reports-databases/>.

⁵⁹ Шу манба асосида

⁶⁰ Technical Change and Economic Theory, Pinter, 1988. URL: <http://freemanchris.org/publications/>

Ушбу монография муаллифлари Швеция университети профессори Б.Лундвалл, Буюк Британия Сассек университети қошидаги илмий-тадқиқот ишларини ўрганиш маркази мутахассиси К.Фримен ва АҚШнинг Колумбия университети профессори Р.Нельсонлар миллий инновация тизимини шакллантириш концепцияси бош ғоясини қуйидагилар билан асослаганлар. Яъни:

– замонавий иқтисодиётни ва рақобатни шакллантиришнинг энг асосий омили сифатида инновациялар ва тадбиркорларнинг эҳтиёжларини ҳисобга олиб илмий тадқиқотларни амалга ошириш;

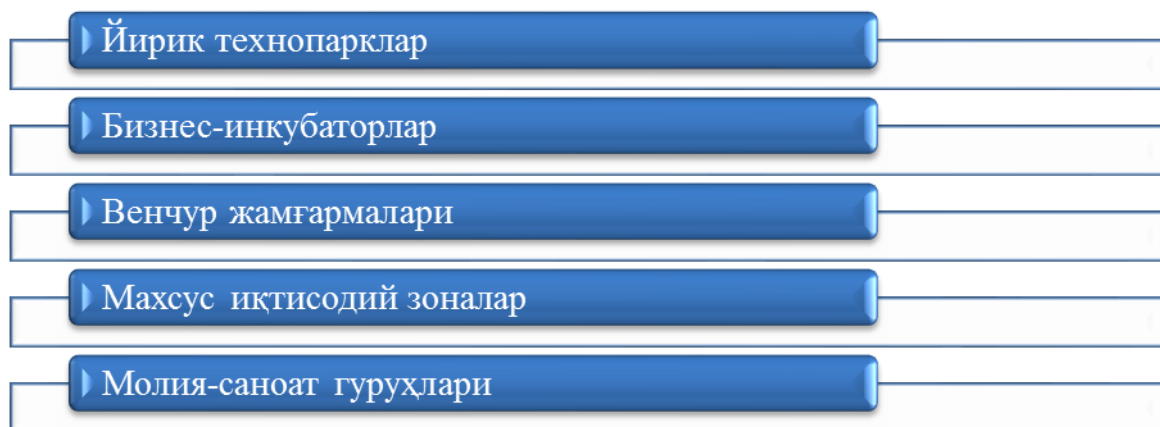
– жамиятнинг турли институтлари (оила, маҳалла, партия ва х.к) инновацион фаолият тузилиши ва салмоғига таъсир этувчи омиллар;

– иқтисодиётни ривожлантиришда илм-фаннинг ўрни муҳим аҳамият касб этади.

Ушбу концепция умумий ғояга эга бўлишига қарамай, муаллифларнинг тадқиқотларни амалга оширишдаги қарашлари турлича бўлган. Иқтисодчи олим профессор Б.Лундвалл ғояларини К.Фримен давом эттириб, “Миллий инновация тизими – инновацион технологияларни яратиш ва тарқатиш мақсадида давлат ва хусусий сектор ўртасидаги институционал тармоғидир” – дея таъкидлаган⁶¹.

АҚШнинг миллий инновация тизими юқорида таъкидланганидек, давлат, университет ва тадбиркорлар ўртасидаги узвий алоқалардан ташкил топган. АҚШда иқтисодий субъектлар ўртасидаги муносабатларнинг чуқурлашуви ва рақобат муҳити натижасида вужудга келган инновацион иқтисодиёт қуйидаги расмда келтирилган шаклларда ривожланган.

⁶¹ Technical Change and Economic Theory, Pinter, 1988. URL: <http://freemanchris.org/publications/>

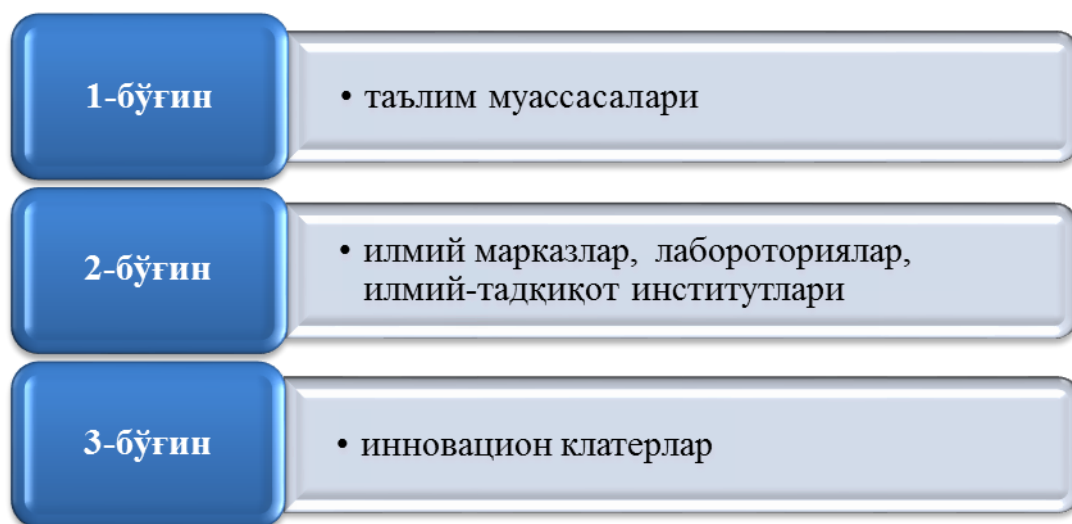
2.1-расм. АҚШда инновацион иқтисодиётнинг ривожланиш шакллари⁶²

2.1-расмдан кўриниб турибдики, АҚШда инновацион иқтисодиётнинг ривожланишида йирик технопарклар, бизнес-инкубаторлар, венчур жамғармалар, махсус иқтисодий зоналар ва молия-саноат гуруҳлари муҳим аҳамият касб этган.

Иқтисодий субъектларнинг ҳуқуқий асослари 1890 йилда қабул қилинган “Шерман Қонуни” меъёрий ҳужжатида ўз аксини топган. Таъкидлаш жоизки, АҚШнинг инновацион ривожланиш амалиётида узок вақт давомида фан ва технологияларни ривожлантиришга ажратилаётган маблағлар таркибида хусусий секторнинг улуши юқори ҳисобланган. Масалан, 1970 йилларда 80% инновациялар АҚШнинг йирик компаниялари томонидан ишлаб чиқилган бўлса, сўнгги 20 йил ичида фан ва технологиялар соҳасидаги давлатнинг иқтисодий жараёнларга аралашуви сезиларли даражада ўсди. Хозирда АҚШда яратилаётган инновацияларнинг учдан икки қисми давлат ва тадбиркорларнинг шериклиги асосида, жумладан университетлар, давлат лабораториялари ва илмий-тадқиқот институтлари иштирокида амалга оширилмоқда.

Бугунги кунда мутахассислар томонидан АҚШнинг миллий инновация тизимида бир-бирига узвий боғлиқ қуйидаги бўғинлари амал қилади.

⁶² Муаллифлар томонидан тузилди

2.2-расм. АҚШда миллий инновацион тизимнинг бўғинлари⁶³

2.2-расмдан кўришиб турибдики, АҚШда миллий инновацион тизим асосан учта йўналишда ривожланган. Унинг *биринчи бўғини* таълим муассасалари ҳисобланади. Булар қаторига жаҳон таълим рейтингида энг юқори ўринларда турган 150 та таълим муассасалари жумладан, Дортмут колледжи, Брауновск, Йель, Колумбия, Корнелль, Пенсильвания, Беркли, Стендфорд, Висконсинск, Миннесота ва Принстон университетларини ҳамда Массачусет технология институти ва улар қошидаги илмий тадқиқот марказлари киради⁶⁴. АҚШ университетлари илмий йўналишдаги ишларини асосий молиялаштириш манбаси федерал бюджет ҳисобланади. Бундан ташқари университетлар венчур компаниялар орқали илмий ишланмларни sanoat ва иқтисодиётнинг бошқа тармоқларига йўналтиради.

Бизнинг фикримизча, АҚШ университетлари бутун дунёдан юқори салоҳиятли олимларни жалб қилади. Масалан, ушбу университетларнинг компьютер технологиялари бўйича студентлари Хитой ва Хиндистон давлатларидан ташриф буюрган бўлса, математика ва бошқа аниқ фанлар бўйича олимлар Россиядан ташриф буюрган. Албатта, инновацияларни ривожлантиришда энг асосий омил сифатида инсондаги илмий салоҳият ҳисобланади, ушбу салоҳият йиллар давомида шаклланиб, жаҳоннинг фан ва

⁶³ Муаллифлар томонидан тузилди

⁶⁴ Сергеев В.М., Алексеенкова Е.С. Становление государства и модели инновационного развития // Политика. № 4. 2008.

технологиялар борасидаги етакчи олимлари илмий ишланмалари АҚШ иқтисодиётига мисли кўрилмаган даражада фойда келтирмоқда.

Миллий инновация тизимининг *иккинчи бўғинига* хозирда АҚШда амал қилаётган 10 мингдан ортиқ илмий марказлар, етакчи корхоналар таркибидаги лабораториялар, давлатнинг илмий-тадқиқот институтлари киради⁶⁵. Шу нуқтаи назардан, айрим илмий тадқиқот марказлари бевосита АҚШ ҳукумати буюртмасига асосан изланишлар олиб боради. Масалан, иккинчи жаҳон урушидан кейинги даврда Лос-Аламос лабораториясида атом бомбаси тайёрланган. Ёки бугунги кунда стратегик тадқиқотлар маркази ҳисобланадиган “RAND Corporation” ташкилоти ҳам ҳукумат манфаатлари учун хизмат қилади.

Миллий инновация тизимининг *учинчи бўғинига* АҚШ ҳудудида йиллар давомида тарихан шаклланган инновацион кластерларни киритиш мумкин. Уларнинг асосий мақсади инновацион технологияларни яратиш, сақлаш ёки реализация қилишда университет ва илмий-тадқиқот марказларини қўллаб-қувватлашдан иборат. Шунингдек, ишлаб чиқариш ва технологиялар ўртасидаги алоқаларни ривожлантириш мақсадида, ҳудудий ихтисослаштирилган махсус инновацион кластерлар⁶⁶ ташкил этилади. Бундай ҳудудлардан бири “Силикон водийси” (*Silicon Valley*) технопарки бўлиб, унинг АҚШ венчур инвестициялари таркибидаги йиллик улуши 1/3 қисмини ташкил этади⁶⁷. Ушбу мажмуа ҳудудида дастурий таъминот, микропроцессор ва бошқа инфорацион технологиялар соҳасидаги маҳсулотларни ишлаб чиқаришга асосланган Apple Inc., Intel, Adobe Systems, Advanced Micro Device, Cisco System, Symantec каби 7 мингга яқин юқори технологияли компаниялар амал қилади.

Фикримизча, Силикон водийсининг шаклланиши ва ривожланишига энг асосий омил сифатида Стэнфорд университетини келтириш мумкин.

⁶⁵ Шу манба.

⁶⁶ Кластер ([англ. cluster](#) — жамланиш, гала) — ўзига хос хусусиятларга эга бўлган, мустақил равишда иш юритадиган турдош субъектларни ягона тизимга жамлаш.

⁶⁷ Обзор инновационных кластеров в иностранных государствах // Минэкономразвития России, 2011.

Чунки, Стэнфорд университетининг юқори малакали ходимлари ва талабаларининг ҳамкорликдаги уюшмаси натижасида таълим муассасаси худуди атрофида йирик компаниялар ташил этилди. Зеро, Стэнфорд университети мутахассислари, олимлари яшаш жойини ўзгартирмай ва бошқа ижтимоий муаммолардан ҳоли равишда фаолият кўрсатишларига имкон яратилди. Бундан ташқари, ишлаб чиқариш корхоналарининг ҳам транспорт харажатлари қисқаришига ижобий таъсир кўрсатади.

Бундай инновацион кластерлар АҚШнинг бошқа худудларида хусусан, Сиэтл, Такома ва Олимпияда – аэрокосмик техника ва ахборот технологиялари; Миннеполис ва Джексонвилда – тиббиёт ускуналари; Питтсбург, Акрон, Кливленда – “тоза” ва табиий энергетика технологияси; Канзас-Ситида – биотехнология ва замонавий химия; Бостонда – биотехнологиялар ва Остин Даллас худуди – ярим ўтказгичли технологиялар устида илмий тадқиқотлар ўтказиш марказлари ҳисобланади⁶⁸.

Албатта, миллий иқтисодиёт барқарорлигини таъминлашда таълим муассасаларининг, айниқса университет ва институтларнинг аҳамияти тўғрисида “Глобал инновация индекси 2015” ҳисоботидан ҳам билишимиз мумкин. Хусусан, халқаро миқёсда патентларга ариза берган ва илмий ишларни эълон қилган таълим муассасалари АҚШ ҳамда Буюк Британия энг юқори, Япония, Германия, Швецария эса кейинги ўринларда эканлигини таъкидлаш лозим⁶⁹.

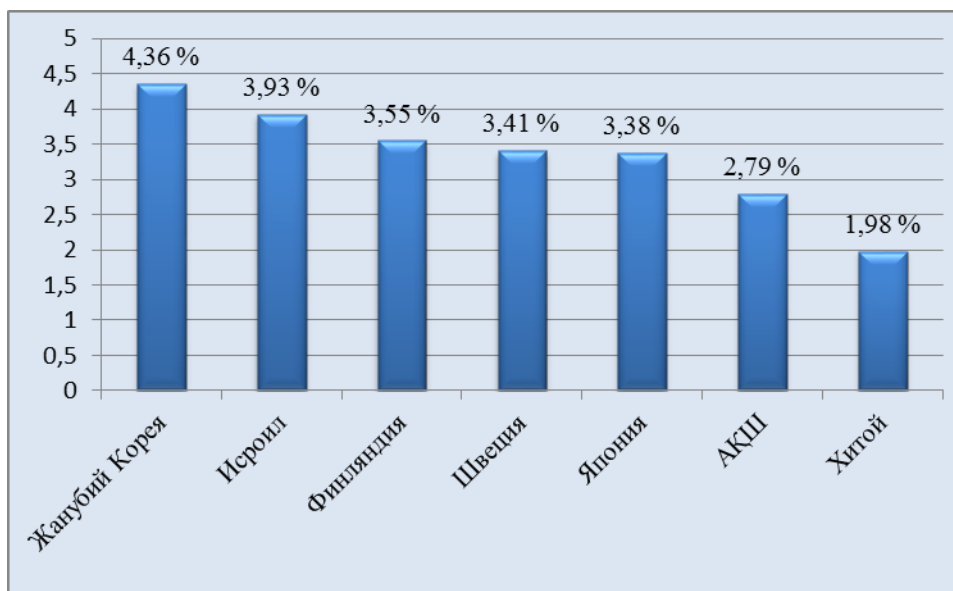
Мамлакатимиз иқтисодиётини модернизациялаш шароитида илмий тадқиқотларни давлат томонидан қўллаб-қувватланиши долзарб аҳамият касб этади. Чунки, инновация инфратузилмасини шакллантириш, айниқса илм-фан ютуқларини иқтисодиёт тармоқларига жорий этиш, уни самарали молиялаштириш борасида ҳали қилиниши лозим бўлган ишлар кўп.

⁶⁸ Шу манба

⁶⁹ Report of The Global Innovation Index 2015. Effective Innovation Policies for Development.

Масалан инновацион ривожланиш йўлини танлаган давлатларда ЯИМга нисбатан илмий-тадқиқот ишларига йўналтирилган маблағлар салмоғи ҳам юқори эканлигини кўришимиз мумкин.

Қуйидаги расмда айрим ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар мисолида ЯИМга нисбатан илм-фанга қилинган харажатлар салмоғи тўғрисидаги маълумот берилган.

2.3-расм. Айрим давлатларда 2014 йилда илм-фанга йўналтирилган харажатлар салмоғи⁷⁰, (мамлакат ЯИМга нисбатан % ҳисобида)

2.3-расм маълумотларидан кўриниб турибдики, 2014 йилда ЯИМга нисбатан илм-фанга қилинаётган харажатлар салмоғи Жанубий Кореяда 4,36 %ни, Исроилда 3,93 %ни, Финляндияда 3,55 %ни, Швеция 3,41 %ни, Японияда 3,38 %ни АҚШда 2,79 %ни ва Хитойда 1,98 %ни ташкил этмоқда. Албатта, ушбу харажатни ЯИМга нисбатан олгандаги кўрсаткич бўйича баҳолаганда АҚШ бошқа давлатларга қараганда кейинги ўринларда турибди. Лекин, АҚШ ялпи ички маҳсулоти бўйича дунёда етакчи эканлигини ва 2014 йилда унинг миқдори 17,4 трлн АҚШ⁷¹ долларга етганини ҳисобга олсак, ушбу мамлакат 2014 йилда илм-фанга йўналтирилган маблағлар 485,91 млрд долларни ташкил этганлигини гувоҳи бўламиз. Бу жиҳатдан АҚШ илм-

⁷⁰ Доклад о состоянии фундаментальных наук в Российской Федерации и о важнейших научных достижениях российских ученых в 2014 году. Российская академия наук. 2015 г. Издательство «Наука». Стр 11.

⁷¹ International Monetary Fund. World Economic Outlook Database, October 2014.

фанга йўналтирилаётган маблағлари бўйича дунёда етакчи давлат ҳисобланади.

Миллий иқтисодиётда инновацияларни давлат томонидан молиялаштириш амалиёти таҳлил қилганимизда, бу йўналишда ечимини топиши керак бўлган муаммолар борлигини гувоҳи бўламиз. Молия вазирлиги маълумотларига кўра 2015 йилда давлат бюджети маблағлари ҳисобидан илм-фанни ривожлантиришга 215,3 млрд.сўм миқдордаги маблағлар йўналтирилган⁷². Агар 2015 йилда мамлакат ЯИМ 17,2 трлн сўм эканлигини эътиборга олсак⁷³, мамлакат илм-фанни ривожлантиришга йўналтирилаётган маблағлар салмоғи бор йўғи 0,125 фоизни ташкил этганлигини кўришимиз мумкин.

Бизнинг фикримизча, инновацион лойиҳаларни молиявий қўллаб-қувватлаш манбаларини кўпайтириш, бунда давлат томонидан хусусий инвесторларни рағбатлантириш функцияларини жорий этиш мақсадга мувофиқ. Шунингдек, олий таълим муассасалари, илмий тадқиқот марказлари томонидан ички манбалари ҳисобидан инновацион технологияларга йўналтирилаётган маблағлари салмоғини кўпайтириш лозим. Хорижда профессионал олий таълим муассасаларининг илмий-тадқиқотларга ажратган маблағлар улуши жамига нисбатан 18 фоиздан ИХРТ давлатларида 23,7 фоизгачани ташкил этади⁷⁴.

Ушбу таҳлилларимиз натижаси ўлароқ қуйидаги жадвалда айрим иқтисодий кўрсаткичлар бўйича технологик жиҳатдан етакчи давлатларнинг рейтинги тўғрисидаги маълумотлар келтирилган.

⁷² Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги маълумотлари. www.mf.uz

⁷³ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари. www.stat.uz

⁷⁴ OECD (2014), Main Science and Technology Indicators, № 1, Paris

Технологик етакчи давлатлар рейтингги⁷⁵.

№	Етакчи давлатлар рейтингги	I	II	III	IV	V
1.	Қишлоқ хўжалиги, озиқ-овқат	АҚШ	Хитой	Хиндистон	Бразилия	Япония
2.	Медицина, биотехнология	АҚШ	Буюк Британия	Германия	Япония	Хитой
3.	Нанотехнология, янги товарлар	АҚШ	Япония	Германия	Хитой	Буюк Британия
4.	Энергетика	АҚШ	Германия	Япония	Хитой	Буюк Британия
5.	Мудофаа, хавфсизлик	АҚШ	Россия	Хитой	Исроил	Буюк Британия
6.	Электроника, компьютер технологияси	АҚШ	Япония	Хитой	Жанубий Корея	Германия
7.	Ахборот бошқаруви	АҚШ	Хиндистон	Хитой	Япония	Германия
8.	Машинасозлик	Япония	АҚШ	Германия	Хитой	Жанубий Корея
9.	Авиасозлик, темир йўл транспорти	АҚШ	Япония	Хитой	Германия	Франция

2.2-жадвал маълумотларидан кўришиб турибди, АҚШ деярли барча кўрсаткичлар бўйича етакчи ҳисобланади. Иқтисодий адабиётларда мутахассислар мамлакатда инновацияларни қўллаб-қувватлашни рағбатлантиришнинг икки асосий йўналишини ажратиб кўрсатишади. Биринчи йўналиш сифатида илмий тадқиқот ишлари билан шуғулланувчи олимлар манфаатларини кўзлаб инновацияларни савдоси билан шуғулланиш тартиблари соддалаштирилди.

Яъни, 1980 йилга келиб АҚШнинг патент ва савдо белгилари тўғрисидаги Бей-Доул актига (Bayh-Dole Act) ўзгартириш ва қўшимчаларни киритилиши миллий инновация тизимида “уч ёклама спираль” моделини

⁷⁵ Доклад о состоянии фундаментальных наук в Российской Федерации и о важнейших научных достижениях российских ученых в 2014 году. Российская академия наук. 2015 г. Издательство «Наука». Стр 24.

шаклланиши ва янада такомиллашишига сабаб бўлди. Чунки, 1980 йилга қадар янги технологиялар савдоси билан илмий ишланмалар ва инновацион технологиялардан манфаатдор бўлмаган турли федерал агентликлар шуғулланган⁷⁶.

Бей-Доул акти (Bayh-Dole Act) университет, кичик бизнес ва бошқа нодавлат ташкилотларини федерал бюджет ҳисобидан молиялаштирилган лойиҳалар, илмий-амалий тадқиқотлар ва кашфиётларни бошқариш ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаб берган. Аксарият университетлар нафақат федерал бюджет маблағлари ҳисобидан, балки бошқа молиявий ресурслар ҳисобидан илмий тадқиқотлар олиб бориш ва уни реализация қилишда фаол иштирок этган. Ўз навбатида университетга ушбу ҳуқуқни берилиши кўйидаги мажбуриятларни юклаган:

- федерал бюджет ва бошқа маблағлари ҳисобидан молиялаштирилган лойиҳалар тўғрисидаги маълумотларни федерал агенлик ва молиялаштирувчига ахборот бериш;

- ихтиро йўналиши ва номини аниқлаб олиш;

- ихтирони патентлаштириш;

- патентлаштириш ва келгусида фойдаланишда илмий ишланмани номини доим кўрсатиш;

- технологиялар савдосининг фаол сиёсатини амалга ошириш;

- федерал агентлик билан келишмасдан туриб, муаллифлик ҳуқуқини учинчи шахсларга бермаслик;

- роялтини бевосита кашфиётчи билан бўлишиш;

- ихтиролардан тушган даромаднинг бир қисмини таълимни ривожлантириш ва илмий тадқиқотларга йўналтириш;

- лицензия сотишда АҚШ саноат ва кичик бизнес вакиллари устунлик қилган;

⁷⁶ Hughes S. Making dollars out of DNA. The first major patent in biotechnology and the commercialization of molecular biology, 1974–1980 // Isis; an international review devoted to the history of science and its cultural influences. 92 (3). 2001.

Иккинчи йўналиш сифатида илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик лойиҳаларини қўллаб-қувватлаш мақсадида 1980 йилда жорий қилиниб, бугунги кунга қадар амалда бўлган бир қатор федерал дастурлар ҳисобланади. Жумладан, ҳозирда АҚШда инновацион корхоналарни молиявий қўллаб-қувватлашнинг 3 та асосий давлат дастури мавжуд:

- кичик бизнеснинг инновацион тадқиқотларини қўллаб-қувватлаш дастури (The Small Business Innovation Research Program – SBIR);

- кичик бизнеснинг инновацион технологияларини оммалаштириш дастури (The Small Business Technology Transfer Program – STTR);

- кичик бизнес учун инвестицион компаниялар ташкил этиш дастури (The Small Business Investment Company – SBIC);

Ушбу дастурлар АҚШнинг Кичик бизнес маъмурий бошқармаси томонидан мувофиқлаштирилади. Шу нуқтаи назардан SBIR ва STTR дастурлари давлат аҳамиятига молик стратегик йўналишлардаги инновацион фаолиятни ривожлантиришга қаратилган. Масалан, SBIR дастурининг йиллик бюджети 1 млрд. доллардан ортиқ бўлиб, дастур доирасида ҳар йили 1000 та атрофидаги инновацион технологик лойиҳалар амалга оширилади⁷⁷. Шунингдек, SBIC дастури бўйича АҚШ ҳукумати ўзига хос хусусиятлар ва шартлар асосида инновацион лойиҳаларни молиялаштиради. Масалан шундай хусусият ва шартлардан бири, АҚШ ҳукумати SBIC дастури бўйича 1:2 ёки 1:3 нисбатда хусусий инвесторларни жалб қилган янги компанияларни молиялаштиради.

АҚШда инновацион технологияларни ривожланишига ижобий таъсир кўрсатган омиллардан яна бири 1950 йиллардан пайдо бўлган венчур компанияларини давлат томонидан фаол рағбатлаштирилишидир. Бугунги кунда венчур фондлари илмий тадқиқот лойиҳаларини молиялаштирувчи асосий манбалардан бири ҳисобланади. Масалан, 1990 йиллардан халқаро

⁷⁷ Шаркова А. Мировой опыт функционирования финансовой инфраструктуры поддержки инновационного предпринимательства // Предпринимательство. № 6. 2010.

венчур капиталининг $\frac{3}{4}$ қисми АҚШ хиссасига тўғри келди. Ёки халқаро миқёсида таниқли бўлган Pricewaterhouse Coopers аудиторлик компаниясининг маълумотларига кўра АҚШ венчур компанияларининг инвестицияси 1995-2001 йилларда 7,6 млрд.доллардан 41,3 млрд.долларгача ўсган⁷⁸.

Хулоса ўрнида таъидлаш жоизки, АҚШ жаҳон бозорига инновацион технологияларни таклиф қилувчи давлатлар ичида етакчи бўлиб, бунга кичик инновацион корхоналарни давлат томонидан қўллаб қувватлаш дастурларини жорий қилинганлигини келтиришимиз мумкин. Шунингдек, илмий-тадқиқот билан шуғулланувчи олимларнинг манфаатларини кўзлаб жорий қилинган ҳуқуқий меъёрлар ва уларни венчур компаниялари каби молиялаштириш манбаларнинг кенг ривожланганлиги АҚШни кейинги йилларда инновацион технологиялар бўйича етакчиликни қўлдан бермаётганлигини ёрқин мисолидир.

⁷⁸ Цихан Т. Роль венчурной индустрии в формировании национальной инновационной системы // Теория и практика управления. № 4. 2011.

5-мавзу. Инновацион иқтисодиётнинг Буюк Британия иқтисодиёти ўсишини таъминлашдаги аҳамияти

Ривожланган мамлакатлар инновацион ривожланиш йўлининг бир қатор ўхшаш жиҳатлари мавжуд бўлиб, миллий иқтисодиётда илм-фанни самарадорлигини ошириш мақсадида узок муддатли инновацион ривожланиш дастурларини қабул қилинишидир. Шунингдек, инновацион ривожланиш стратегияси иқтисодиётни у ёки бу тармоғинигина ривожлантиришга қаратилмай, макроиқтисодий даражада барча йўналишларга тааллуқли ҳисобланади. Яъни, мамлакатнинг инновацион дастурлари миллий иқтисодиётнинг барча соҳаларида янги технологияларни жорий этиш ва илм-фан ютуқларидан фойдаланишни тақозо этади.

Биз юқорида АҚШ миллий инновация тизимини шаклланишида “Уч ёқлама спираль” моделини жорий этганига, яъни илм-фан, давлат ва бизнес ўртасидаги алоқаларни чуқурлашуви инновацион технологияларни самарали ривожланишига олиб келганлигининг гувоҳи бўлган эдик.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, амалиётда миллий инновация тизимини шакллантиришнинг турли хил моделлари мавжуд. Жумладан, Буюк Британия, Германия, Франция ва х.к каби Ғарбий Европа давлатларида инновацион ривожланишнинг “Евроатлантика” модели амал қилади. Ёки, Япония, Жанубий Корея, Гонконг, Тайван каби осие давлатларида “Шарқийосие” моделини ҳам таъкидлаш мумкин⁷⁹.

Инновацион ривожланиш бўйича турли моделларнинг алоҳида хусусиятлари 1–иловада келтирилган, иловадан кўришиб турибдики, Буюк Британияда инновацион ривожланиш моделининг асосини таълим муассасалари ташкил қилади. Инновацион цикл босқичлари ҳам тўлиқ бўлиб, амалий, фундаментал илмий-тадқиқотларни амалга оширилиши ва уларни тижоратлаштириш учун етарли шарт-шароит яратилган. Шунингдек, солиқ имтиёзлари, интеллектуал мулкни ҳимоялаш, лойиҳаларни имтиёзли

⁷⁹ Модели формирования национальных инновационных систем // Капитал страны <http://kapital-rus.ru/articles/article/236495/> 13.09.2013

молиялаш орқали давлат томонидан инновацион фаолият қўллаб-қувватланади.

Бундан ташқари, ўтмишда мамлакатнинг ҳарбий салоҳияти юқори даражада бўлиб, аксарият мустамлака мамлакатларнинг илмий манбаларини ўзида мужассамлаштирган. Шу ўринда таъкидлаш жоиз, мамлакатнинг инновацион ривожланиш моделининг алоҳида хусусиятларидан бири илмий ишланмаларнинг кўпроқ мудофаа аҳамиятига эгалигидир. Чунки, ҳарбий тадқиқотлар бўйича Буюк Британия Ғарбий Европа давлатлари орасида етакчи, дунёда эса АҚШдан кейинги иккинчи ўринда туради⁸⁰.

Ўрганишлар натижаси шуни кўрсатмоқдаки, Ғарбий Европа мамлакатлари каби Буюк Британия инновацион ривожланиш циклига иккинчи жаҳон урушидан кейин ўта бошлади. Чунки, 1940 йилдан кейинги даврда АҚШнинг ядро қуроли ҳимояси остида Буюк Британия мудофаа харажатларини қисман қисқартириш эвазига илм-фанга сарфланадиган харажатларини оширишга эришди⁸¹.

Хусусан, 1945 йилда Буюк Британия ҳукумати ядрофизика тадқиқотлардан воз кечиш ҳисобига радиоастрономия ва юқоримолекуляр моддаларнинг хусусиятларини ўрганишга эътибор қаратиб, бу ўзининг ижобий самарасини берди. Бугунги кунда астрофизика ва молекуляр биология соҳасидаги тадқиқотлар бўйича Буюк Британия дунёда етакчи давлат ҳисобланади⁸².

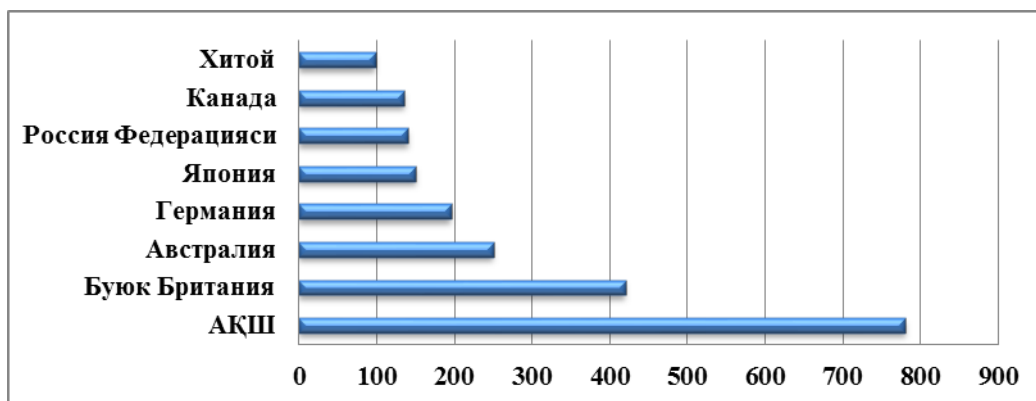
Буюк Британия университетлари дунёнинг энг қадимги таълим муассасалари сифатида мамлакатнинг инновацион ривожланиши бўйича муҳим бўғинлардан биридир. Жумладан, жаҳон рейтингда юқори ўринларда турувчи Оксфорд, Кембридж, Лондон каби университетлари қошида илмий-тадқиқот марказлари амал қилади. Алоҳида таъкидлаш жоизки, Буюк Британия олий таълим муассасаларида минглаб хорижий талабалар тахсил

⁸⁰ Колесова В.П., Осьмова М.Н. Национальные инновационные системы: монография. М.: МАКС Пресс, 2011.

⁸¹ Глобальная трансформация инновационных систем. Под ред. Н.И.Ивановой, М., ИМЭМО РАН, 2010

⁸² Типология моделей инновационного развития. В.М.Сергеев, Е.С.Алексеев, В.Д.Нечаев. Политика 4(51) 2008. Стр 10

олади. Дунёнинг турли худудларидан келган битирувчиларнинг аксарият қисми ўз илмий фаолиятини мамлакатнинг ўзида давом эттиради. Қуйидаги расмда дунёнинг айрим ривожланган мамлакатлари олий таълим муассасаларида таълим олаётган хорижий талабалар тўғрисида маълумотлар келтирилган.

2.4-расм. Дунёнинг айрим ривожланган мамлакатлари олий таълим муассасаларида таълим олаётган хорижий талабалар сони. 2015 йил 31 декабрь ҳолатига, минг киши ҳисобида⁸³.

2.4-расм маълумотларидан кўриниб турибдики, Буюк Британияда тахсил олаётган хорижий талабалар сони бўйича АҚШдан кейинги иккинчи ўринда туради. Жумладан, мамлакатнинг нуфузли таълим даргохларида йилига 420 минг нафардан кўп хорижий талабалар тахсил олади. Ўз навбатида давлат томонидан юқори малакали кадрларни жалб қилиш мақсадида турли грантлар берилади. Шунинг учун Буюк Британияда илмий салоҳиятли кадрлар сонининг ўсиши, умумий меҳнат ресурсларининг ўсиш темпига нисбатан тезроқ ҳисобланади. Масалан, ўтган асрнинг 60-80 йилларида иқтисодий фаол аҳоли таркибида инженер-техник кадрлар улуши 2,2 баробарга ортиб, жамига нисбатан 4,4 %ни ташкил этган⁸⁴.

Фикримизча, малакали ва илмий салоҳиятли кадрлар салмоғини ортиши мамлакат миллий инновация тизимини самарали ишлашини таъминлайди. Улар томонидан яратилаётган илмий ишланмаларнинг миллий иқтисодиётдаги ўрни беқиёсдир. Бугунги кунда Буюк Британия олимлари

⁸³ National Science Board | Science & Engineering Indicators 2016.

⁸⁴ Huggins R. The evolution of knowledge clusters: Progress and policy // Economic development quarterly. – L., 2008. – Vol. 22, N 4. – P. 277–289.

инсонларнинг ДНК таркибини ўрганиш, клонлаштириш, юқори ўтказувчанлик, радиофизика, озон туйнуги, компьютер томографияси, молекуляр биология, фармацевтика борасидаги кашфиётлари учун олинган Нобель мукофотлари АҚШдан кейинги иккинчи ўринда туради⁸⁵.

Буюк Британияда интеллектуал мулкка эгаллик ҳуқуқи бевосита таълим муассасалар ёки илмий тадқиқот институтларига берилган. Шунинг учун илмий ходимлар ва олимларнинг ишланмалари учун олий таълим муассасалари масъул ҳисобланади. Ўз ўрнида илмий ишланмалардан олинган фойдани тақсимлашда ҳам ҳар бир муассасада қатъий белгиланган меъёрлар мавжуд. Масалан, Лафборо (*Loughborough*) университетига фойда қуйидагича тақсимланади: аввал илмий ишланмани бозор харажатлари, яъни патентлаштириш, маркетингини юритиш, сафар ва бизнес-режа қабилар тўлиқ қопланади. Шундан сўнг қолган даромаднинг 50 %ни кашфиётни амалга оширган олим, 25 %ни – факультет ва 25 %ни университет қошидаги илмий ишланмаларни тижоратлашувини ташкил қилуви офис олади⁸⁶.

Албатта, интеллектуал мулк ҳуқуқини юқори даражада ҳимояланганлиги илмий ишланмаларнинг манфаатдорлигини оширади ва илмий кадрларнинг салмоғини ортишига хизмат қилади. Буюк Британия таълим муассасалари илмий-тадқиқот ишланмалари бўйича патентлардан олинган даромадларни асосан икки хил шаклда амалга оширади. Бу - саноат корхоналарига маслаҳатлар бериш ёки “spin-out” ташкил этиш, яъни университет қошида ёки алоҳида компанияларни очиш орқали бўлиши мумкин.

Масалан, бугунги кунда юқори таълим сифат кўрсаткичига эга бўлган Оксфорд университети қошида ташкил қилинган “Isis Innovation” компанияси асосан инновацион технологияларни трансферини ва илмий

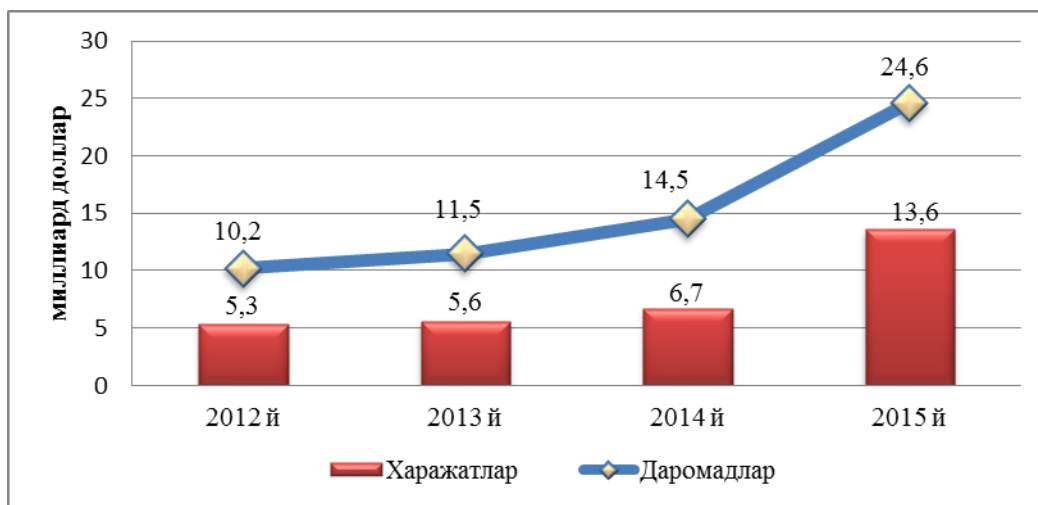
⁸⁵ Realising Britain's Potential: Future Strategic Challenges for Britain / Cabinet Office Strategy Unit. 2008. February.

⁸⁶ Колесова В.П., Осьмова М.Н. Национальные инновационные системы: монография. М.: МАКС Пресс, 2011. Стр 51

ишланмаларни савдосини ташкил этади. Шунингдек, компания илмий тадқиқотчи олимларнинг муаллифлик ҳуқуқларини ҳимоя қилади, маркетинг тарғиботини юритади ва турли рискларни олдини олиш бўйича чораларни ишлаб чиқади.

Эътиборли жиҳати шундаки, “Isis Innovation” компанияси 1997 йилда ташкил этилган бўлсада, 10 йилдан кейин фойда олишга эришган. Фикримизча, гарчи компания фойда олмаётган бўлсада, улар бозорга таклиф қилаётган инновацион технологияларнинг иқтисодий самараси миллий иқтисодиёт барқарорлигига мисли кўрилмаган даражада фойда келтирган. Бундай вазият илмий тадқиқот институтларини ва таълим муассасаларини давлат томонидан молиялаштиришни тақозо этади.

Қуйидаги расмда Оксфорд университети қошида ташкил қилинган “Isis Innovation” компаниясининг 2012–2015 йилларда инновацион технологияларга қилинган харажатлари ва даромадлари тўғрисидаги маълумотлар келтирилган⁸⁷.

2.5-расм. Оксфорд университети қошида ташкил қилинган “Isis Innovation” компаниясининг 2012-2015 йиллардаги илмий тадқиқотлар бўйича айрим иқтисодий кўрсаткичлари.

2.5-расм маълумотларидан кўриниб турибдики, “Isis Innovation” компанияси томонидан 2012-2015 йиллардаги илмий тадқиқот ва тажриба

⁸⁷ University of Oxford. Isis Innovation Annual Report 2012, P 5. 2013, p 6. 2014, p 18. 2015, p 5. TECHNOLOGY & EXPERTISE

конструкторлик ишларига сарфлаган маблағлари ўсиш тенденциясига эга бўлиб, 2012 йилда 5,3 миллиард долларни ташкил этган бўлса, 2015 йилда 13,6 миллиард долларга етган ёки 2012-2015 йилларда илмий тадқиқотларга қилинган харажатлар деярли 2,7 баробарга ўсган. Ўз навбатида, 2012-2015 йиллардаги компания даромадлари ҳам ўсиш тенденциясига эга бўлган. Агар 2012 йилда 10,2 миллиард доллар миқдорида даромад олган бўлса, 2015 йилга келиб 24,6 миллиард доллар миқдорида даромад олган ёки ушбу давр оралиғида бу кўрсаткич 2,4 баробарга ўсган. Албатта, университет қошидаги ушбу компаниянинг иқтисодий манфаатдорлиги нафақат таълим муассасасига балки, мамлакат миллий иқтисодиётида алоҳида аҳамият касб этади. Чунки, бир вақтнинг ўзида компания spin-out янги компанияларни ташкил этишда ҳам ўз хиссасини қўшмоқда. Қуйидаги жадвалда “Isis Innovation” компанияси ҳақида айрим маълумотлар келтирилган.

2.4-жадвал

“Isis Innovation” компаниясининг 2012 – 2015 йиллардаги фаолияти ҳақида маълумотлар⁸⁸

Йиллар	Жалб этилган маблағлар ва грантлар, млн.д	SPIN-OUT компаниялар сони	Бизнес инкубатор компаниялар сони	Патентлар ва патент олиш учун аризалар сони	Шартномалар сони
2012	18,0	5	3	1985	312
2013	22,0	4	6	2015	395
2014	19,0	8	27 ⁸⁹	2333	503
2015	25,0	5	-	2490	529

2.4-жадвал маълумотларини таҳлил қилсак, 2012-2015 йилларда компания ёрдамида Оксфорд университети илмий тадқиқотларга жалб қилган маблағлари ва грантлар миқдори ўсиш тенденциясига эга бўлган. Агар ушбу кўрсаткич 2012 йилда 18,0 миллиард долларни ташкил этган бўлса, 2015 йилга келиб ушбу кўрсаткич 25,0 миллиард долларга етган. Ёки

⁸⁸ University of Oxford. Isis Innovation Annual Report 2012, P 5. 2013, p 6. 2014, p 18. 2015, p 5. TECHNOLOGY & EXPERTISE

⁸⁹ University of Oxford. Isis Innovation Annual Report 2014. p 18, 2010-2014 йиллардаги умумий кўрсаткич.

юқорида таҳлил қилинган даврда “Isis Innovation” юқори инновацион технологияларга асосланган 22 та spin-out⁹⁰ компанияларни ташкил этган.

Эътиборли жиҳати шундаки, “Isis Innovation” компанияси 2010 йилдан буён дастурий таъминот ишлаб чиқишга мўлжалланган 27 та start-up⁹¹ бизнес инкубаторларини ҳам яратган. Бундан ташқари университет томонидан яратилаётган илмий ишланмаларга бўлган талаб ҳам ортиб бориш тенденциясига эга бўлиб, 2012 йилда инновацион технологиялар трансфери ва коммерцияси бўйича жами 329 та шартномалар имзоланган бўлса, 2015 йилда бу кўрсаткич 529 тани ташкил этган. Шунингдек, Оксфорд университети олимлари томонидан яратилган илм – фан кашфиётларига олинган патентлар ва патент олиш учун топширилган аризалар сони 2012 йилда 1985 та, 2013 йилда 2015 тани, 2014 йилда 2333 тани ва 2015 йилда 2490 тани ташкил этиб, таҳлил қилинган даврда ўсиш тенденциясига эга бўлган. Албатта, бундай таълим даргоҳларининг сони Буюк Британияда 20 дан ортиқ бўлиб нафақат давлат ичида балки, бутун дунёда ўз ўрнига эга ҳисобланади.

Иқтисодий манбаларда Буюк Британиянинг илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишланмалари 3 та йўналишда шаклланишига гувоҳи бўлди⁹². Яъни, биринчидан давлат сектор (амалий ва фундаментал тадқиқотлар олиб боради), иккинчидан олий таълим сектори (фундаментал тадқиқотлар олиб боради) ва учинчидан хусусий сектор (амалий тадқиқот ва ишланмалар олиб боради ҳамда янги технологияларни истеъмолчиси ёки буюртмачиси бўлади) ҳисобланади. Давлат секторидаги аксарият илмий-тадқиқот ишларини АҚШ, Япония, Франция, Германия давлатлари ўртасидаги ҳамкорлик шартномалари доирасида амалга оширади. Бунга мисол қилиб, 1983 йилда энергия харажатларини 1/3 қисмга қисқартирган

⁹⁰ Кўшимча акция чиқариш эвазига ёки корхонани қайта ташкил этилиши ҳисобига шаклланидиган янги компаниялар. <https://ru.wikipedia.org>

⁹¹ Инглизчадан старт олмоқ, ҳаракатга келтирмоқ маъносини билдириб, одатда инновацион технологияларга асосланиб ташкил этиладиган ёки шундай босқичдаги компаниялар.

⁹² Realising Britain’s Potential: Future strategic Challenges for Britain. the Strategy Unit, 2008. Science and Innovation Framework 2004–2014.

ядро реакторини яратиш бўйича Франция, Германия, Италия ва Бельгия ўртасида имзоланган келишувни ёки АҚШ билан аэрокосмос ва ядрофизикасини ривожлантириш бўйича 1958 йилда имзоланган ҳамкорлик келишувларини келтириш мумкин⁹³.

Буюк Британияда Илмий-тадқиқот ва тажриба конструкторлик (ИТТК) фаолияти тўғрисида ҳолис хулоса чиқаришимиз учун қуйидаги жадвал маълумотларидан фойдаланамиз.

2.5-жадвал

Ғарбий Европанинг айрим мамлакатларида инновацион ривожланишга қилинган молиявий қўйилмалар⁹⁴

ИТТК фаолиятига йўналтирилган маблағларнинг манбалари	Бельгия	Франция	Германия	Буюк Британия	ЕИ27
ИТТК харажатларининг ЯИМга нисбатан улуши, % ҳисобида	2,21	2,24	2,88	1,77	1,94
Корхоналар ИТТК харажатларининг ЯИМга нисбатан улуши, % ҳисобида	1,52	1,42	1,94	1,09	1,20
Саноат корхоналари ИТТК харажатларида давлатнинг улуши, % ҳисобида	6,24	8,51	4,46	8,61	7,17
ИТТК харажатларида чет эл капитали улуши, % ҳисобида	12,96	7,61	3,88	16,98	9,03

2.5-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, Буюк Британия ИТТК харажатларининг ЯИМга нисбатан улуши 1,77 % ни ташкил этган ҳолда, бу кўрсаткич ЕИ бўйича ўртача 1,94 % дан камроқни ташкил эмоқда. Лекин, эътиборли жиҳати шундаки, саноат корхоналарининг илмий-тадқиқот ва тажриба конструкторлик харажатларида давлат маблағларининг улуши 8,61 %ни ташкил этиб, бу кўрсаткич бўйича ЕИда юқори ўринда туради. Шунингдек, Буюк Британия ИТТК ишлари харажатларидаги чет эл капиталининг улуши ҳам 16,98 %ни ташкил этиб, ЕИнинг ўртача кўрсаткичидан юқори ҳисобланади. Хулоса қилганда илмий тадқиқот

⁹³ Колесова В.П., Осьмова М.Н. Национальные инновационные системы: монография. М.: МАКС Пресс, 2011.

⁹⁴ Annual Report on Science and Technology Indicators for Belgium 2013

харажатларида давлат бюджетидан ажратиладиган маблағларнинг ўрни алоҳида аҳамиятга эга.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, 2000 йилдан Буюк Британия инновацион ривожланишнинг янги босқичига ўтди. 1999 йилда мамлакатда интеллектуал мулкка бўлган ҳуқуқни ҳимоялаш мақсадида ҳукумат комиссияси (*Intellectual Property Group*)ни ташкил этилди. Бунда АҚШнинг Бей-Доул қонунига ўхшаш тарзда илм-фан ютуқларидан кўриладиган манфаатдорлик ортди. Давлат, университетлар ва бизнес ўртасидаги инновацион технологияларни трансфери ва уларнинг савдоси бўйича тузиладиган шартномавий муносабатлар тартибга солинди. Шунингдек, ҳукумат ўзгариб бораётган бозор конъюктурасини ва замонавий иқтисодиётнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиб, 2000 йилнинг июль ойида “Буюк Британиянинг XXI асрдаги илмий ва инновацион сиёсати – имкониятлар ва устунлик” номли “Оқ китоблари” чоп этилди⁹⁵. Жумладан, Буюк Британия 2005 – 2008 йилларда миллий инновация тизими тузилишида таркибий ўзгаришлар бўлиб ўтди⁹⁶.

2008 йилда рўй берган жаҳон молиявий – иқтисодий инқирози аксарият мамлакатлар миллий ривожланиш стратегиясини қайта кўриб чиқиш ва замонавий иқтисодиётнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олишни тақозо этди. Буюк Британия ҳукумати ҳам 2008 йилда жаҳон молиявий иқтисодий инқирозининг салбий оқибатларини олдини олиш мақсадида 2014 йилга қадар ва ундан кейинги даврда кутилаётган глобал иқтисодий муносабатларни инобатга олиб, миллий инновация сиёсатини қайта кўриб чиқди ва 2008 йилда таҳлилий ва режалаштириш хусусиятига эга бўлган “Давлат ва инновациялар” номли китобни чоп этди. Унга асосан миллий инновация тизими диверсификация қилинди. Чунки, ўша вақтда Буюк Британия Инновация Департаментининг ҳисоботларига кўра,

⁹⁵ The Science and Innovation White Paper-Excellence and Opportunity: a science and innovation policy for the 21st century.

⁹⁶ Realising Britain's Potential: Future Strategic Challenges for Britain / Cabinet Office. The Strategy Unit. 2008. February.

инновацион технологияларни молиялаштириш ва уларнинг савдоси билан боғлиқ масалалар ўзининг ижобий ечимини топмаётган эди. Шу нуқтаи назардан, Буюк Британия ҳукуматининг энг асосий стратегик вазифаларидан бири сифатида келгусида дунё инновацион технологиялар бозорида етакчи бўлишнинг асосий омилларидан “Инновацион миллат”ни шакллантириш эканлигини таъкидлади⁹⁷.

Замонавий иқтисодиётни шакллантириш ва инновацион жараёнларни чуқурлаштиришнинг яна бир омили инновацион кластер сиёсатини юритиш ҳисобланади. Миллий иқтисодиёт барқарорлигини таъминлаш бўйича бундай ёндашув Европа мамлакатларига ўтган асрнинг 90 йилларида кириб келди.

Хусусан, БМТнинг “Саноатни ривожлантириш” ташкилоти (UNIDO) “Хусусий секторни ривожлантириш” (Private sector development branch) бўлими билан ҳамкорликда бир қатор чора-тадбирлар дастурини ишлаб чиқди. Унда Европа давлатлари ва Европа бизнеси ўртасидаги ҳамкорлик алоқаларини чуқурлаштириш ҳамда ҳудудий инновацион кластерларни ривожлантириш дастури жорий қилинди. 2008 йилнинг январ ойида эса “Европа кластер Меморандуми” имзоланиши Буюк Британияда ҳам ҳудудий иқтисодиётни ривожланишига сабаб бўлди. Эътироф этиш жоизки, Европа Иттифоқи давлатларида ҳудудларни инновацион ривожлантириш учун кластер стратегияси самарали дастак бўлиб, ЕИда 2 мингдан зиёда кластерларда иқтисодий фаол аҳолининг 38 % меҳнат қилмоқда⁹⁸. Буюк Британия ҳукумати ҳудудларнинг алоҳида хусусиятларини ҳисобга олиб инновацион кластерларни қуйидаги афзалликларини келтиради⁹⁹.

⁹⁷ Innovation Nation. Background analysis: strengths and weaknesses of the UK Innovation system / Department for Innovation, Universities and Skills (DIUS), 2008.

⁹⁸ Портер М. Конкуренция. М.: Изд. дом «Вильямс», 2003

⁹⁹ The Science and Innovation White Paper-Excellence and Opportunity: a science and innovation policy for the 21st century. Synopsis of Policy Options for Creating a Supportive Environment for Innovative Development. ECE/CECI/2008/3, Geneva, 9 September 2008.

географик марказлашуви

- инновацион технологиялар ва илмий тадқиқот марказларига яқин жойларда саноат корхона ва компанияларнинг ташкил этилиши

ихтисослашуви

- алоҳида олинган соҳалар бўйича кластерлар тузилган бўлиб, уларнинг иқтисодий фаолияти чуқур ихтисослаштирилган

турли иқтисодий агентларнинг мавжудлиги

рақобат ва ҳамкорлик

инновацион жараёнларга жалб қилинганлиги

2.6-расм. Буюк Британияда кластерларнинг ўзига хос хусусиятлари¹⁰⁰

2.6-расмдан кўришиб турибдики, Буюк Британияда инновацион ривожланишда кластерларнинг қўлланилиши қатор афзалликларни беради. Хусусан, уларнинг битта мақсад бўйича марказлашуви, ихтисолашуви, турли фаолият турларининг мавжудлиги, ўзаро рақобат ва ҳамкорликнинг вужудга келиши, шунингдек кластерга кирган субъектларнинг барчасини инновацион жараёнларга жалб қилинганлиги каби қатор афзалликларига эга.

Таъкидлаш жоизки, инновацион ривожланишни қўллашда кластерлар жуда тез ривожланиш билан бирга, тез самара бериши билан ажралиб туради. Натижада, бугунги кунда инновацион кластерлар сони АҚШда – 380 та, Буюк Британияда – 168 та, Германияда – 32 та, Францияда – 96 та, Финляндияда – 9 тани ташкил этади.

Мутахассисларнинг таъкидлашича Буюк Британия иқтисодиётининг деярли 50 % инновацион кластерлар хиссасига тўғри келади¹⁰¹. Қуйидаги жадвалда Буюк Британияда инновацион ривожланишнинг мамлакат иқтисодиётида тутган ўрни ҳақидаги маълумотлар келтирилган.

¹⁰⁰ Муаллифлар томонидан тузилди

¹⁰¹ E. B. Lenchuk and G. A. Vlaskin. The Cluster Approach in the Innovation Development Strategy of Foreign Countries. Science and technology.

**Буюк Британия иқтисодиётининг 2011-2014 йилларда айрим
макроиқтисодий кўрсаткичлари тўғрисида маълумот¹⁰²**

Кўрсаткичлар	2011	2012	2013	2014
ЯИМни ўсиши, %да	2,0	1,2	2,2	2,9
ЯИМ, млрд.доллар	2594,905	2630,473	2712,296	2988,893
Экспорт қилинган маҳсулот ва хизматларнинг ЯИМга нисбатан улуши, %да	30,7	30,1	30,0	28,4
Жумладан юқори технологияларга асосланган маҳсулотлар экспорти жами, млрд.доллар	69,61	67,79	69,22	70,65
Саноат товарлари экспортида юқори технологияли маҳсулотлар улуши, %да	21	22	22	21
Жами экспорт маҳсулотлари таркибида ахборот ва коммуникация технологиялари маҳсулотлари улуши, % да	4,7	4,2	3,8	4,2

2.6-жадвалда берилган маълумотларга эътибор қаратсак, мамлакат ЯИМ 2011 йилда 2 %га ўсган бўлса, 2014 йилга келиб ушбу кўрсаткич 2,9 % ни ёки 2988,893 млрд.долларни ташкил қилган. Шунингдек, 2011 йилда ЯИМга нисбатан экспорт маҳсулотлари улуши 30,7 % ёки 796,6 млрд.долларни ташкил этган. Экспорт маҳсулотлари таркибидаги юқори технологияли маҳсулотларининг миқдори 69,61 млрд.долларни ташкил этгани ҳолда, жамига нисбатан 8,7 %ни ташкил этган.

2014 йилда эса ушбу кўрсаткич 28,4 %ни ёки 848,9 млрд.долларни ташкил ташкил этган. Экспорт маҳсулотлари таркибидаги юқори технологияли маҳсулотларининг миқдори 70,65 млрд.долларни ташкил этгани ҳолда, жамига нисбатан 8,3 %ни ташкил этган. Бундан ташқари ахборот ва коммуникацион технологияларга асосланган маҳсулотларнинг экспорт улуши таҳлил қилинган 2011-2014 йилларда мос равишда 4,7 ва 4,2 %ларни ташкил этган.

¹⁰² Жаҳон банкининг маълумотлари асосида муаллифлар ишланмаси 2016.
<http://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS>

Хулоса қилиб айтганда, Буюк Британияда инновацион ривожланиш негизда барқарор иқтисодий ўсиш омиллари тўлиқ таъминланган бўлиб, унинг ижобий жиҳатларини мамлакатимизда инновацион ривожланишини йўлга қўйишда фойдаланиш фойдадан ҳоли бўлмайди.

6-мавзу. Инновацион ривожланиш орқали миллий иқтисодиёт ўсишини таъминлашнинг Германия тажрибаси ва моделлари

Европа Иттифоқининг иқтисодиёти ривожланган етакчи давлатларидан бири сифатида Германия ўзига хос инновацион ривожланиш йўлига эга. Чунки, барча ривожланган давлатлар қаторида Германия ҳам инновацион ривожланиш заруриятини ўз вақтида англаган ҳолда иқтисодий сиёсат юритган. Шунинг учун кўп йиллар мобайнида фан ва техника ютуқлари ҳамда илм-фан салоҳияти миллий иқтисодиётни барқарор ўсишини таъминлаб келмоқда. Зеро, бугунги кунда мамлакатда ишлаб чиқарилган айрим юқори технологияли товарлар борки, миллий ғурур даражасига кўтарилган.

Германиянинг инновацион ривожланиш модели ўзига хос жихати шундаки, иқтисодий адабиётларда олимлар гарчи уни “Евроатлантика” модели қаторига киритган бўлсада, айрим иқтисодий манбаларда АҚШнинг “Уч ёқлама спираль” моделига ўхшаш жихатлари мавжудлигини таъкидлашади¹⁰³. Бизнинг фикримизча бунинг асосий сабаби иккинчи жаҳон урушидан кейинги даврда Германия федератив республикасининг АҚШ назоратида бўлишидир. Ўз навбатида иқтисодиётни ривожлантириш бозор муносабатларига асосланган бўлган.

Дунё мамлакатларининг миллий иқтисодиётни инновацион ривожлантириш моделлари турлича бўлишига қарамай, уларнинг айрим ўхшаш жихатлари ҳам мавжуд. Жумладан, миллий иқтисодиётни инновацион ривожлантириш зарурияти асосан иккинчи жаҳон урушидан кейинги даврда юзага келди. Зеро, 1945-1955 йилларда дунёнинг деярли барча давлатларида нафақат ижтимоий-сиёсий, балки иқтисодий вазият ҳам оғир аҳволда бўлган. 1945 йилдан кейинги даврда Италия, Япония каби урушда мағлуб бўлган давлатлар қаторида Германия иқтисодиёти ҳам танг аҳволда бўлган. Бундан ташқари давлатнинг АҚШ ва СССР томонидан иккига бўлиб олинганлиги иқтисодий тангликни янада чуқурлаштирди. Германия иқтисодиёти икки

¹⁰³ Шахлин В. Германия – это не только высокие технологии // Эксперт, №25, 2010.

бутунлай карама-қарши тузум асосида ривожланди. Яъни, бир тарафдан бозор муносабатларига асосланган ғарб иқтисодий модели амал қилса, иккинчи тарафдан бундай моделни инкор этувчи маъмурий буйруқбозликка асосланган режали иқтисодиёт барпо қилинди. Ваҳоланки, бугунги кунда Германия иқтисодиёти юқори технологияли махсулотларни экспорти бўйича етакчи ҳисобланади.

Таъкидлаш жоизки, 2015 йилда инновацияларни ривожлантириш бўйича бир қатор индикаторлар асосида ҳисобланадиган глобал инновация индексида гарчи Германия давлати Европа иттифоқининг Швецария, Буюк Британия, Швеция, Финляндия каби айрим давлатларидан кейинги навбатларда, яъни 12 ўринда¹⁰⁴ бўлишига карамай, Германия иқтисодиёти рақобатбардошлиги бўйича 5 ўринда, инновацияларни ривожлантириш ва қўллаб қувватлаш мухити бўйича эса Европада биринчи ўринда турганлиги алоҳида аҳамият касб этади¹⁰⁵. Фикримизча Германия иқтисодиёти диверсификацияланганлиги ва юқори технологияларга асосланган инновацион махсулотларни хилма-хиллиги билан ажралиб туради. Бунга мисол тариқасида, Европадаги юқори технологияли махсулот ишлаб чиқарадиган 10 та йирик компанияларнинг 5 таси Германияда ташкил этилганлигини келтиришимиз мумкин¹⁰⁶.

Германияда инновацияларни ривожлантириш орқали миллий иқтисодиёт барқарорлигини таъминлашдаги эътиборли жихатларидан бири шундаки, илмий тадқиқот марказлари ва таълим муассасаларининг илмий-тадқиқот ишларини молиялаштиришда давлат ҳал қилувчи рол ўйнайди. Масалан, олий таълим муассасаларининг 80 % илмий тадқиқот харажатлари давлатга қарашли 5 та йирик илмий бирлашмалар ҳисобидан молиялаштирилади¹⁰⁷. Ўз навбатида Германиядаги 20 % илмий-тадқиқот ишлари ва бу соҳада иш билан банд бўлган жами иқтисодий фаол аҳолининг

¹⁰⁴ Report of The Global Innovation Index 2015. Effective Innovation Policies for Development.

¹⁰⁵ Insight Report. The Global Competitiveness Report 2014–2015. Full Data Edition. Geneva.

¹⁰⁶ «Обзор состояния экономики и основных направлений внешнеэкономической деятельности ФРГ в 2014 году» - Торгпредство России в Германии, 2015.

¹⁰⁷ Фонд поддержки молодых ученых. Германия. [Электронный ресурс]. – URL: <http://funduma.ru>.

30 % университетларда фаолият юритади¹⁰⁸. Лекин, давлат миқёсида илмий-тадқиқот ва тажриба конструкторлик йўналишига қилинаётган умумий харажатларнинг 30 %гина давлат маблағлари хиссасига, 70 % хусусий компаниялар хиссасига тўғри келади.

Германия ҳукумати 21 аср замонавий иқтисодиётининг алоҳида хусусиятларини ўрганиб, унинг талабларига муносиб жавоб бериш мақсадида 2006 йил “Германиянинг юқори технологиялар соҳасидаги стратегияси, Стратегия-2006” Ҳукумат даражасидаги ҳужжатини қабул қилди. Ушбу ҳужжатни мазмун моҳиятини ўрганиш бўйича қуйидаги жадвалда Германия миллий инновация сиёсатининг устун ва камчиликларини келтириб ўтамыз.

Устунлик ва камчилиги. XXI аср замонавий иқтисодиётининг хусусиятлари: 2015 йилда реал сектор корхоналарининг 40 % инновация сиёсати иштирокчилари ҳисобланади. Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек кичик бизнес субъектларининг 45 % инновацион маҳсулот ишлаб чиқарувчи ёки ўз фаолиятида инновацияларни мунтазам жорий этувчи корхоналар ҳисобланади. Бу албатта, Германия иқтисодиётини инновацион рақобатбардошлигини оширади. Лекин, таҳлиллар шуни кўрсатадики, ушбу кўрсаткич 2000 йилдан пасайиш тенденциясига эга. Яъни, 2000 йилда иқтисодиётда 50 %дан кўп корхоналарда илм-фан ютуқлари доимий жорий этилган. Бизнинг фикримизча айнан шунинг учун бугунги кунда Германия машинасозлик ва ишлаб чиқариш ускуналари бозорида, шунингдек медицина ва нанотехнологиялар, энергия тежовчи технологияларни ишлаб чиқаришда дунёда етакчилик қилади. Лекин, жаҳон иқтисодиётини глобаллашуви шароитида экспортга асосланган Германия иқтисодиётини барқарорлигини таъминлашнинг ягона йўли сифатида юқори технологияли инновацион маҳсулотлар салмоғини кўпайтиришни тақозо этади. Аксарият иқтисодчи экспертлар Германия иқтисодиётига таъриф бериб, “Германия иқтисодиёти

¹⁰⁸ Опыт Европы, США и Индии в сфере государственной поддержки инноваций // Российский юридический журнал, №1, 2011.

асосан бугунги кун махсулотларини ишлаб чиқаришга ихтисослашган – дея таъкидлайдилар”. Албатта, келажакда янги бозорларга эгалик қилиш учун илмий-тадқиқот ишларини янада кучайтириш талаб этилади.

Германияда илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишларига сарфланаётган маблағлар 2010-2015 йилларда ўсиш тенденциясига эга бўлсада, унинг жаҳон миқёсидаги харажатларга нисбатан улуши камайиб бормоқда. Масалан, 1981 йилда халқаро илмий тадқиқот ишларига сарфланаётган харажатларда Германиянинг улуши 11 %ни ташкил этган бўлса, 2007 йилда 6 %ни ва 2015 йилга келиб ушбу кўрсаткич 5 %гача пасайган¹⁰⁹. Халқаро нуфузли ташкилотларнинг тахлилларига кўра Германия давлати илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишлари харажатлари бўйича 2015 йилда Европанинг аксарият мамлакатларидан юқори ўринда турсада, умумий рўйхатда 8 ўринда туришини таъкидлашмоқда¹¹⁰. Қуйидаги жадвалда Германия ва айрим европа мамлакатларида 2013 йилда ИТТК фаолиятига ажратилаётган маблағлар тўғрисида маълумотлар келтирилган.

Европа иттифоқи давлатларида 2010 – 2014 йилларда илмий тадқиқотларга сарфланган маблағлар ўртача йилига 2 % ўсишни ташкил этгани ҳолда, бу кўрсаткич Германияда 3 %ни ташкил этгани ҳам аҳамиятлидир¹¹¹.

Қуйидаги 2.7-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, Германияда 2013 йилда ИТТК харажатларининг ЯИМга нисбатан улуши 2,88 %ни ташкил этгани ҳолда, бу кўрсаткич Франция, Бельгия, Буюк Британия, Голландия, Ирландия каби Европа давлатларига нисбатан юқори бўлсада, Финляндия, Швеция, Дания, Швецария, Жанубий Корея, АҚШ ва Япониядан кейинги 7 ўринда эканлигини таъкидлаш мумкин. Ўз навбатида корхоналар ИТТК харажатларининг ЯИМга нисбатан улуши Германияда 1,94 %ни

¹⁰⁹ Innovationsstandort Deutschland: zu früh gefreut / IWD, №50, 15. Dezember 2015, S.4

¹¹⁰ Report of The Global Innovation Index 2015. Effective Innovation Policies for Development.

¹¹¹ «Обзор состояния экономики и основных направлений внешнеэкономической деятельности ФРГ в 2014 году» - Торгпредство России в Германии, 2015..

ташқил этиб, бу ЕИнинг ўртача 1,20 % кўрсаткичидан юқори бўлиб ижобий ҳолат сифатида қаралади.

2.7-жадвал

Айрим мамлакатларда ИТТКИнинг асосий кўрсаткичлари¹¹²

№	Илмий-тадқиқот ва тажриба конструкторлик (ИТТК) фаолияти кўрсаткичлари	Бельгия	Франция	Германия	Дания	Финляндия	Швеция	ЕИ27
1.	ИТТК харажатларининг ЯИМга нисбатан улуши, % ҳисобида.	2,21	2,24	2,88	3,09	3,78	3,37	1,94
2.	Корхоналар ИТТК харажатларининг ЯИМга нисбатан улуши, % ҳисобида.	1,52	1,42	1,94	2,09	2,66	2,34	1,20
3.	Жами ИТТК харажатларида хусусий сектор улуши, % ҳисобида.	68,70	63,44	67,33	67,57	70,46	69,29	61,88
4.	Саноат корхоналари ИТТК харажатларида давлатнинг улуши, % ҳисобида.	6,24	8,51	4,46	2,58	2,85	69,29	7,17
5.	ИТТК харажатларида чет эл капитали улуши, % ҳисобида.	12,96	7,61	3,88	8,73	6,54	10,86	9,03

Лекин, саноат корхоналарининг ИТТК фаолияти учун давлат томонидан ажратилаётган маблағлар нисбатан паст даражада эканлигини кўришимиз мумкин. Масалан, саноат корхоналари ИТТК харажатларида давлатнинг улуши кўрсаткичи ЕИ ўртача 7,17 %ни ташқил этгани ҳолда, Германияда бу кўрсаткич мос равишда 4,46 %ни ташқил этмоқда. Ёки ИТТК ишларида чет эл капитали Германияда энг паст даражада бўлиб, умумийсига нисбатан бор йўғи 3,88 %ни ташқил этиши салбий ҳолат сифатида қаралади. Вахоланки, ЕИ давлатлари бўйича ўртача кўрсаткич 9,03 %ни ташқил этмоқда. Таҳлиллар натижасида шакллантирилган хулосага асосан фикримизча, Германияда илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик фаолияти билан шуғулланувчи чет эл компаниялар фаолиятини солиқлар орқали рағбатлантириш функциялардан кўпроқ фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

¹¹² Annual Report on Science and Technology Indicators for Belgium 2013

Германияда инновацион фаолиятни рағбатлантириш учун мақсадли солиқ имтиёзлари жорий этилган. Жумладан, фойда солиғи базаси ИТТК ишларига сарфланган харажатлар миқдорига камайтирилиши, корхоналарнинг инновацион фаолият билан шуғулланиш учун ташкил этилган мақсадли жамғармалари ёки шундай жамғармаларга йўналтирилган маблағлари солиқлардан бутунлай озод этилиши, корхоналар ва ташкилотларнинг университет, илмий тадқиқот марказларининг имлий тадқиқотлар олиб боришга боғлиқ моддий техника базасини мустаҳкамлаш бўйича йўналтирилган асбоб ускуналари ёки маблағлари миқдорига фойда солиғи базаси камайтирилиши, инновацион фаолият билан шуғулланувчи корхоналар акциясидан олинган дивидендларнинг солиқдан озод этилиши, инновацион лойиҳаларни амалга ошираётган корхоналарга солиқ таътилларини жорий қилиниши каби имтиёз ва преференцияларни мамлакатимиз солиқ тизимида ҳам жорий этилиши, бу йўналишдаги ишларимизни янада жадаллаштиришига ижобий таъсир кўрсатади.

Биз аввалги мавзуларда таъкидлаб ўтганимиздек, 21 асрда миллий иқтисодиётни барқарорлигини таъминлашнинг энг асосий омилларидан бири илм-фан ютуқларидан фойдаланган ҳолда юқори технологияли инновацион маҳсулотларни ишлаб чиқариш ҳисобланади. Бундай натижага эришишнинг асосий мезонларидан бири эса, мамлакатда таълим, илм-фанни бир сўз билан айтганда инсон капиталини ривожлантириш ҳисобланади. Қуйидаги 2.8-жадвалда бу ҳақда маълумотлар келтирилган.

2.8-жадвал маълумотларини тахлили натижасида Европанинг деярли барча давлатларида аҳоли таркибида катта ёшлиларнинг улуши салмоқли эканлигини хулоса қилишимиз мумкин. Германияда эса бу кўрсаткич Европанинг бошқа давлатларига нисбатан ҳам пастроқ даражада бўлиб, 2015 йилда олий маълумотли аҳоли таркибида 30-34 ёшлиларнинг улуши, жамига нисбатан 30,7 %ни ташкил этган. Бу кўрсаткич Бельгия, Франция, Дания, Финляндия ва Швецияда мос равишда 41,2 – 47,5 % атрофида ёки ЕИ бўйича ўртача 34,6 %ни ташкил этади.

**2015 йилда айрим давлатларда инсон капитали кўрсаткичлари
тўғрисидаги маълумотлар¹¹³**

№	Инсон капитали кўрсаткичлари	Бельгия	Франция	Германия	Дания	Финляндия	Швеция	ЕИ27
1.	Олий маълумотли аҳоли таркибида 30-34 ёшли улуши (жамига нисбатан, % ҳисобида)	42.6	43.4	30.7	41.2	46.0	47.5	34,6
2.	Янги катта илмий ходим-изланувчи битирувчилар(25-34 ёшдаги ҳар 1000 кишига нисбатан сони)	1.5	1.5	2.7	2.1	2.6	2.9	1,5
3.	Жами илмий тадқиқот ишларида банд бўлган персонал(1000 та банд аҳоли сонига нисбатан)	13.8	14.7	13.7	20.4	21.7	17.0	11,4
4.	Жами тадқиқотчилар(1000 та банд аҳоли сонига нисбатан)	9.4	9.0	8.1	13.4	15.9	10.6	7,0

Бундан ташқари жами илмий тадқиқот ишларида банд бўлган персоналнинг ўртача сони 13,7 ни, тадқиқотчиларнинг ўртача сони эса ҳар минг кишига 8,1 ни ташкил этиб, бу кўрсаткич ҳам нисбатан паст ҳисобланади.

Таъкидлаш жоизки, миллий иқтисодиёт барқарорлигини таъминлашда кичик бизнес субъектларини ахамияти нафақат ривожланаётган, балки ривожланган мамлакатларда ҳам ўз ўрнига эга. Айниқса, Германия иқтисодиётидаги жами корхоналарнинг 98 % кичик ва ўрта бизнес субъектларини ташкил этиши иқтисодиёт рақобат мухитини нечоғлик юқориликдан далолат беради. Германия ҳукуматига қарашли Олмон давлат банки (*Kreditanstalt für Wiederaufbau-KfW*) маълумотларига кўра бугунги кунда Германияда хўжалик юритувчи субъектлар таркибида кичик ва ўрта бизнес субъектларининг улуши 98%ни ташкил этган ҳолда, уларнинг 45 % инновацион фирмалар ҳисобланади¹¹⁴. Қуйидаги жадвалда айрим давлатларда кичик бизнес субъектларининг илмий-тадқиқот ва тажриба

¹¹³ National Science Board | Science & Engineering Indicators 2016. Annual Report on Science and Technology Indicators for Belgium 2013

¹¹⁴ «Обзор состояния экономики и основных направлений внешнеэкономической деятельности ФРГ в 2014 году» - Торгпредство России в Германии, 2015.

конструкторлик фаолияти кўрсаткичлари тўғрисидаги маълумотлар келтирилган.

2.9-жадвал

Айрим мамлакатларда илмий-тадқиқот ва тажриба конструкторлик фаолияти кўрсаткичлари¹¹⁵

Кичик бизнес субъектларининг(КБС) илмий-тадқиқот ва тажриба конструкторлик (ИТТК) фаолияти кўрсаткичлари	Белгия	Франция	Германия	Дания	Финландия	Ирландия	Швеция	ЕИ27
Инновацион КБС, жами кичик ва ўрта корхоналарга нисбатан % ҳисобида.	39.80	29.95	45.25	40.81	33.18	38.76	37.68	31,83
Инновацион ҳамкорлик қилувчи КБС (жами КБС нисбатан % ҳисобида)	20.15	11.09	14.01	15.46	16.50	11.93	17.47	11,69
Инновацион махсулот ва жараёни жорий қилган КБС (жами КБС нисбатан % ҳисобида)	50.34	32.68	57.00	41.60	44.75	45.50	47.38	38,44
Инновацион маркетинг ва бошқарув шаклини жорий этган КБС	41.73	42.80	60.55	42.64	38.89	45.04	42.15	40,3
Бозорга янги инновацион товарлар таклифи (жамига нисбатан %ҳисобида)	14.37	14.73	15.50	14.96	15.29	9.32	8.37	14,37

2.9-жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, Германия иқтисодиётини инновацион ривожлантиришда кичик бизнес субъектлари ўрни бекиёс. Агар йирик компаниялар ўзининг инновацион махсулотларини машинасозлик, автомобилсозлик, кимё саноатига йўналтирса, кичик бизнес субъектлари “келажак технологиялари” яратади.

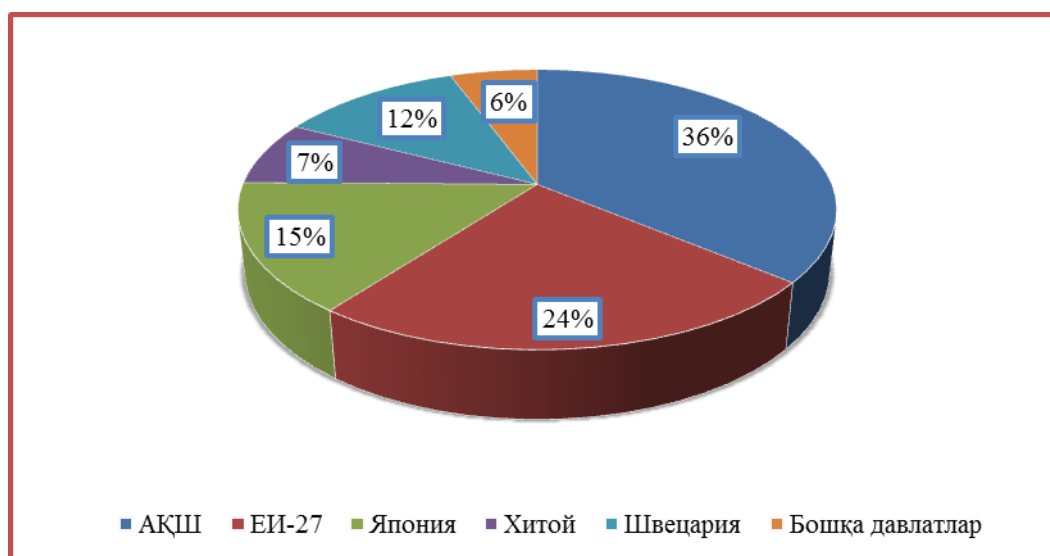
Юқори технологияли инновацион махсулот ишлаб чиқарувчи кичик бизнес субъектлари салмоғи жамига нисбатан 45,25 %ни ташкил этгани ҳолда, инновацион жараён ёки технологияларни жорий этгани билан биргаликда 57 %ни ташкил этиши ижобий ҳолат сифатида қаралади. Шуниси эътиборга лойиқки, Германия жадвалнинг барча кўрсаткичлари бўйича ЕИ давлатлари ўртача қийматидан юқорида ҳисобланади.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, мамлакатда илмий тадқиқот натижалари бўйича олинаётган патентларнинг 75 % айнан кичик бизнес субъектлари ҳиссасига тўғри келиб, жами 32 мингга яқин бизнес субъектлари илмий тадқиқот ишларига инвестиция киритишга ва жалб қилишга

¹¹⁵ OECD (2015), Main Science and Technology Indicators Volume 2014 Issue 2, OECD Publishing.

ихтисослашган. Улар томонидан яратилган илмий техника янгиликларининг коммерцияси 110 мингга яқин кичик бизнес субъектлари томонидан амалга оширилади. Бизнинг фикримизча юқори технологияли махсулотлар ишлаб чиқаришдаги кичик бизнес субъектларининг иқтисодий фаоллиги туфайли Германия дунё инновацион махсулотлар бозоридан АҚШ ва Япониядан кейинги учинчи ўринда туради. Германия иқтисодиётига 2009 йилдан буён жаҳон бозоридаги юқори технологияли инновацион махсулотлар савдосидан 530 млрд.доллар миқдорида маблағ олиб келмоқда¹¹⁶.

Халқаро экспертлар Германия муаллифлик ҳуқуқи ҳимояланганлик даражаси бўйича дунёда биринчи ўринда туради. Шунингдек, мавжуд патентлар билан боғлиқ маълумотлар тақдим қилиш тизими ҳам яхши ривожланган. Мамлакатнинг Мюнхен ва Берлин каби йирик шаҳарларида патент кутубхоналари фаолият юритиши билан бир қаторда, бутун мамлакат бўйлаб 25 та тармоқ ташкилотлари фаолият юритади. Албатта, бундай тажрибани мамлакатимизда қўлланилиши муаллифлик ҳуқуқини ҳимоялаш билан бирга, илмий ишланмаларнинг манфаатдорлигини оширади. Қуйидаги расмда Германиянинг инновацион корхоналари томонидан яратилган патентларнинг савдоси таркиби тўғрисидаги маълумотлар келтирилган¹¹⁷.

¹¹⁶ См.: Патрих Э., Яшин В. Инновационная деятельность в Германии // Проблемы теории и практики управления. 2009. № 1. С. 62–63

¹¹⁷ Сумленный С. Технологии на экспорт. Немецкие компании весьма активно участвуют в технологическом трансфере. «Эксперт», №2, 2011 год.

2.7-расм. Германия корхоналарининг патент ва илмий ишланмалари савдосида давлатларнинг улуши¹¹⁸, (% ҳисобида, 2010).

Шунингдек, илмий янгиликларга олинаётган патентлар бўйича ҳам Германия мамлакати Япония ва АҚШдан кейинги учинчи ўринда туради. 2.7-расм маълумотларига кўра немис компаниялари патент ва ишланмаларнинг асосий қисмини, яъни 36 %ни АҚШга ва 24 %ни Европа давлатларига сотади. Ўз навбатида иқтисодий манбаларда келтирилишича Германияга импорт қилинаётган патент ва илмий ишланмаларнинг 60 % АҚШ ҳисобига тўғри келади.

Инновацияларни ривожлантириш омилларида яна бири бу ҳукумат даражасидаги дастурларнинг қабул қилинишидир. Бугунги кунда федерал ва ҳудудларда инновацион ҳамда инвестицион фаолликни ошириш бўйича 500 дан ортиқ дастурлар амал қилади. Масалан, 1978 йилдан буён амалда бўлган “*Кичик ва ўрта корхоналарнинг илмий-техникавий сиёсати концепцияси*” асосан илмий кадрларни қўллаб қувватлаш, кичик корхоналар янги технологияларини трансфери ва давлат аҳамиятига молик илмий тадқиқот лойиҳаларини молиялаштириш шартларини белгилаб беради.

Янги ташкил этилаётган инновацион кичик корхоналарни қўллаб қувватлаш мақсадида “Янги ташкил этилган корхоналарни рағбатлантириш” дастури жорий қилинган. Дастурга асосан, инновацион янги корхоналарга 5-15 йилга паст фоизли кредитлар тақдим этилади. Дастурнинг ижросини доимий Федерал ҳукумат назоратида бўлиб, айниқса иқтисодий рентабеллиги юқори бўлган илмий лойиҳалар молиялаштирилади. Германиянинг Иқтисодиёт ва технологиялар федерал вазирлиги томонидан 2008 йил 1 июлдан кичик ва ўрта корхоналар учун (*Zentrales Innovationsprogramm Mittelstand, ZIM*) бош инновацион дастурини эълон қилди. Ушбу дастур доирасида кичик бизнес субъектларининг турли лойиҳаларини экспертиза қилиш, кичик ва йирик корхоналар ўртасидаги инновацион кооперацияни ташкил этиш каби масалалар ижобий ечимини топди.

¹¹⁸ Сумленный С. Технологии на экспорт. Немецкие компании весьма активно участвуют в технологическом трансфере. «Эксперт», №2, 2011 год.

Германия иқтисодиётининг 2011-2014 йилларда айрим кўрсаткичлари тўғрисида маълумот¹¹⁹

№	Кўрсаткичлар	2011	2012	2013	2014
1	ЯИМни ўсиши, %да	3,7	0,4	0,3	1,6
2	ЯИМ, млрд.доллар	3757,46	3539,61	3745,31	3868,29
3	Экспорт қилинган маҳсулот ва хизматларнинг ЯИМга нисбатан улуши, %да	44,8	46,0	45,5	45,7
4	Жумладан юқори технологияларга асосланган маҳсулотлар экспорти жами, млрд.доллар	183,37	183,35	193,09	199,83
5	Саноат товарлари экспортида юқори технологияли маҳсулотлар улуши, %да	15	16	16	16
6	Жами экспорт маҳсулотлари таркибида ахборот ва коммуникация технологиялари маҳсулотлари улуши, % да	4.6	4.5	4.3	4.5

2.10-жадвалда берилган маълумотларга эътибор қаратсак, мамлакат ЯИМ 2011 йилда 3,7 %га ўсган бўлса, 2014 йилга келиб ушбу кўрсаткич 1,6 %ни ёки 3868,29 млрд.долларни ташкил қилган.

Шунингдек, 2011 йилда ЯИМга нисбатан экспорт маҳсулотлари улуши 44,8 % ёки 1683,34 млрд.долларни ташкил этган. Экспорт маҳсулотлари таркибидаги юқори технологияли маҳсулотларининг миқдори 183,37 млрд.долларни ташкил этгани ҳолда, жамига нисбатан 10,9 %ни ташкил этган. 2014 йилда эса ушбу кўрсаткич 45,7 %ни ёки 1767,81 млрд.долларни ташкил ташкил этган. Ушбу йилда экспорт маҳсулотлари таркибидаги юқори технологияли маҳсулотларининг миқдори 199,83 млрд.долларни ташкил этгани ҳолда, жамига нисбатан 11,3 %ни ташкил этгани ижобий ҳолат сифатида баҳоланади. Бундан ташқари ахборот ва коммуникацион технологияларга асосланган маҳсулотларнинг экспорт улуши таҳлил қилинган 2011-2014 йилларда ушбу кўрсаткич 4,3 – 4,6 % атрофида тебраниб турганини кўришимиз мумкин. Албатта, таҳлил қилинган

¹¹⁹ Жаҳон банкининг маълумотлари асосида муаллифлар ишланмаси 2016.
<http://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS>

2011-2014 йилларда Германия экспорти таркибидаги юқори технологиялари махсулотлар улуши 10,9 %дан 11,3 %гача ўсганлиги ижобий ҳолат сифатида қаралади. Бундай ҳолат жаҳон бозорида миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини таъминлашнинг асосий омили ҳисобланади.

Хулоса ўрнида таъкидлаганда, Германия инновацион ривожланиш йўлининг ўзига хос хусусиятлари мавжуд бўлиб, айнан шу хусусиятлари бугунки кунда мамлакат миллий иқтисодиётини барқарор иқтисодий ўсишида ижобий таъсир кўрсатиб келмоқда.

7-мавзу. Инновацион иқтисодиётнинг Жанубий Корея иқтисодий ўсишни таъминлашдаги ўрни ва йўналиш соҳалари

Корея Республикаси Осиё-Тинч океани минтақасининг энг жадал суръатларда ривожланаётган иқтисодиётга эга мамлакатлардан ҳисобланиб, ЯИМнинг номинал қиймати бўйича дунёда етакчи ўринни эгаллайди. Шунга карамай 2008 йилда бошланган жаҳон-моливий иқтисодий инқирози мамлакатда инновацияларни ривожлантириш, молия ва ташқи савдо соҳасида халқаро муносабатларни кенгайтириш, инқирозни оқибатларини бартараф этиш каби масалалар мамлакат олдида тезликда ҳал қилиниши зарур бўлган талай масалаларни қўйди.

Жанубий Кореянинг инновацион ривожланиш йўлини таҳлил этиб, иқтисодиёт барқарорлигини таъминлашда илм-фанни ривожлантиришга алоҳида аҳамият қаратилганига гувоҳи бўлдик. Кореянинг инновацион ривожланиш тарихини бир неча босқичга ажратиш бўлиш мумкин.

- биринчи босқич Ли Син Ман президентлиги даврига (1948- 1960й.) тўғри келиб, унга хос бўлган хусусият давлат томонидан иқтисодиётни бошқариш тузилмаси шаклланганлигидир. Бу даврда давлат сектори шаклланди. Иқтисодий фаолиятни дастлабки стратегик дастурлар ва режаларни ишлаш, иқтисодий ислохотларни амалга ошириш йўли билан тартибга солишга ҳаракат қилинди.

Бу давр Корея иқтисодиёти учун импорт ўрнини босиш даври бўлди, импорт ўрнини босишга қаратилган сиёсат Корея иқтисодиётининг давлат сектори кенгайишига имкон яратди. Ушбу сектор аввал собиқ япон капитали ва мулки ҳисобидан шаклланди, кейинчалик хорижий инвестициялар ҳисобига турли саноат корхоналари, транспорт ва алоқа объектлари қурилди, бу эса иқтисодий инфратузилма яхшиланишига олиб келди. Иқтисодиётни дастлабки шаклланиш даврида бюджет тақчиллиги юқори бўлса ҳам, илм-фанга ажратилаётган маблағлар салмоғини қисқартирмаган. Бу давлатнинг илмий техникавий фаолиятини ривожлантириш сиёсати натижаси эди. Шунингдек, давлат илмий тадқиқот ишларига хусусий секторни ҳам жалб

килди. Бундай компанияларни иқтисодий манфаатдорлигини ошириш мақсадида солиқ, молия-кредит ва божхона имтиёзлари жорий этилди. Бунинг натижасида ушбу даврда бир қатор юқори технологияли маҳсулотларни ишлаб чиқарувчи йирик компаниялар, жумладан, йирик монополистик корхоналар - "Самсунг", "Лаки Голдстар (LG)", "ДЭУ", "Хендэ" каби компаниялар шу даврда ташкил топди.

-Корея иқтисодиётида давлатнинг иқтисодий сиёсати шаклланишининг иккинчи босқичи Пак Чон Хи маъмурияти даври бўлиб, у 1961-1979 йиларни қамраб олди. Бу давр Корея иқтисодиётининг экспортга йўналтирилганлик модели асосида жадал ривожланиш даври бўлди. Ушбу моделга хос хусусият мавжуд имкониятлардан максимал фойдаланган ҳолда маълум маҳсулот турларини, улар хатто қиёсий устунликлар берса ҳам, экспорт учун ишлаб чиқаришдан иборат бўлди. Ушбу ғояга давлатнинг барча иқтисодий вазифалари бўйсундирилган, маъмурий-бошқарув, хўжалик ва молиявий жиҳвддан мамлакат иқтисодиёти таркибини худди шундай ривожланишига рағбатлантиришга қаратилган эди. Бундай ривожланишни кўллаб-қувватлаш айниқса жаҳон бозорига чиқиш истиқболи юқори бўлган қайта ишловчи саноатга қаратилди. Бу даврда иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш тизими фаол хусусиятга эга бўлди.

1962 йилда Корея иқтисодий тарихида биринчи марта беш йилга мўлжалланган режа тасдиқланди. Шунингдек 1967 йилда инновацион технологияларни иқтисодиётда аҳамиятини янада тезлаштириш учун Фан ва технологлар вазирлиги ташкил этилди. Вазирликнинг ваколатларига давлатнинг миллий инновация тизимини шакллантириш, илмий тадқиқотларни кўллаб-қувватлар бўйича чоралар кўриш, илмий тадқиқотлар қонунчилик базасини мустаҳкамлаш каби бир қатор ишларни амалга ошириш белгилаб қўйилди¹²⁰. Давлат томонидан бу йўналишдаги ишларни жадаллаштириш ва салоҳиятли кадрларни тайёрлаш учун 1966 йилда бюджет

¹²⁰Кореянинг фан ва технологиялар вазирлиги маълумотлари асосида тайёрланди URL: <http://was.most.go.kr/most/english>

ҳисобидан молиялаштириладиган Корея фан ва технологиялар институти (Korean Institute of Science and Technology, KIST) ташкил этилди. Унинг асосий вазифаси саноат корхоналарида илм фан ютуқларини жорий этиш, хорижий илмий ишланмаларни ўрганиш ва ташқи бозорларни забт этиш бўйича таклифлар тайёрлаш кабилар бўлган¹²¹

Иқтисодий инновацион ривожлантиришни режалаштириш мана шу даврда кенг тус олди. Давлат томонидан иқтисодий ривожланишининг асосий йўналишини таълим ва ишлаб чиқаришни мувофиқлаштиришда истиқболда ривожланишнинг ягона режаси ишлаб чиқилиб, бу режада кўрсатилган йўналишларга давлат корхоналари ва хусусий бизнес мослашиши керак эди, яъни давлат томонидан бошқариш тизими иқтисодий тузилманинг барча бўғинларини қамраб олган эди.

70-йилларда мамлакат ривожланишида ижобий ўзгаришлар юз берди. Миллий иқтисодийнинг жаҳон бозорида обрўси ошди, ташқи бозорга чиқиш имконияти кенгайди, экспортга йўналганлик натижасида мамлакатнинг очиклик даражаси ортиб борди. Хусусий капиталнинг қудрати ва фаоллиги ортди йирик, жаҳон бозорида рақобатбардош монополиялар вужудга келди.

Шу билан бирга Жанубий Корея биснесининг давлат аппаратига боғлиқ эканлиги иқтисодийнинг самарадорлиги ҳамда мослашувчанлигига путур етказди. Бюрократиянинг хўжалик фаолиятини тўлиқ назорат қилишга интилиши тадбиркорларнинг кўпчилигида, айниқса, кичик ва ўрта бизнес вакиллари орасида норозиликларга сабаб бўлди.

- Корея Республикаси иқтисодий ривожланишида учинчи босқич 1980-1987 йилларни қамраб олиб, президент Чон Ду Хван даврида давлатнинг иқтисодийга аралашувини қисқартиришга алоҳида аҳамият берилди. Шунингдек, иқтисодий таркибий ўзгаришлар ва ислохотлар амалга оширилди. Монополияни олдини олиш ва кичик бизнесни ривожлантириш мақсадида инвестиция сиёсати ва илмий тадқиқот

¹²¹ Кореянинг фан ва технологиялар институти маълумотлари асосида тайёрланди Korean Institute of Science and Technology (KIST). URL: <http://www.kist.re.kr/en>

ишларини молиялаштириш эркинлаштирилди. 1982 йилда Кореяда биринчи “Илмий тадқиқот ва ишланмаларни ривожлантириш” умуммиллий дастури қабул қилинди. Давлатнинг узок муддатга мўлжалланган илмий тадқиқот стратегиясида амалий тадқиқотлар билан бирга фундаментал тадқиқотларга ҳам аҳамият қаратила бошланди. Илмий тадқиқот институтлари иқтисодиётнинг талабларидан келиб чиқиб, вазифлари қайта кўриб чиқилди. Ушбу даврда инновацион технологиялар инфратузилмасини яхшилаш мақсадида Даэдеок (Daedeok Science Town) шаҳарчаси ташкил этилди¹²². Албатта, бундай тажриба АҚШ ва Европа иқтисодиётида ҳам кузатилганини кўришимиз мумкин. Ушбу шаҳарча давлат томонидан молиялаштириладиган юқори илмий салоҳиятли институтлар, юқори технологияли ва венчур компаниялар ўртасидаги алоқаларни янада чуқурлаштиришга хизмат қилди.

- Тўртинчи босқич 1987-1992 йилларга тўғри келади, бу даврда давлат тепасига Ро Дэ У маъмурияти келиб, аста-секин давлатнинг иқтисодиётни тартибга солувчилик ролининг камайиш даври бошланиши бўлди. Бу даврда Корея иқтисодиёти жадал суръатларда ўсди. Қисқа давр ичида мамлакат кемасозлик, автомобилсозлик, ярим ўтказгичлар ва электроника маҳсулотларнинг ишлаб чиқариш бўйича дунёда етачилар қаторидан ўрин олди. Бу даврда илмий тадқиқотларга давлат харажатларининг ўсиши, миллий хавфсизлик ва таълим тизимининг ривожланиши, ишлаб чиқариш инфратузилмаси, уй-жой қурилиши кўламли кенгайиши юз берди.

- Мамлакат иқтисодиёти ривожланишининг бешинчи босқичи 1993 – 1997 йилларни қамраб олади. Бу даврда мамлакат иқтисодиёти ривожланишида давлатнинг аралашувини камайтириш учун кураш даври бўлди. Бундай курашнинг авж олишига иккита сабаб - ички ва ташқи сабаблар мавжуд эди. Биринчидан, 90-йиллардаги иқтисодиётда юз берган қисқариш ички омил бўлган бўлса, ташқи сабаб Кореянинг жаҳон

¹²² Korean Support System for Venture Business Creation (2013) Report of the SMBA Knowledge Sharing Program

иқтисодиётидаги мавқеининг ортиб бориши ривожланган мамлакатларнинг асосий иқтисодий хусусияти иқтисодиётни эркинлаштириш муаммоси билан дуч келишига сабаб бўлди. Жаҳон иқтисодий майдонидаги жиддий ўзгаришлар Корея Республикаси олдида янги вазифаларни кўйди. Давлат томонидан технологик ривожланган мамлакатлар қаторига қўшилиш мақсади кўйилди.

- Иқтисодий ривожланишнинг кейинги босқичи Осиё молиявий инқирози ва унинг оқибатларини бартараф этиш билан боғлиқ бўлди. 1997 йилда юз берган молиявий инқироз мамлакат иқтисодиётига жиддий таъсир кўрсатди. Ҳукумат ёрдам сўраб Халқаро валюта фондига мурожаат қилишга мажбур бўлди. Мамлакатнинг молиявий, корпоратив ва давлат секторларида, меҳнат бозорида кенг ислохотлар дастури амалга оширилди.

Корея Республикаси ХВФнинг қатъий талабларига жавоб бериш учун банк тизимида катта қайта қуришни амалга оширди, қатъий фискал сиёсат олиб борди, фонд бозорини хорижий компаниялар учун очиқ берди. 1999 йилнинг бошида инқироз оқибатларини бартараф этиш ва иқтисодий ривожланишни инвестициялар истеъмолини қўллаб-қувватлаш, экспорт ривожланишини рағбатлантириш бўйича қатор чора-тадбирларни амалга оширди. Жумладан, иқтисодиётнинг муаммоли секторларини қўшимча инвестициялаш, саноат ва хизмат соҳасига янги кредитлар бериш, банк фоиз ставкаларини камайтириш ҳамда иқтисодиётнинг реал секторини захира маблағлар ҳисобидан инвестициялаш каби чоралар қурилди. Бу чоралар тез орада ўз натижасини берди ва 1999 йилдаёқ мамлакат ўз халқаро кредит қобилиятини тиклаб олди. Иқтисодиётга хорижий инвестициялар оқими кўпайди, мамлакат ХВФ берган 13,5 млрд. доллар қарзини тулик тулаб берди. Агар инқироздан аввал мамлакат валюта захираси 9 млрд. долл.ни ташкил этган бўлса, 2015 йилга келиб 550 млрд. долл.ни ташкил этди¹²³.

Эътиборли жихати шундаки, 1997 йилдаги молиявий инқирозни оқибатларини олдини олиш ва инновацион рақобатбардошликни ошириш

¹²³ Жаҳон банки маълумотлари. www.worldbank.org

мақсадида Фан ва технологиялар вазирлиги томонида 1997-2002 йилларга мўлжалланган илмий ва инновацион технологиялар режаси (Highly Advanced National Project -HAN) ишлаб чиқилди. Ушбу режага кўра давлат кичик ва ўрта бизнес субъектларининг илмий тадқиқот ишларини қўллаб қувватлашга алоҳида эътибор қарата бошлади.

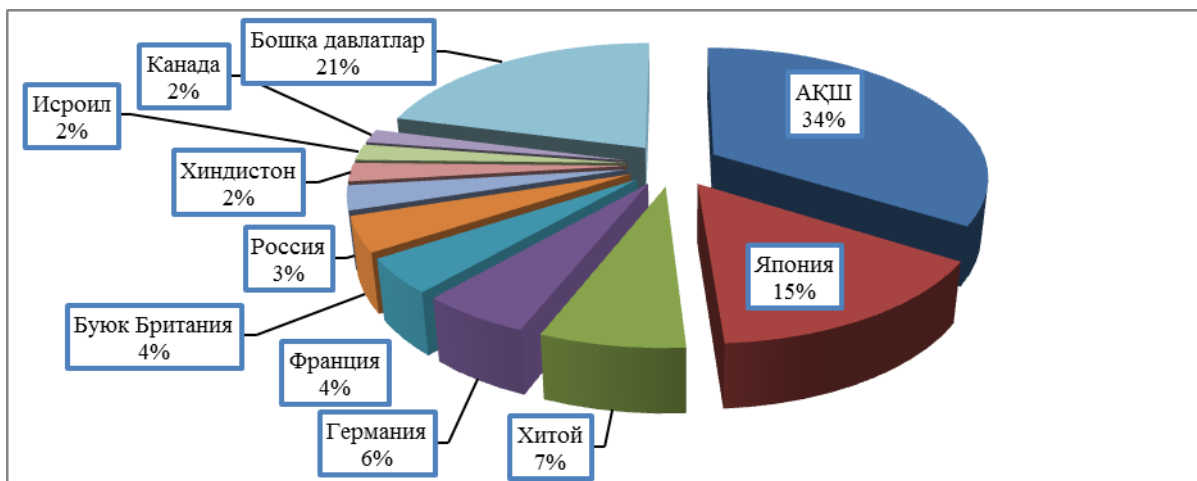
Корея Республикасининг “Кичик ва ўрта бизнес маъмурияти” маълумотларига кўра бугунги кунда мамлакатда 3 миллиондан ортиқ кичик бизнес субъектлари амал қилиб, бу жами хўжалик юритувчи субъектларнинг 99,5 %ни ташкил этади¹²⁴. 2015 йилда кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятига иш билан банд бўлган аҳолининг деярли 90 %, ЯИМнинг 55 %дан ва экспортнинг 45 %дан ортиқ қисми тўғри келади¹²⁵.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг илмий тадқиқот ишларини молиялаштиришда 5 йилгача муддатга бериладиган имтиёзли кредитлар асосан венчур компанияларга илмий ишланмаларни sanoatga жорий этиш билан боғлиқ харажатларни қоплашга йўналтирилади. Шунингдек, давлатнинг инновация сиёсати хорижий илмий тадқиқот марказларини жалб қилишган қаратилган. Ушбу йўналишда Корея фан ва технологиялар ҳамда иқтисодиёт вазирлиги томонидан бир қатор дастурлар амал қилади. Масалан, 2010 йилдан Корея технологияларни ривожлантириш институти (KIAT) томонидан ишлаб чиқилган дастури миллий ва халқаро илмий тадқиқот марказлари фаолияти интеграциясини таъминлади. Корея олимларининг халқаро илмий лойиҳалардаги аҳамиятини оширди.

2014 йилда мамлакатда олиб борилаётган 1000 дан ортиқ илмий тадқиқот лойиҳалари халқаро ҳамкорлик алоқалари орқали амалга оширилган. Қуйидаги расмда Корея Республикасининг илмий тадқиқот фаолиятида ҳамкорлик қилувчи давлатлар тўғрисидаги маълумотлар келтирилган.

¹²⁴ «Администрация малого и среднего бизнеса» Южной Кореи. URL: <http://www.smba.go.kr/main/english/>

¹²⁵ Шу манба. (мурожаат қилиш санаси 07.05.2016)

3.1-расм. Корея республикасининг ИТТКИ бўйича халқаро ҳамкорлик алоқалари тўғрисидаги маълумот¹²⁶

3.1-расм маълумотларидан кўриниб турибдики, Корея давлати ИТТКИ соҳасида мустаҳкам халқаро ҳамкорлик алоқларини ўрнатган. Ушбу йўналишдаги лойиҳаларнинг асосий қисми АҚШ (34 %) ва Япония (15 %) билан амалга оширилса, Германия, Франция, Буюк Британия каби европа мамлакатлари билан ҳам алоқалар ўрнатилинган. Масалан 2006 йилда Корея Республикаси ва Европа Иттифоқи томонидан ИТТКИ соҳасидаги лойиҳаларни ҳамкорликда амалга ошириш учун KORANET (*the Korean scientific cooperation network with the European Research Area*), KESTCAP (*the Korea-EU Science and Technology Cooperation Advancement Programme*) ва KORRIDOR (*Stimulating and facilitating the participation of European researchers in Korean R&D programs*) номли лойиҳалари бўйича шартномалар имзоланган. Ушбу лойиҳалар қуйидаги йўналишларда илмий тадқиқотларни амалга оширишни белгилайди.

- нанотехнологиялар ва янги инновацион материалларни яратиш;
- ахборот ва коммуникация технологиялари: янги технологиялар, интернет-технологиялар ва робот техникасини ривожлантириш;
- энергетика;

¹²⁶ Giroud A. , Yoo J., Mo Y., Pervez G. (2012), "Innovation policy, competence creation and innovation performance of foreign subsidiaries: The case of South Korea," *Asian Business & Management*, 11 (1), 56-78. (DOI: 10.1057/abm.2014.27).

Фикримизча, мамлакатимизда ҳам илмий тадқиқот лойиҳаларида халқаро ҳамкорлик алоқларини ўрнатилиши, миллий инновация бозори маҳсулотларини жаҳонга чиқишини тезлаштиради. Чунки, илмий тадқиқотчилар томонидан яратилган илмий ишланмаларга ички бозорда эҳтиёжни юқори эмаслигини ҳисобга олиб, халқаро истеъмолчиларни миллий инновациялар бозорига жалб этиш мақсадга мувофиқ.

Таъкидлаш жоизки, мамлакатда илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишларига сарфланаётган харажатлари ўсиб бориш тенденциясига эга бўлиб, агар 2011 йилда ушбу кўрсаткич ЯИМга нисбатан 3,74 %ни ташкил этган бўлса, 2012 йилда 4.03 %, 2013 йилда 4,15 %, 2014 йилда эса 4,22 % бўлгани илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишланмаларини миллий иқтисодий тартибдорлигини таъминлашдаги ўрни нақадар бекиёс эканини кўришимиз мумкин¹²⁷.

3.1-жадвал

Корея Республикаси экспорти таркибининг айрим иқтисодий кўрсаткичлари тўғрисидаги маълумот¹²⁸.

№	Кўрсаткичлар	2011	2012	2013	2014
1	ЯИМ, млрд.доллар	1202,46	1222,81	1305,60	1410,38
2	Экспорт қилинган маҳсулот ва хизматларнинг ЯИМга нисбатан улуши, %да	55,7	56,3	53,9	50,6
3	Жумладан юқори технологияларга асосланган маҳсулотлар экспорти жами, млрд.доллар	122,02	121,31	130,46	133,45
4	Саноат товарлари экспортида юқори технологияли маҳсулотлар улуши, %да	26	26	27	27
5	Жами экспорт маҳсулотлари таркибида ахборот ва коммуникация технологиялари маҳсулотлари улуши, % да	18.0	17.2	19.1	19.8

3.1-жадвалда берилган маълумотларга эътибор қаратсак, мамлакат ЯИМ 2011 – 2014 йилларда ўсиш тенденциясига эга бўлган.

¹²⁷ Жаҳон банкининг маълумотлари. <http://data.worldbank.org/country/korea-republic>.

¹²⁸ Жаҳон банкининг маълумотлари. <http://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS>

Шунингдек, 2011 йилда ЯИМга нисбатан экспорт махсулотлари улуши 55,7 % ёки 669,8 млрд.долларни ташкил этган. Экспорт махсулотлари таркибидаги юқори технологияли махсулотларининг миқдори 122,02 млрд.долларни ташкил этгани ҳолда, жамига нисбатан 12,2 %ни ташкил этган. 2014 йилда эса ушбу кўрсаткич 50,6 %ни ёки 713,7 млрд.долларни ташкил ташкил этган. Экспорт махсулотлари таркибидаги юқори технологияли махсулотларининг миқдори 133,45 млрд.долларни ташкил этгани ҳолда, жамига нисбатан 18,7 %ни ташкил этган. Бундан ташқари ахборот ва коммуникацион технологияларга асосланган махсулотларнинг экспорт улуши таҳлил қилинган 2011-2014 йилларда мос равишда 18,0 ва 19,8 %ларни ташкил этган.

Корея Республикасининг иқтисодий инновацион ривожланиш босиқчларини тадқиқ қилиш қўйидаги хулосаларни шакллантиришга хизмат қилди.

- Давлат томонидан илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишланмаларини ривожлантиришга алоҳида аҳамият қаратмоқда. Замонавий иқтисодийнинг талабларини ўз вақтида англаган ҳолда, ўтган асрнинг 60 йилларидан бошлаб давлат томонидан илмий тадқиқот ишларини қўллаб қувватлаш сиёсати юритилади. Инновацион сиёсатнинг стратегик мақсади нанотехнологияларни ривожлантириш орқали дунё бозорида муносиб ўринга эга бўлиш ҳисобланади;

- Корея иновацион ривожланишининг ўзига хос хусусиятларида бир илмий тадқиқот ишлари билан шуғулланувчи кичик бизнес субъектларини давлат томонидан турли, яъни солиқ, божхона, молия ва кредит йўналишларида қўллаб қувватланишидир. Бу йўналишда ишлаб чиқилган дастурлар асосан давлат, бизнес ва илм-фан ўртасидаги кооперацияни чуқурлаштиришга қаратилган. Шу нуқтаи назардан, илм-фан ютуқларини иқтисодийнинг турли соҳаларида жорий қилиниши давлатнинг жаҳондаги нуфузини янада оширмоқда.

- миллий инновация тизимининг ажралиб турувчи жихатларидан бири сифати илмий тадқиқот лойиҳаларини амалга оширишда мустаҳкам халқаро ҳамкорлик алоқалари ўрнатилганлигини таъкидлаш мумкин. Бугунги кунда Жанубий Кореянинг 1000 дан ортиқ инновацион лойиҳаларида АҚШ, Канада, ЕИ, Япония, Хитой, Исроил ва Россия каби давлатларнинг иштирок этиши, илмий тадқиқотлар олиб бориш учун яратилган инновацион муҳит ҳам юқори даражада эканлигидан далолат беради;

- Корея иқтисодиёти экспортга асосланган бўлиб, таҳлил қилинган даврда унинг улуши ЯИМга нисбатан 50 %дан юқори кўрсаткични ташкил этган. Бу жихатдан у ривожланган мамлакатларни (ўртача 25-45 %) ҳам ортда қолдираётганини таъкидлаш керак. Шунингдек, экспортнинг $\frac{1}{2}$ қисмида ортиқ қисми юқори технологияли инновацион товар, иш ва хизматларни ташкил этиши мамлакатнинг рақобатбардошлигини янада оширмоқда.

Албатта, фикримизча Жанубий Корея инновацион сиёсатининг айрим жихатларини мамлакатимиз иқтисодиётида қўлланилиши жаҳон бозорида муносиб ўрин эгаллаш имконини беради. Яъни, миллий иқтисодиётда илмий ишланмаларга бўлган ички эҳтиёжни қамлигини ҳисобга олиш зарур. Ўз навбатида, бундай ҳолат илмий ишланмаларнинг иқтисодий манфаатдорлигини камайтиради ва ушбу йўналишни ривожланишига салбий таъсир кўрсатади. Шу нуқтаи назардан, илмий тадқиқот институти ва марказларининг халқаро ҳамкорлик алоқаларини янада чуқурлаштириш мақсадга мувофиқ.

8-мавзу. Инновацион иқтисодий ўсишнинг Хитой тажрибаси ва асосий тенденциялари

Хитой Халқ Республикасининг инновацион ривожланиш йўли ҳам ўзига хосдир. Хитой Халқ Республикасининг XX-аср охири XXI-аср бошларидаги ижтимоий-иқтисодий аҳволи, аҳолининг жадал суръатлар билан ўсиши, энергия ресурсларнинг етишмаслиги, ҳудудларнинг нотекис ривожланганлиги, экологиянинг ёмонлашуви ва инфляциянинг ғоят юқорилиги каби долзарб муаммолар билан тавсифланар эди. Хитой ҳукумати мазкур муаммоларнинг ечимини инвестициялар орқали ҳал этиш йўлини танлади. Хитойнинг инновацион ривожланишининг ўзига хос тамойили чет элдан инвестицияларни жалб қилиш ва тайёр технологияларни харид қилиш, ишлаб чиқаришга татбиқ этишдан ўзининг хусусий инновацияларини яратиш ва юқори технологияли брендларни вужудга келтиришга устиворлик берганлигида кўринади. Хитойнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини жадаллаштиришга қаратилган ислоҳотлар 1978 йилда бошланиб, давлатнинг келгусидаги тараққиёти учун ғоят катта имкониятлар яратди. Хитой ҳам Япония каби ўзининг инновацион ривожланишининг чет элдан патентлар, лицензиялар харидидан бошлаб замонавий саноат тармоғини шакллантиришга муваффақ бўлди.

Хитойнинг инновацион ривожланишини уч босқичга ажратиш мумкин бўлиб, 1-босқичи 1978-1982 йилларни ўз ичига олади. Бу даврда Хитойда эркин иқтисодий зоналар (ЭИЗ) га сармояларни жалб этишнинг ҳуқуқий-шартномавий, ташкилий асослари вужудга келтирилди. Бу жараёнда солиққа тортиш, технологияларни қабул қилиш ва тарқатиш, меҳнат муносабатлари, валюта ва божхона масалаларини тартибга солувчи қонунчилик ҳужжатлари тўплами қабул қилинди. Солиққа тортишда мисли кўрилмаган имтиёзлар берилди, мамлакатда корхона фойдасидан олинadиган солиқ ставкаси – 33 фоиз бўлган ҳолатда, эркин иқтисодий зоналарда жойлашган, фаолият кўрсатаётган корхоналарда бу кўрсаткич – 15 фоизни ташкил этган эди. Инновацион ривожланишнинг 2-босқичи 1983-1989

йилларни қамраб олиб, шу даврда Хитойга чет эл капиталини нафақат эркин иқтисодий зоналарга, балки давлатнинг бошқа ҳудудларига ҳам киритиш, эркин иқтисодий зоналар фаолиятини яна кучайтириш, кенгайтириш, қонунчиликни яна такомиллаштириш масалалари муваффақиятли ҳал этилди. 2 - босқичда эркин иқтисодий зоналарда жойлашган корхоналарнинг ишлаб чиқарган маҳсулотининг 50 фоизи экспорт қилинди, бу зоналардаги инфратузилмаларни барпо этишнинг 80 фоиз харажати Хитой ҳукумати ўзи зиммасига олди. Хитойда 1990 йилдан инновацион ривожланишнинг 3-босқичи бошланиб, бугунги кунда мамлакатда мавжуд бўлган техник-технологик тартибнинг пойдеворига айнан шу босқичда асос солинди .

Хитойнинг соҳилбўйи ҳудудларини ривожлантириш стратегиясида саноат ва технологик ривожланишни устивор йўналиш сифатида белгиланди. Хитой иқтисодиётини инновацион йўналишга ўтказишнинг дастлабки қадамлари сифатида мамлакатнинг чекка, порт шаҳарларида ЭИЗ ташкил этилди. Амалга оширилган ушбу тадбир натижасида Хитойга сармоя киритиш авж олди ва бу ҳолат Европа, АҚШ, Япониядан дастлаб Хитойга чет элдан кўп қўл меҳнати талаб қилувчи, кейинчалик эса юқори технологияли ишлаб чиқаришнинг кириб келишига сабаб бўлди. Хитой ҳудудида жойлашган ЭИЗлар дунёда энг катта бўлиб ҳисобланади. Уларнинг дунёдаги бошқа эркин иқтисодий зоналардан фарқи уларни кўп тармоқли эканлиги, саноат ривожланиши қишлоқ хўжалиги тармоғини ривожлантириш билан уйғунлаштирилганлигидир. Хитойда эркин иқтисодий зоналарнинг ривожланиши билан уларнинг табақалашуви ҳам содир бўлди. Хитой бугунги кунда юқорида қайд этилган тадбирлар натижасида дунёнинг энг йирик экспортёр давлатига айланди. Бугунги кунда Хитойда турли даражада 120 та янги ва юқори технологияни ўзлаштирув зоналари, шундан 53 таси давлат аҳамиятига молик зоналар фаолият кўрсатмоқда. Шунингдек, 137 та янги корхоналарни ташкил этувчи сервис-марказлар ишлаб турибди . Хитойнинг инновацион ривожланишининг яна бир устивор тамойилларидан бири стратегик режалаштириш, прогнозлаш, дастурлаш каби иқтисодий

дастаклардан юқори самара билан фойдаланишдир. Хитойнинг ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг “Прогноз-2050” стратегик дастури ишлаб чиқилган ва иқтисодий ҳаётга муваффақият билан татбиқ этилмоқда. 2007-йилнинг октябрь ойида бўлиб ўтган Хитой коммунистик партиясининг XVII курултойи ХХРда бундай тизим шакллантириш жараёнини фаоллаштиришнинг долзарблиги ва муҳимлигини кўрсатди. Айнан шу курултойда инновацион турдаги давлат қуриш мақсади қўйилди. Курултойда таъкидланганидек, миллий инновацион тизимнинг муваффақиятли фаолияти нафақат кучли фан ва таълим, балки бошқа институционал шарт-шароитлар бўлишини ҳам талаб этади. Хусусан :

1) Янгиликларнинг асосий генератори сифатида рақобатбардош тадбиркорликнинг бўлиши;

2) Глобал инновацион соҳага интеграциялашувнинг юқори технологияларнинг миллий тармоқларини ривожлантиришнинг энг муҳим шарт шароити сифатида амалга оширилиши;

3) Таълим, фан ва технологияларни ривожлантириш, инновацион ўсиш учун қулай институционал шароитларни шакллантириш каби йўналишлар давлат сиёсатининг устивор йўналишларига айланиши лозимлиги каби шароитлар шулар жумласидандир.

Хитойлик таниқли иқтисодчи олим Ху Аньганнинг фикрича, миллий инновацион тизимни шакллантириш жараёнида ишлаб чиқаришнинг техник-технологик даражасини мунтазам ошириб бориш – бу Хитойнинг иқтисодий ўсишнинг экстенсив моделидан интенсив моделига ўтишнинг энг муҳим омилидир. «Кечиккан» саноатлашув жараёнини бошдан кечирган мамлакат сифатида, Хитой «қолоқлик афзаллиги» деб аталувчи хусусиятга эга. Бу «афзаллик» шунда намоён бўладики, ривожланган мамлакатлардан орқада қолишни улар технологияларини импорт қилиш ҳисобига енгиш ва ушбу импорт асосида ўз илмий-тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишларини (ИТТКИ) йўлга қўйиш имконига эга бўлди. Хитойда технологик инновацияларнинг уч манбаи мавжуд:

1) Ташқи савдо воситасида янги хорижий технологияларни олиб кириш, шу жумладан муаллифлик ҳуқуқларини бериш ва уларни лицензиялаш, шунингдек юқори технологияларга асосланган ишлаб чиқариш воситалари импорти;

2) Тўғридан-тўғри хорижий сармояларни ўзлаштириш жараёнида чет эл техникаларини олиш;

3) ИТТКИга миллий харажатларнинг ўсиши ҳисобига олинган ўз технологик инновациялари.

Илк бор инновацион иқтисодиётни қуриш мақсади 2006 йили қўйилганди. Ўшанда ХХР давлат кенгаши «2006-2020-йилларда фан ва техникани ривожлантириш бўйича ўрта ва узоқ муддатли давлат режаси асослари»ни қабул қилганди.

ХХР раҳбари Ху Цзиньтао 2006 йилнинг январь ойида Хитой олимлари билан бўлиб ўтган учрашувда илмий-техник тараққиётнинг ўрта ва узоқ муддатли режасини («2020 режаси») тақдим этаётиб, «2020 йилга келиб Хитой инновацион турдаги давлатга айланиши керак. Мамлакатимизнинг яқин 15 йилга илмий-техник ривожланиш соҳасидаги мақсади ана шундай» - дея маълум қилди. ХХР Раисининг сўзларига кўра, «бундай давлатнинг моҳияти шундан иборатки, фан ва техника қудрати ижтимоий-иқтисодий тараққиёт ва миллий хавфсизликни таъминлашга хизмат қилсин, бунда базавий илмий тадқиқотлар ва илғор технологиялар уйғунлиги фан ва техника йўналишидаги шундай натижаларни таъминласинки, улар бутун дунё учун катта аҳамият касб этсин».

Стратегик «2006 – 2020 режаси» ҳукуматнинг хитойча ўсиш моделини шакллантириш, инновацияларни бўлғуси иқтисодий тараққиёт пойдеворига айлантиришга уриниши бўлди.

«2020 режаси»нинг асосий мақсадларини уч қисмга бўлиш мумкин:

1) Ўз инновацияларини шакллантириш ва хорижий технологияларга қарамликни камайтириш орқали инновацион иқтисодиётни барпо этиш;

2) Корхоналар ва тадбиркорлик соҳасини миллий инновацион тизим куришнинг ҳаракатлантирувчи кучига айлантириш;

3) Технологик тараққиётнинг стратегик соҳаларида кескин олға силжишга эришиш.

Режада кўплаб тармоқлардаги устивор йўналишлар белгиланган. Энергетика ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш, экологик технологияларни ривожлантириш, интеллектуал мулк ҳуқуқлари ҳимоясини такомиллаштириш каби тамойиллар шулар жумласидандир.

Узоқ муддатга устивор йўналишлар деб биотехнологиялар, авиакосмик саноат, авиация ва денгиз технологиялари белгиланган.

Шу тариқа Хитой иқтисодиёти ва жамиятини ҳар томонлама ривожлантириш, шунингдек мустақил илмий тараққиёт учун илмий негиз шакллантирилади. Шу туфайли ХХР инновациялар соҳасида инқилоб ясаб, Хитой илм-фан соҳасини сифат жиҳатдан янги босқичга олиб чиқиб, Фанлар академиясини дунё миқёсидаги давлат академиясига айлантириши мумкин бўлади.

Ҳозирданок фан ва техника ривожини тавсифловчи асосий кўрсаткичлар бўйича Хитой илғор ўринларга чиқа бошлади, бу эса мамлакатнинг рақобатбардошлигининг барқарор ўсишини таъминлайди.

«2020 режаси»нинг қоидаларига биноан, марказий ҳукумат янги космик дастурни ишлаб чиқди ва унда яқин 5 йилга ва кейингди даврга янги мақсад ва асосий вазифаларни белгилаб берди.

Хитойдаги ҳозирги иқтисодий ўсиш модели давлатнинг бозор муҳитини шакллантириш, макроиқтисодий бошқарув, ресурсларни бевосита тақсимлаш, (технологияларни янгилаш, экспортни кенгайтириш, валюта ресурсларини жамғариш учун) хорижий капиталга таяниш, иқтисодиётни экспортга йўналтиришдаги етакчи ролига асосланади.

Инновацион ривожланишда нафақат илмий ишланмалар, балки муваффақиятли тадбиркорлик юритиш ва аввало капитални жалб қилиш учун имкониятлар ҳам муҳим.

2007-йилнинг охирида Хитой инновацион тизимини ўрганган OECD экспертларининг фикрича, мамлакатда капитал бор, лекин уни жалб этиш механизмлари мукамалликдан йироқ.

Хорижий капиталнинг оқиб келиши тобора кўпроқ илмий тадқиқотлар амалга оширилишига хизмат қилади. OECD башоратига кўра, чет эл (шу жумладан Гонконг, Макао ва Тайвань) маблағлари ҳисобига ҳозирда Хитой R&Dнинг камида 20% амалга оширилмоқда. Бу лойиҳалар асосан АКТ, шунингдек фармакология ва биотехнология соҳаларига тўғри келади. Йирик хорижий компаниялар томонидан тадқиқот бўлимлари очилиши динамикасини ҳисобга олиб, шуни айтиш мумкинки, «2020 режаси»да қўйилган иқтисодиёт негизи сифатида хитойча инновацияларни шакллантириш вазифасини амалга ошириш биров мураккаб кечиши турган гап.

Шу тариқа, муайян ютуқларга карамай, Хитойнинг мустақил инновацион тараққиёт имкониятлари ҳанузгача етарли эмас деб баҳоланаяпти. Хитой корхоналари ИТТКИни амалга ошириш ва тадқиқот натижаларини амалиётга жорий этишга қодир юқори малакали кадрларнинг жиддий танқислигини бошдан кечиряптилар. Бунга бизнес томонидан ходимларга таълим беришга сармоялар кам киритилаётгани ва давлат корхоналарининг малакали менеджер ва истеъдодли тадқиқотчиларни жалб этиш имкониятлари чет эл корхоналарига нисбатан анча камроқлиги сабаб бўляпти. Ҳозирча Хитой импорт қилинган технологияларга жуда қарам. Технологик қолақликка ҳанузгача барҳам берилмаган.

Давлат корхоналари инновацияларни ривожлантириш борасида кам рағбатларга эга, давлат тижорат банкларида эса кичик ва ўрта корхоналарни, айниқса уларнинг инновацион ва венчур фаолиятини кредитлаш борасидаги имкониятлар етарли эмас.

Инновацион иқтисодиётни шакллантириш нафақат иқтисодиёт ва фан соҳасини, балки давлат қурилиши, таълим, маданият каби соҳаларни ҳам қамраб олади.

Хитой ҳозирча «билимлар ва миллий инновацион тизим асосида ривожланаётган» мамлакатга айланмади. Лекин ушбу давлат бу мақсад сари жадал одимламоқда. Барча муаммо ва камчиликларни ҳисобга олган ҳолда, Хитой асосан ўз инновациясига таяна оладиган бўлгунча ҳали анча вақт ўтишини айтиш мумкин. Бунинг учун илмий-техникавий сиёсатни қайта қуриш, кадрлар тайёрлаш тизимини анча кенгайтириш ва такомиллаштириш лозим. Миллий инновацион тизимнинг сафарали фаолият юритиши учун бюджет маблағлари, солиқ бошқаруви, давлат харидлари ва бошқа шу каби жиҳатларни ўз ичига олган комплекс давлат кўмаги талаб этилади. Миллий инновацион тизимни шакллантириш учун Хитой анча узок ва мураккаб йўлни босиб ўтиши керак бўлади. Бу йўл бўйлаб мамлакат қанчалик узок кадам босса, бу жараёнда кўп томонлама инновацион кооперация, халқаро илмий-техник ҳамкорлик шунчалик катта ўрин тутаверади

2007-йилнинг октябрь ойида бўлиб ўтган Хитой коммунистик партиясининг XVII қурултойи ХХРда бундай тизим шакллантириш жараёнини фаоллаштиришнинг долзарблиги ва муҳимлигини кўрсатди. Айнан шу қурултойда инновацион турдаги давлат қуриш мақсади қўйилди. Қурултойда таъкидланганидек, миллий инновацион тизимнинг муваффақиятли фаолияти нафақат кучли фан ва таълим, балки бошқа институционал шарт-шароитлар бўлишини ҳам талаб этади. Хусусан :

1) Янгиликларнинг асосий генератори сифатида рақобатбардош тадбиркорликнинг бўлиши;

2) Глобал инновацион соҳага интеграциялашувнинг юқори технологияларнинг миллий тармоқларини ривожлантиришнинг энг муҳим шарт шароити сифатида амалга оширилиши;

3) Таълим, фан ва технологияларни ривожлантириш, инновацион ўсиш учун қулай институционал шароитларни шакллантириш каби йўналишлар давлат сиёсатининг устивор йўналишларига айланиши лозимлиги каби шароитлар шулар жумласидандир.

Шу тариқа Хитой иқтисодиёти ва жамиятини ҳар томонлама ривожлантириш, шунингдек мустақил илмий тараққиёт учун илмий негиз шакллантирилади. Шу туфайли ХХР инновациялар соҳасида инқилоб ясаб, Хитой илм-фан соҳасини сифат жиҳатдан янги босқичга олиб чиқиб, Фанлар академиясини дунё миқёсидаги давлат академиясига айлантириши мумкин бўлади.

Ҳозирданок фан ва техника ривожини тавсифловчи асосий кўрсаткичлар бўйича Хитой илғор ўринларга чиқа бошлади, бу эса мамлакатнинг рақобатбардошлигининг барқарор ўсишини таъминлайди.

Инновацион ривожланишда нафақат илмий ишланмалар, балки муваффақиятли тадбиркорлик юритиш ва аввало капитални жалб қилиш учун имкониятлар ҳам муҳим.

2007-йилнинг охирида Хитой инновацион тизимини ўрганган OECD экспертларининг фикрича, мамлакатда капитал бор, лекин уни жалб этиш механизмлари мукамалликдан йироқ.

Хорижий капиталнинг оқиб келиши тобора кўпроқ илмий тадқиқотлар амалга оширилишига хизмат қилади. OECD башоратига кўра, чет эл (шу жумладан Гонконг, Макао ва Тайвань) маблағлари ҳисобига ҳозирда Хитой R&Dнинг камида 20% амалга оширилмоқда. Бу лойиҳалар асосан АКТ, шунингдек фармакология ва биотехнология соҳаларига тўғри келади. Йирик хорижий компаниялар томонидан тадқиқот бўлимлари очилиши динамикасини ҳисобга олиб, шуни айтиш мумкинки, «2020 режаси»да қўйилган иқтисодиёт негизи сифатида хитойча инновацияларни шакллантириш вазифасини амалга ошириш биров мураккаб кечиши турган гап.

Шу тариқа, муайян ютуқларга қарамай, Хитойнинг мустақил инновацион тараққиёт имкониятлари ҳанузгача етарли эмас деб баҳоланаяпти. Хитой корхоналари ИТТКИни амалга ошириш ва тадқиқот натижаларини амалиётга жорий этишга қодир юқори малакали кадрларнинг жиддий танқислигини бошдан кечириптилар. Бунга бизнес томонидан

ходимларга таълим беришга сармоялар кам киритилаётгани ва давлат корхоналарининг малакали менеджер ва истеъдодли тадқиқотчиларни жалб этиш имкониятлари чет эл корхоналарига нисбатан анча камроқлиги сабаб бўляпти. Ҳозирча Хитой импорт қилинган технологияларга жуда қарам. Технологик қоқоқликка ҳанузгача барҳам берилмаган.

Давлат корхоналари инновацияларни ривожлантириш борасида кам рағбатларга эга, давлат тижорат банкларида эса кичик ва ўрта корхоналарни, айниқса уларнинг инновацион ва венчур фаолиятини кредитлаш борасидаги имкониятлар етарли эмас.

Инновацион иқтисодиётни шакллантириш нафақат иқтисодиёт ва фан соҳасини, балки давлат қурилиши, таълим, маданият каби соҳаларни ҳам қамраб олади.

9-мавзу. Японияда иқтисодий ривожланиш назарияларининг ўзига хос хусусиятлари

Япония миллий иқтисодиётини ривожлантиришда кувиб етишнинг классик усулини қўллайдиган мамлакатлардан ҳисобланади. Маълумки, ривожлантиришнинг кувиб етиш усулида миллий иқтисодиётнинг барқарор ўсиши технологияларни импорти ҳисобига амалга ошади. Япония АҚШда ишлаб чиқариладиган юқори технологияларни импорт қилиш ҳисобига мамлакатда инновацион ривожланишида катта ютуқларга эришди ва ўзининг экспорт салоҳиятини юқори даражага кўтарди.

Япония замонавий технологияларни импорт қилиш билан бирга, 1960 йилдан бошлаб хусусий техника-технологияларини ишлаб чиқишга алоҳида эътибор бера бошлади. Хусусан, 1960-1980 йилларда мамлакат ўзининг фан-техника сиёсатига асосланган иқтисодий ўсишнинг имитацион моделини яратди. Шунинг таъкидлаш жоизки, Япониянинг иқтисодий ўсиши таъминлашда жорий этган имитацион моделдан кейин Осиё қитъасида қатор мамлакатлар ўзининг миллий иқтисодиётида ушбу моделни кенг жорий этди. Ушбу моделнинг ўзига хос хусусияти шунда бўлдики, мамлакатда ўз технологиясини чет эл мамлакатлари технологияларига чақиштириш асосида янгиларини яратди. Япониянинг асосий ютуқларидан бири шу бўлдики, бундай жараён олдиндан пухта ўйланган режа ва мақсад асосида амалга оширилди.

Буни амалга оширишнинг йўлларида бири, хорижий мамлакатлардан кўплаб патентлар ва лицензиялар сотиб олди, мамлакатда инновацион ривожланишни самарали қўллаш мақсадида 1950 йиллардан бошлаб технопаркларни жадал суръатлар билан ташкил этди.

Мамлакатда ўтган асрнинг 80-йилларида Ташқи савдо ва саноат вазирлиги томонидан “Технополис” дастури асосида 14 шаҳарда 18 та технополис ташкил этилди. “Цукуба” технополиси уларнинг ичида энг йириги бўлиб, 28 минг га майдонни эгаллаган, унда 145,0 минг киши фаолият

кўрсатади¹²⁹. Айнан янги технологияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этиш Урушдан кейинги йилларда Япониянинг қисқа вақтда тикланишига ва жадал суръатлар билан ривожланишига олиб келди. Япониянинг инновацион ривожланишининг ўзига хос жиҳати шундаки давлатга нисбатан хусусий бизнес, хусусий компаниялар янги техника-технологияларни кашф этиб, танқис бўлган молиявий ресурсларни, инвестицияларни иқтисодиётга жалб эта бошлади. Давлат билан бир қаторда хусусий бизнес томонидан ишлаб чиқилган инвестиция сиёсатини фаоллаштириш, мамлакатнинг молиявий ресурсларга бўлган эҳтиёжини қондириш имконини берди.

Тадқиқотлар натижаси шунки кўрсатмоқдаки, Япония ҳукумати томонидан мамлакатда хусусий бизнесни ривожлантириш ва шароит яратиб бериш бўйича ғоят чуқур ўйланган, келишилган ҳатти-ҳаракати Япония давлатини иқтисодий ҳалокатдан қутқариб қолди ва жамиятининг ижтимоий-сиёсий барқарорлигини таъминлади.

Японияда 1980 йиллардан бошлаб, инновацион ривожланишнинг янги тамойиллари ва қоидалари татбиқ этила бошлади, бунинг асосий марказида мамлакатда мустақил тадқиқот ва илмий йўналишларини ривожлантириш турарди. Мамлакатда га

Япониянинг инновацион ривожланиш тажрибаси кўрсатдики (3.1-чизма), нафақат янгиликлар, ихтироларни кашф этишга капитал, инвестиция, балки капитал учун ҳам янгиликларқилиниши шартлиги ва улардан самарали фойдаланиш зарурлиги ҳам муҳим омил эканлиги аниқланди.

Япония инновацион ривожланиш тажрибасининг яна бир қирраси – бу хусусий бизнес вакилларининг инновацион ривожланишга фаол иштирокидир. Бунинг заминида иккита мотив бўлиб, биринчиси – ватанпарварлик, иккинчи – инновацион фаолиятга киритилган капитал қайтими, самарадорлиги, анъанавий фаолият турларига нисбатан анча юқорилигидир.

¹²⁹ M. Wolf. The Japanese Conspiracy London 1983. K. Van Wolferin The Enigma of Japanese Power N.Y. 1990

Японияда инновацион иқтисодиётнинг самарали ривожланишининг асосий ютуқларидан бири, мамлакатда унинг асосий йўналишлари белгилаб қўйилган бўлиб, инновацион ривожланиш жараёнида иштирок этиши лозим бўлган барча субъектлар, шунингдек ҳукумат ҳам ушбу йўналишларни амалга ошириш бўйича барча мажбуриятларни бекаму кўст тўлиқ бажарадилар. Қуйидаги расмда Японияда инновацион ривожланишнинг асосий йўналишлари келтирилган.

3.1-расмдан кўриш мумкинки, мамлакатда инновацион ривожланиш мамлакатнинг барча ижтимоий-иқтисодий жараёнларини тўлиқ қамраб олган. Унинг асосий йўналишлари тўртта асосий масалани ўз таркибига киритган:

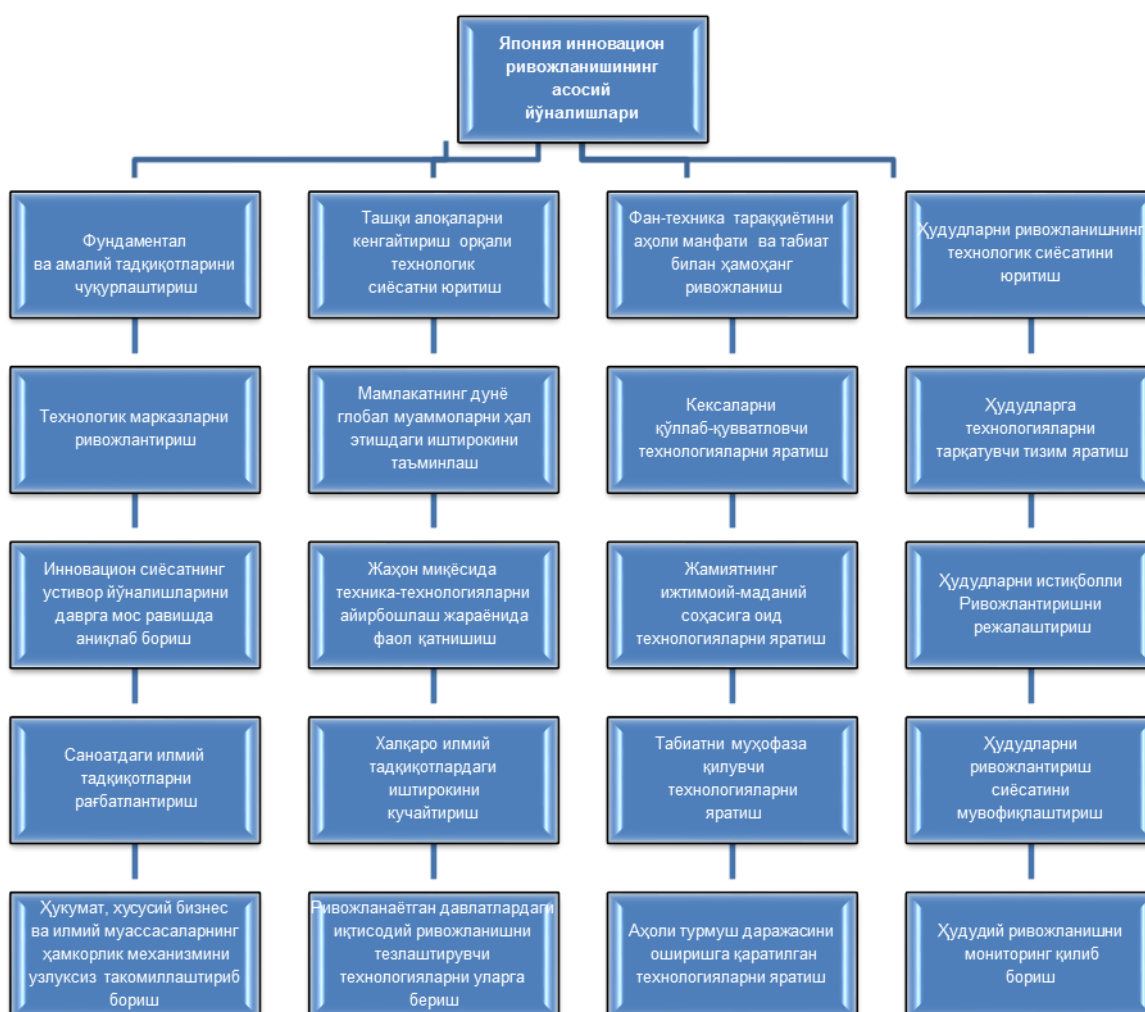
1.Фундаментал ва амалий тадқиқотларини чуқурлаштириш.

2.Ташқи алоқаларни кенгайтириш орқали технологик сиёсатни юритиш.

3.Фан-техника тараққиётини аҳоли манфаати ва табиат билан ҳамоҳанг ривожланиш.

4.Ҳудудларни ривожланишнинг технологик сиёсатини юритиш.

Япониянинг инновацион ривожланиш йўналишлари ғоят кенг қамровли бўлиб, ўзига хос жиҳати иқтисодиётни модернизация қилишда техник-технологик янгилашда табиат ва жамият уйғунлиги, турли аҳоли қатламларининг манфаатлари ҳам инобатга олиншидир. Япония хусусий бизнес вакилларига давлат томонидан берилаётган “солиқ кредити” имтиёзи инновацион ривожланишни таъминлашда катта роль ўйнайди. Японияда хусусий бизнес томонидан самарали, лекин юқори хавф-хатарли лойиҳаларнинг амалга оширилишида давлат лойиҳа иштирокчиси, бизнес-партнёр сифатида маълум риск(хавф)ни ўзига олади ва хусусий бизнесни қўллаб қувватлайди.

3.1-расм. Япония инновацион ривожланишининг асосий йўналишлари¹³⁰

Япония иқтисодиётида энг юқори марказлашув – бу фан-техника тараққиётини таъминлаш соҳасида кузатилади. Иқтисодиёт, савдо ва саноат вазирлиги давлат номидан ягона марказдан туриб бошқариш вазифасини бажаради. Бундай бошқарув тизими АҚШда ва Ғарбий Европа давлатларида йўқ бўлиб, ундан кўзланган асосий мақсад – стратегик, узоқ муддатли, истиқболли давлат дастурларини ўзида мужассам этган илмий тадқиқотларни молиялаштириш, ривожлантириш, реализация қилиш ҳисобланади. Японияда ИТТКИ ларнинг марказлашуви ва уларни тартибга солиш учун фанни молиялаштириш вазирликлар томонидан амалга оширилади ва доимий амал қилувчи йирик, миллий лабораториялар амал қилади. Шунингдек давлатдан

¹³⁰ Расм муаллифлар томонидан тайёрланди

йирик буюртмалар оладиган марказлашган йирик корпорацияларнинг илмий мажмуаларини ривожлантириш халқаро институтлар, дастурлар ва лойиҳаларни шакллантириш орқали амалга оширилади.

Бугунги кунда Японияда 23 та эркин импорт зонаси, 19 та технополислар, 300 тага яқин давлат ва хусусий илмий-техник марказлар ишлаб турибди. Япониянинг инновацион ривожини режалаштириш АҚШникидан энг катта фарқи – бу ИТТКИни режалаштиришнинг самарадорлигини аниқлаш механизмининг мавжудлигидир.

Япониядан инновацион ривожланишни янада жадаллаштириш учун ИТТКИ субъектларига солиқ, амортизация ва бошқа иқтисодий имтиёзлар тизимини қўллаш амалиёти кенг қўлланилган. Масалан, ИТТКИ субъектлари фаолияти натижасида олинadиган фойдадан солиқ олмаслик, ўша солиқ базасини уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлашга йўналтириш, импорт операцияларидан имтиёзли бож-таъриф сиёсатини қўллаш амалиёти кенг тарқалган. Масалан, Японияда бугунги кунда ИТТКИга ажратилаётган маблағлар АҚШга нисбатан –11,0 марта, Германияга нисбатан –8,4 марта камдир¹³¹.

Япониянинг инновацион ривожланиш йўлида амалга ошираётган тадқиқотлар ва илмий техникани қўллаш бўйича ишлари кўпчилик ҳолатда, ривожланган мамлакатларникидан фарқ қилади. Масалан, АҚШнинг Гарвард бизнес мактаби профессори Х.Такчеучи Япония инновацион ривожланишнинг ўзига хос хусусиятга эга эканлигини қатор жиҳатларини кўрсатиб берган. Хусусан, Х.Такчеучининг фикрига кўрса уларнинг асосийлари қуйидагиларда кўринади:

-компания ёки фирмага ишлаб чиқариш субъекти (машина) сифатида эмас, балки тирик организм сифатида қараши;

-компания ва фирмаларнинг раҳбар ва бошқарувчилари, яъни масъул ходимлар бирор-бир ҳақиқатни излаб топиш ва уни амалиётга жорий этиш

131

эмас балки, ўз дунёқарашларига таяниш орқали реал воқелик асосида ишни ташкил этиши;

-асосий эътибор билим ва қобилиятга эмас, балки инновацион ривожланишнинг олтинчи авлодини ривожлантиришга қаратиши;

-корхона ва фирмаларнинг фаолият юритадиган ташкилий тизимига эмас, балки ўз-ўзини бошқарадиган ва фаолиятни ташкил этадиган коллективга асосий эътибор қаратилиши;

-корхона ва фирма иш фаолиятини бошқаришда ўрта бўғиндаги ходимларнинг фикр ва мулоҳазаларини эътиборга олган ҳолда мавжуд мунозалари ҳолатлар хал этилади, айнан шу жараён инновацион ривожланишда муҳим омил бўлиб ҳисобланади;

-инновацион ривожланишни самарадорлигини ошириш бўйича билимларни оширишда инсайдир ва аутсайдир таълим хизматларидан кенг фойдаланилади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, Япония миллий иқтисодиётини ривожлантиришда қувиб етишнинг классик усулини қўллайдиган мамлакатлар қаторига киради, қувиб етишнинг классик усулининг дастлабки даврларида АҚШда ишлаб чиқариладиган юқори технологияларни импорт қилиш ҳисобига амалга оширилган;

– 1960 йилдан бошлаб хусусий техника-технологияларини ишлаб чиқишга алоҳида эътибор бера бошлади. Япония иқтисодий ўсишни таъминлашда имитацион моделни жорий этган, кейинчалик ушбу модел кейин Осиё қитъасида қатор мамлакатлар кенг қўлланилган, имитацион моделнинг асосий хусусияти чет эл мамлакатлари технологияларига маҳаллий технологияларни чатиштириш ҳисобланади;

– Япония 1950 йиллардан бошлаб хорижий мамлакатлардан кўплаб патентлар ва лицензиялар сотиб олиш ҳисобига инновацион ривожланишга асосланган йирик технопаркларни ташкил этди. 80-йилларида Ташқи савдо ва саноат вазирлиги томонидан “Технополис” дастури асосида 14 шаҳарда 18

та технополис ташкил этилди. “Цукуба” технополиси уларнинг ичида энг йириги бўлиб, 28 минг га майдонни эгаллаган, унда 145,0 минг киши фаолият кўрсатади;

– Японияда 1980 йиллардан бошлаб, инновацион ривожланишнинг янги тамойиллари ва қоидалари татбиқ этила бошлади, бунинг асосий марказида мамлакатда мустақил тадқиқот ва илмий йўналишларини ривожлантириш туради.

10-мавзу. Ўзбекистонда инновацион иқтисодиётнинг шаклланиши ва миллий иқтисодиётнинг ўсишини таъминлашдаги имкониятлари

Ўзбекистонда инновацион ривожланишнинг назариялари, шаклланиши ва миллий иқтисодиёт ўсишини таъминлашдаги имкониятлари хусусида тадқиқот ишларини амалга оширишдан олдин «инновация», «инновацион иқтисодиёт» ва «инновацион ривожланиш» назарияларнинг халқаро миқёсда ўрганиш бошланган даврига эътибор қаратиш лозим.

Чунки, замонавий шароитда инновацион иқтисодиёт ривожланган ва ўзининг тегишли самарасини бераётган мамлакатларда «инновацион иқтисодиёт» ва «инновацион ривожланиш» эмас балки, дастлаб «инновация»нинг назарий асослари XX асрнинг биринчи ярим йиллигида фанга кириб келган. Бу давр 1920-1930 йилларга тўғри келади, бундан кўринадики халқаро миқёсда ҳам инновация, инновацион иқтисодиёт ва инновацион ривожланиш билан боғлиқ назарияларни тадқиқ қилиш унчалик чуқур тарихга эга эмас.

Бизга тарихдан маълумки, Ўзбекистон бу давр (1920-1930 йиллар)да хўжалик юритишнинг тубдан янгича бўлган хусусий мулк ва рақобат механизмларини қатъий равишда инкор этадиган тизимга ўтиш жараёнини бошидан кечираётган эди. Бундан маълум бўладики, бу даврда Ўзбекистонда «инновация», «инновацион иқтисодиёт» ва «инновацион ривожланиш»нинг назарий асосларини тадқиқ қилиш эмас, балки бу тўғрида сўз юритиш ҳам мумкин эмас эди.

Демак, ўз-ўзидан аён бўладики, Ўзбекистонда «инновация», «инновацион иқтисодиёт» ва «инновацион ривожланиш»нинг назарий асослари хусусида тадқиқот ишларини амалга ошириш, уни амалиётга жорий этиш билан боғлиқ масалалар мамлакатимизда бозор муносабатлари жорий этилган 1991 йиллардан бошланган. Агар, мамлакатимиз мустақилликка эришгандан кейинги 10 йиллик даврга назар ташлайдиган бўлсак, бу даврда бозор иқтисодиётининг асосий тамойиллари ва механизмларини амалиётга

жорий этиш, тегишли қонунчилик ва меъёрий ҳужжатлар базасини яратиш билан боғлиқ ишлар амалга оширилган.

Ҳақиқатда ҳам Ўзбекистон бозор иқтисодиётига ўтган 1991 йилдан 2000 йилгача бўлган даврда амалга оширилган илмий тадқиқот ишларида, илмий асарларда, шунингдек миллий иқтисодиётда хўжалик юритиш тизимини бошқариш бўйича қабул қилинган қонунчилик ва меъёрий ҳужжатларда «инновация», «инновацион иқтисодиёт» ва «инновацион ривожланиш»нинг назарий ва амалий масалаларига етарли даражада эътибор қаратилмаган.

Ўзбекистонда «инновация», «инновацион иқтисодиёт» ва «инновацион ривожланиш»нинг назарий асослари, шаклланиши ва миллий иқтисодиётни ўсишини таъминлашдаги жараёнларини, юқорида қайд этилган фикр ва мулоҳазаларга таяниб, қуйидаги босқичларга гуруҳлаш мақсадга мувофиқ.

Биринчи босқич, 1991-2000 йиллар. Ушбу даврда хўжалик юритишнинг маъмурий-буйруқбозлик тизимидан бозор иқтисодиётига ўтилди, бозор муносабатларини тартибга соладиган қонунчилик базаси яратилди. Ўзбекистон иқтисодчи олимлари бу даврда асосий эътиборни бозор муносабатлари, механизмлари ва ўтиш иқтисодиёти билан боғлиқ илмий асарлар яратиш ва тадқиқот ишларини амалга оширишга қаратган.

Иккинчи босқич, 2000-2010 йиллар. Ўзбекистонда «инновация», «инновацион иқтисодиёт» ва «инновацион ривожланиш»нинг айрим назарий жиҳатлари иқтисодчи олимлар ва мутахассислар томонидан эътироф этилди, бироқ ушбу масалалар кенг кўламли тадқиқот объекти сифатида ўрганилмади.

Тадқиқотлар ва ўрганишлар натижаси шуни кўрсатмоқдаки, Ўзбекистонда инновацион ривожланиш масалалари 2000-2010 йилларда назарияга нисбатан амалиётда анча тез ривожланди. Хусусан, шу даврда Ўзбекистонда дастлаб инновацион лойиҳалар ва ишланмаларни

мувофиқлаштириб турувчи қўмита ташкил этилди¹³². Қарорга асосан қўмита зиммасига инновацион лойиҳаларни мувофиқлаштириш нуқтаи назаридан қуйидаги вазифалар юклатилди:

– мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш вазифалари, замонавий фан ютуқларини ҳисобга олган ҳолда Фанлар академияси, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, бошқа вазирлик ва идоралар билан бирга фан ва технологияларни ривожлантиришнинг устувор йўналишларини ишлаб чиқиш;

– вазирликлар ва идораларнинг илмий-тадқиқот институтлари ва муассасалари, лойиҳа-конструкторлик ташкилотлари, олий таълим муассасалари, Фанлар академиясининг фан ва технологиялар ривожланишининг устувор йўналишларини амалга ошириш бўйича фаолиятини мувофиқлаштиришни таъминлаш;

– илмий-техника дастурлари амалга оширилишини, шунингдек, илмий-тадқиқот ишлари натижалари иқтисод, ишлаб чиқариш, таълимнинг турли соҳаларида қўлланилишини самарали мониторинг қилишни ташкил этиш;

– илмий-техника соҳасида ўзаро фойдали халқаро ҳамкорликни ривожлантириш, мамлакат илм соҳасига хорижий инвестицияларни жалб қилиш, республика илмий ташкилотлари, олимлари ва мутахассисларининг халқаро дастурлар ва илмий лойиҳалар танловларида қатнашиши учун қўмаклашиш каби вазифалар шулар жумласидандир.

Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистонда инновацион ривожланиш орқали миллий иқтисодиётни барқарор ўсишини таъминлаш жраёнларига бўлган эътибор айнан қўмитани ташкил этиш даврига тўғри келади.

Қўмита мамлакатда амалга оширилаётган фундаментал ва амалий лойиҳалар бўйича давлат гранти танловларини эълон қилиш, уни ўтказиш ва

¹³² Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Фан ва технологиялар ривожланишининг мувофиқлаштириш ва бошқаришни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» қарори (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 31-32-сон, 311-модда; 2008 й., 14-15-сон, 99-модда; 2011 й., 36-сон, 366-модда; 2013 й., 47-сон, 616-модда; 2014 й., 30-сон, 365-модда)

натижаларини мувофиқлаштириб бориш билан бирга, инновацион лойиҳалар бўйича ҳам қатор амалий ишларни амалга оширди. Бироқ, мамлакатда инновацион ривожланишнинг етарли даражада ҳуқуқий асоси мавжуд бўлмаганлиги боис, бу соҳа ривожланишининг амалий самарадорлиги паст бўлиб қолаверди. Ушбу масаланинг ижобий ечимини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Инновацион лойиҳаларни ва технологияларни ишлаб чиқаришга тадбиқ этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»¹³³ги қарори қабул қилинди.

Таъкидлаш жоизки, мазкур қарор мамлакатимиз иқтисодиётида инновацион иқтисодиётни ривожланишининг ҳуқуқий асосини яратиш билан бирга, бу борада қатор амалий ишларни амалга ошириш имкониятини берди.

Хусусан, қарор инновацион лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этишнинг қуйидаги механизмларини белгилаб қўйди.

1.Инновацион ғоялар, технологиялар ва лойиҳалар Республика ярмаркаси ҳар йили ўтказиладиган бўлди. Ҳозирги кунга қадар «Ўзбекнефтегаз» МК, «Ўзкимёсаноат» ДАК, «Ўзфармсаноат» ДАК, «Ўзбекэнерго» ДАК, «Узбекуголь» АК, Навоий ТМК, Олмалик ТМК, «Ўзбекистон ҳаво йўллари», Олий таълим ва ўрта махсус таълими тизимидаги муассасалар ва бошқа йирик концернлар ҳозирги кунга қадар инновацион ярмаркаларни ўтказиб келмоқда.

2. Амалий илмий ишланмалар ва инновацион технологиялар ишлаб чиқаришга кенг татбиқ этилишини таъминлаш учун зарур бўлган молиявий манбаларини аниқлаш ва маблағларни шакллантириш ҳамда улардан фойдаланишни мувофиқлаштириб бориш.

3.Замонавий ускуналар ва технологияларнинг халқаро ва маҳаллий ишланмаларини ўрганиш, шу асосда замонавий технологияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишнинг ҳар йилги ва ўрта муддатли дастурларини шакллантириш.

¹³³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Инновацион лойиҳаларни ва технологияларни ишлаб чиқаришга тадбиқ этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарори // Халқ сўзи, 2008 йил 16 июл. 37-сон.

4. Маҳаллий амалий илмий тадқиқотлар ва ишланмаларга буюртмалар жамламасини шакллантириш, шунингдек уларни жойлаштириш.

5. Амалий илмий тадқиқотлар ва ишланмалар натижаларини корхона фаолияти амалиётига татбиқ этиш.

Ўзбекистонда инновацион ривожланишнинг иккинчи босқичида (2000-2010 йиллар) “инновация”, “инновацион иқтисодиёт” ва “инновацион ривожланиш”нинг назарий асослари сифатида етарли даражада ўрганилмаган.

Таъкидлаш жоизки, ушбу иқтисодий терменлар асосида вужудга келадиган муносабатлар, уларнинг назарий жиҳатлари нафақат мамлакатимиз иқтисодчи олимлари, балки МДХга аъзо мамлакатлар иқтисодчи олимлари ва мутахассислари томонидан ҳам етарлича тадқиқ этилмаган. Буни С.М.Бельтюкованинг қуйидаги фикрлари ҳам тасдиқлаб турибди: “Ҳозирги вақтда “инновацион иқтисодиёт” тадқиқотчилар томонидан етарлича ўрганилмаган соҳалар қаторига киради. Замонавий энциклопедия ва иқтисодий луғатларда “инновацион иқтисодиёт”га аниқ ва пухта берилган таъриф мавжуд эмас. Шу билан бирга, таъкидлаш жоизки, инновацион ривожланишга бағишланган тадқиқот ишларида ва иқтисодий адабиётларда “иқтисодий билим”, “янги иқтисодиёт”, “постиндустриал иқтисод” каби терменларни кузатиш мумкин¹³⁴”.

Бироқ, эътироф этиш жоизки, мамлакатимизда инновацион ривожланишни жорий этишнинг иккинчи босқичида Б.Абдуллаев, Ш.Синдаров ва бошқалар диссертация ишларида инновациянинг айрим жиҳатларини ўрганган. Хусусан, Б.Абдуллаев номзодлик илмий даражасини олиш учун тайёрлаган диссертациясида бозор иқтисодиёти шароитида инновацион фаолиятнинг бошқарувини такомиллаштириш масалаларини тадқиқ этган¹³⁵, Ш.Синдаров ўзининг номзодлик илмий даражасини олиш

¹³⁴ Бельтюкова С.М. Инфраструктурный фактор развития инновационной деятельности регионов. Вестник ПНИПУ. Социальные экономические науки. 2013. №21. 121-127 стр.

¹³⁵ Абдуллаев Б.А. “Инновацион фаолиятнинг бошқарувини такомиллаштириш”. 08.00.05-Менежмент ихтисослиги бўйича номзодлик илмий даражасини олиш учун тайёрлаган диссертация. Андижон, 2002.

учун тайёрлаган тадқиқот ишида жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi ва миллий иқтисодиётни модернизациялаш шароитида тадбиркорлик фаолиятида инновацион жараёнлардан фойдаланишнинг иқтисодий механизмини самарасини ошириш ва такомиллаштириш йўллари ўрганилган¹³⁶.

Юқорида қайд этилган номзодлик ишларида инновация, инновацион ривожланиш каби иқтисодий муносабатларнинг назарий асослари сифатида хорижлик иқтисодчи олимларнинг фикрлари ва ғоялари келтирилган. Чунки, юқорида таъкидлаганимиздек МДХ мамлакатлари ва мамлакатимиз иқтисодчи олимлари мазкур масалаларнинг назарий жиҳатларини етарли даражада тадқиқ этмаган ва бу каби иқтисодий терменларнинг моҳиятини очиб берувчи таърифларни шакллантирмаган.

Булардан кўриниб турибдики, мамлакатимиз миллий иқтисодиётининг ривожланиш тенденциялари ва ўзига хос хусусиятларини эътиборга олиб инновацион ривожланишнинг назарий жиҳатларини чуқурроқ тадқиқ этиш ҳамда уларга таянган ҳолда “инновация”, “инновацион иқтисодиёт” ва “инновацион ривожланиш” каби терменларнинг иқтисодий моҳиятига муаллифлик таърифларини шакллантириш лозим.

Хорижий иқтисодчи олимлар, назариячилар ва мутахассисларнинг инновацияга оид назарий ва илмий қарашлари юзасидан амалга оширилган тадқиқот натижаларига таяниб инновация”, “инновацион иқтисодиёт” ва “инновацион ривожланиш” каби терменларга муаллифлик таърифларини шакллантиришга ҳаракат қиламиз.

Инновация – иқтисодиётдаги талаб ва таклиф натижасида вужудга келадиган, мавжуд ижтимоий-иқтисодий муносабатлар ва анъанавий ишлаб чиқариш муносабатларини янгисига аламаштиришга имконият берадиган ихтиро, кашфиёт ва замонавий ғоялар мажмуидир.
Бундан кўринадики, мамлакатда инновациянинг назарий ва амалий жиҳатдан

¹³⁶ Синдаров Ш.Э. “Ўзбекистон Республикасининг тадбиркорлик фаолиятида инновацион жараёнлардан фойдаланишнинг иқтисодий механизми”. 08.00.02-Макроиқтисодиёт ихтисослиги бўйича номзодлик илмий даражасини олиш учун тайёрлаган диссертация. Тошкент, 2010.

намоён бўлиши учун биринчи навбатда инновацион талаб ва инновацион таклиф бўлиши зарур экан. Бизга маълумки, талаб вужудга келган муҳитда инновацион таклиф пайдо бўлади. Албатта, инновацион таклиф пайдо бўлиши учун инновацион муҳит ва инновацион инфратузилма етарли даражада шаклланган бўлиши керак. Буларнинг барчаси давлат ва хусусий шахслар томонидан молиявий маблағлар билан таъминлаш ва рағбатлантирилиши зарур бўлади.

Инновацион иқтисодиёт – инсон интеллектуал капиталга асосланган хўжалик юритиш шаклидир. Инновацион иқтисодиёт кишилик жамиятининг барча хўжалик юритиш шакллари босиб ўтгандан кейин жорий этиладиган босқичидир, хўжалик юритишнинг бу босқичида миллий иқтисодиётнинг барча бўғинларида энг замонавий техника ва технологиялар жорий этилади.

Инновацион ривожланиш – миллий иқтисодиётнинг барқарор ўсишини инсон интеллектуал капитали ва юқори технологияларига асосланиб таъминлашнинг ижтимоий-иқтисодий жараёнидир.

Инновацион ривожланиш даврида мамлакат миллий иқтисодиёти ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишга узлуксиз жорий этиладиган замонавий техника ва технологиялар таъсирида барқарор ўсиб бориш имкониятига эга бўлади. Миллий иқтисодиётнинг барқарор ўсишига ривожланган фан-техника тараққиётини амалиётга жорий этиб бориш бевосита таъсир қилади. Бу жараёнда миллий иқтисодиётга шундай тизим жорий этиладигани, унда фан, саноат ва жамият ўртасида ўзаро узвий боғлиқлик пайдо бўлади, инновация саноат ва жамият ривожланишнинг базасини ташкил этади, ўз навбатида инсон интеллектуал салоҳияти бу икки жараённи рағбатлантирадиган омил бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистонда инновацион назария ва шаклланишини *учинчи босқичи*, 2010 йилдан то ҳозирги кунгача бўлган даврни ўз ичига олади. Инновацион ривожланишнинг учинчи даврида мамлакатимизда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш масаласи долзарб вазифалардан бирига айланди. Бунга

дунёда юз бераётган жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозлар, халқаро иқтисодиётнинг глобаллашуви, молия ва истеъмол бозорларда баҳоларнинг беқарорлиги, шунингдек давлатлар ўртасидаги сиёсий беқарорликлар бевосита таъсир этмоқда.

Ўзбекистонда “инновация”, “инновацион иқтисодиёт” ва “инновацион ривожланиш”нинг назарий жиҳатдан ўрганиш натижалари шуни кўрсатмоқдаки, инновация фан, саноат ва жамиятни ўзаро уйғунликда ривожланишини таъминлашга хизмат қиладиган ягона тизим яратилмаган.

Биз ушбу хулосани мамлакатимиз иқтисодчи олимлари ва мутахассислари томонидан миллий иқтисодиёт, уни барқарор ўсишини таъминлаш борасида амалга оширган тадқиқот ишлари ва илмий асарларини ўрганиш асосида шакллантирдик.

Шуларни эътиборга олиб, инновацион ривожланишнинг “инновацион муҳити” ва “инновацион инфратузилма”ларни назарий жиҳатдан асослаш зарур деган фикрга келдик (кейинги мавзуларида бу масалаларни атрофлича кўриб чиқамиз), шунингдек “инновация”, “инновацион иқтисодиёт” ва “инновацион ривожланиш”га иқтисодий таърифлар мавжуд эмаслигини эътиборга олиб юқорида ушбу иқтисодий терменларга нисбатан муаллифлик ишланмаларни шакллантирдик.

Чунки, инновация ва инновацион ривожланиш хусусида фикр юритганда унинг асосий манбаси фан ва таълим эканлигини унутмаслигимиз керак. Чунки инновацион ривожланишнинг асосида инсон интеллектуал билими билан яратилган ва амалиётга қўлланилган замонавий технологиялар ётади. Шундай экан фан, саноат ва жамият ўртасида шундай бир тизимни яратиш лозимки, ушбу тизимни самарали ишлашида инновация муҳим боғловчи бўғин бўлиб хизмат қилсин. Демак, инновация фан, саноат ва жамиятни ўзаро уйғунликда ривожланишини таъминлаб туришга хизмат қиладиган “янги иқтисод”ни назарий жиҳатдан яратиш ва уни амалиётга жорий этиш лозим.

“Янги иқтисод” мамлакатнинг иқтисодий хўжалигини ўзида мужассам қилган амалдаги технологияни сифат жиҳатидан юқори даражадагиси билан тўлиқ алмаштирилган иқтисоддир¹³⁷. Бироқ, “янги иқтисод”га берилган ушбу фикр иқтисодиётни инновацион ривожланишга ўтказилганини англамайди.

Инновацион ривожланиш “билимга асосланган иқтисодиёт”га иқтисодий ривожланиш босқичи бўлиб, иқтисодчи олимлар ва мутахассисларнинг фикрларига кўра, “инновацион иқтисодиёт” жамиятга индустриал иқтисодиётдан кейин жорий этилади¹³⁸. Маълумки, ушбу назарияга асосан иқтисодиёт индустриаллашган давргача бўлган жараёни ва ундан кейинги индустриаллашган даврни босиб ўтган бўлиши лозим. Демак, мамлакат иқтисодиётида инновацион ривожланиш индустриаллашган иқтисодиётдан кейин қўлланилади ёки бошқача қилиб айтганда мамлакат иқтисодиёти тўлиқ индустриаллашган ҳолда ривожланиш босқичига ўтгандан кейин инновацион ривожланишни қўллаш ҳақида фикр юритиш мумкин.

Шу ўринда индустриаллашган иқтисодиёт қандай кўринишга эга бўлади деган саволни ёритиш мақсадга мувофиқ бўлади. Индустриаллашган иқтисодиёт (лотинча *Industria*) — иқтисодиётни анъанавий ривожланиш жараёнидан ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ривожланган, саноат ишлаб чиқариши юқори улушга эга бўлган иқтисодиётга ўтишдир¹³⁹. Ушбу жараён энергетика ва металлургия ҳамда янги технологияларнинг ривожланиши билан боғлиқ ҳолда ривожланади.

Индустриаллашган иқтисодиётда жамиятнинг дунёқариши ва турмуш шароитлари ўзгаради, янги техника ва технологияни қўллашга бўлган қизиқиш ва талаб ортади, аҳолининг даромадлари ўсади ва инвестицион муҳит тубдан яхшиланади. Буларнинг барчаси мамлакатда халқаро даражадаги истеъмол моллари ишлаб чиқариш имконияти пайдо бўлади,

¹³⁷ Матеров И. Факторы развития «новой экономики» в России // Экономист. 2003, №2. –С. 3-7.

¹³⁸ Иноземцев В.Л. Теория постиндустриального общества как методологическая парадигма российского обществоведения // Вопросы философии. 1997. №10. С. 34-36.

¹³⁹ Enslavement and industrialisation Robin Blackburn, BBC British History. Published: 18 December 2006 Accessed April 2008. Page, 123.

хизмат кўрсатиш сифати халқаро даражага кўтарилади ва иқтисодий ўсишга эришилади.

Тадқиқотлар натижаси шуни кўрсатмоқдаки, индустриаллашган иқтисодиёт индустриаллашгандан кейинги иқтисодиёт бир-биридан қандай фарқ қилиши хусусида турли ёндошувлар ва ишланмалар мавжуд, шу билан бирга мамлакатимиз иқтисодчи олимлари томонидан мазкур масалалар атрофлича ўрганилган. Шуларни эътиборга олиб, жамиятда хўжалик юритишнинг ушбу икки усули хусусида етарлича иқтисодий билим ва амалий тасаввур ҳосил қилиш мақсадида қуйидаги расмни келтирамиз.

4.1-жадвал

Индустриаллашган иқтисодиёт ва инновацион иқтисодиёт¹⁴⁰
(таққослама таҳлил)

Мезонлари	Индустриаллашган иқтисодиёт	Инновацион иқтисодиёт
Истеъмол бозорлари		
Иқтисодий ривожланиши	<i>узлукли, бир текис</i>	<i>жадаллашган, узлуксиз</i>
Бозордаги ўзгариш	<i>судралувчан, бир текис</i>	<i>тез суръатда ва тасаввурга сизмайди</i>
Маҳсулот ва технологиянинг ҳаёт даврилиги	<i>узун муддатли</i>	<i>қисқа муддатли</i>
Рақобат доираси	<i>локал ва минтақа миқёсида рақобат</i>	<i>глобал гиррақобат</i>
Корхоналар		
Ривожланиш темпи	<i>бир текисда</i>	<i>истеъмоли талабига асосан жадаллашган</i>
Бизнесни ривожлантириш стратегияси	<i>стратегик пирамида: кириш, миссия, мақсад, ҳаракат режаси</i>	<i>янги имкониятлар сари ҳаракат: динамик стратегия</i>
Ривожланиш мақсади	<i>фойда</i>	<i>бозорни капиталлаштириш (корхонанинг бозор қийматини ошириш)</i>
Ишлаб чиқаришни ташкил этиш	<i>маҳсулотни ётпасига ишлаб чиқариш</i>	<i>талаб асосида ишлаб чиқариш, корхонани кенгайтириш</i>
Асосий ресурс	<i>капитал, молиявий маблағ</i>	<i>инсон ресурслари, билим, интеллектуал салоҳият</i>
Энг қимматли ресурс	<i>молиявий капитал</i>	<i>инсон капитали</i>
Меҳнат ресурслари		
Лидерлик	<i>вертикал</i>	<i>ваколатлар тақсимоли, мустақил лидерлик</i>
Маълумотга бўлган талаб	<i>сертификат ёки диплом</i>	<i>узлуксиз таълим</i>
Бандлик	<i>барқарор</i>	<i>бозор имкониятлари ва омиллари рискларига боғлиқ</i>
Ходимга қилинадиган харажатлар	<i>жорий харажатлар</i>	<i>инвестиция</i>

¹⁴⁰ Жадвал муаллифлар томонидан тузилди

4.1-жадвалда келтирилган мезонлардан кўриниб турибдики, индустриаллашган иқтисодиёт билан инновацион иқтисодиёт ўртасида деярли барчасида фарқ мавжуд. Инновацион иқтисодиёт бозордаги талаб ва таклифга жуда тез мослашувчан (гибкий) бўлади.

Демак, мамлакат иқтисодиётига инновацион ривожланишни қўллаш учун ушбу иқтисодиёт хўжалик юритишнинг индустриаллашган жараёнига ўтган бўлиши лозим. Индустриаллашган иқтисодиётнинг қандай ҳолатда бўлишини юқорида кўрдик, унга мисол сифатида Япония, АҚШ, Жанубий Корея, Германия каби давлатларнинг иқтисодиётини келтиришимиз мумкин (ушбу мамлакатлар инновацион иқтисодиёти ҳақидаги ҳолати юқорида келтирилган). Бундан кўринадики, Ўзбекистонда инновацион ривожланишни иқтисодиётга жорий этиш учун қатор ижтимоий-иқтисодий омиллар яратилиши лозим. Хусусан:

-ЯИМ таркибида қишлоқ хўжалигининг улуши 2-3 фоиз, мамлакатда банд бўлган жами меҳнат ресурсларининг вақатгина 3-4 фоизи шу соҳа ҳиссасига тўғри келиши керак;

-мамлакат ЯИМ таркибида экспортнинг улуши 60 фоизга етказиш ва улар 80-90 фоиз тайёр истеъмол товарлари бўлиши лозим;

-ЯИМ таркибида саноат тармоқларини улушини жиидий ошириш мақсадга мувофиқ;

-аҳоли жон бошига тўғри келадиган йиллик ўртача даромад ва мамлакат ЯИМнинг улуши халқаро андозаларга мувофиқ юқори даражасида бўлиши керак;

-ва бошқа қатор кўрсаткичларни халқаро даражадаги меъёрларга етакзиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Бирок, юқорида қайд этилган ҳолатларни эътиборга олиб Ўзбекистонда инновацион ривожланишни миллий иқтисодиётга қўллаш имконияти мавжуд эмас экан деган хулосани чиқариш тўғри бўлмайди. Ўзбекистонда инновацион иқтисодиётни ривожланган мамлакатлардаги каби иқтисодиётнинг барча тармоқларига ёппасига жорий этишнинг имконияти

мавжуд эмас, балки мамлакатимиз иқтисодиётини ўзига хос жиҳатларини эътиборга олиб, айрим тармоқларда қўллаш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Хусусан:

-электр-энергиясини ишлаб чиқаришда. Бу йўналишда ҳозирги кунда муқобил электр-энергиясини ишлаб чиқаришнинг самарали усуллари жорий этилмоқда, бу жараёни келгусида янаям ривожлантириш мумкин. Чунки, Ўзбекистон дунёнинг жуда кўп мамлакатларидан фарқли ўлароқ йилнинг деярли барча ойларида қуёш нурига бой ўлка ҳисобланади;

-қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда. Хусусан, томчилатиб суғориш, ҳўл меваларни қуритиш ва консервация қилиш, янги узилган меваларни қишга сақлаш ва бошқа йўналишлар шулар жумласидандир;

-машинасозлик соҳасида. Бу соҳа албатта мамлакатимизда тез суръатлар билан билан ривожланаётган ишлаб чиқариш ҳисобланади. Бунда асосий эътиборни ривожланган мамлакатлар билан ҳамкорлик асосида инновацияни ривожлантириш лозим.

Ўзбекистонда инновацион ривожланиш орқали миллий иқтисодиётни барқарор ўсишини таъминлаш бўйича жуда катта имкониятлар мавжуд. Ушбу имкониятлар замирида унинг асослари ҳам ётибди, бизнинг назаримизда улардан самарали фойдаланишимиз жуда зарур, бу имкониятлар ва уларнинг замирида ётган асослари, бизнинг назаримизда қуйидалар ҳисобланади:

-улуғ боболаримизнинг дунё ҳамжамияти аҳамиятига эга бўлган фан соҳасига қўшган оламшумул ҳиссалари. Хусусан, Ал Хоразмий, Ибн Сино, Алишер Навоий ва бошқа улуғ аждодларимизнинг дунё фан тараққиётига киритган ҳиссалари ҳозирги бугунки кунда ҳам ўзининг аҳамиятини йўқотмасдан барча мамлакатларда фойдаланилмоқда ва эътироф этиб келинмоқда. Бунинг ўзи ҳам мамлакатимизда бундан кейин ҳам оламшумул аҳамиятга эга бўлган инновацион ғояларни яратишига таг замин бўлиб хизмат қилади;

-мамлакатда ижтимоий соҳага қаратилаётган эътибор ва ажратилаётган молиявий маблағлар ҳажмининг юқорилиги. Албатта, ҳозирги кунда бу борадаги фаолиятни янада тизимлаштириш ва уларни фаолиятини ягона мақсадга қаратиш зарур ҳисобланади, бироқ юқорида қайд этилган ҳукумат томонидан берилаётган эътибор ва ажратилаётган маблағ инновацион ривожланишга жуда имкониятлар очиб бермоқда;

-тадқиқот натижалари шуни кўрсатмоқдаки, дунаёда яратилаётган инновацион ғояларнинг асосий муаллифлари ёшлар ҳисобланади, бу жиҳатдан ҳам Ўзбекистон аҳолисининг 60 фоиздан зиёди юксак салоҳият, билим ва ҳаракатчан ёшлардан иборат, бу ҳам мамлакатимизда инновацион йўналишни ривожлантиришда муҳим омиллардан бири ҳисобланади;

-Ўзбекистонда инновацион ғоя ва ихтироларни яратиш ва амалиётга жорий этиш бўйича зарур бўлган ҳуқуқий ва меъёрий база етарли даражада шакллантирилган ва амалиётга жорий этилган. Бу албатта, мамлакатимизда инновацион ривожланишнинг истаган соҳасида фаолият юритиш учун имконият яратади;

-Ўзбекистоннинг бой ер ва ер усти ресурсларга эга эканлиги. Таъкидлаш жоизки мамлакатда инновацион ғоя ва ихтироларни яратиш ва амалиётга жорий этишда ушбу масалалар ҳам юқори аҳамият касб этади ва имкониятлар беради.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда инновацион ривожланишнинг назарий асосларига нисбатан амалиёт анча илгарилаб кетган, шунингдек мамлакатимизда инновацион ривожланишни жорий этишда унинг ўзига хос хусусиятларини эътиборга олиш ва мавжуд имкониятлардан тўлиқ фойдаланиш зарур.

12-мавзу. Барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда инновацион ривожланишнинг миллий тизими

Иқтисодиётни глобаллашуви ва ишлаб чиқаришни модернизациялаш шароитида давлатнинг устувор вазифаларидан бири мамлакатнинг инновацион салоҳиятини ошириш ҳисобланади.

Мазкур вазифани амалга ошириш мақсадида, давлат томонидан миллий иқтисодиётни модернизациялаш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш, иқтисодиётнинг таркибий тузилишини тубдан ўзгартириш, диверсификация қилиш масалаларига устувор вазифа сифатида қаралмоқда.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 7 августдаги “Фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш ва бошқаришни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 436-сонли ва 2008 йил 15 июлдаги “Инновацион лойиҳалар ва технологияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 916-сонли Қарорлари ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 2008 йил 10 ноябрдаги “Илмий, илмий-тадқиқот муассасалари ва ташкилотларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 241-сонли ва 2008 йил 15 октябрдаги “Технологиялар трансфери Агентлиги” Давлат унитар корхонаси фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги 228-сонли Қарорлари шулар жумласидандир.

Юқорида қайд этилган ҳолатлардан кўриниб турибдики, Ўзбекистонда инновацион ривожланишни амалиётга жорий этишга оид Президент ва ҳукуматнинг айрим қарорлари қабул қилинган, лекин инновацион ривожланишнинг илмий ва назарий масалалари деярли тадқиқ этилмаган, шунингдек инновацион ривожланишнинг миллий моделлари яратилмаган. Бу ҳақда аввалги мавзуларда етарли даражада фикр билдирилди. Ваҳоланки, ҳар бир мамлакат иқтисодиётининг миллий хусусиятларини эътиборга олган ҳолда инновацион ривожланишнинг илмий-назарий аҳамиятини тадқиқ этиши ва унинг миллий тизимини яратиши муҳим

аҳамият касб этади. Буни инновацион ривожланиш ўзининг иқтисодий самарасини бераётган мамлакатлар тажрибаси ҳам кўрсатиб турибди.

Дарҳақиқат, замонавий шароитда ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг асосида назария ётибди, бу фикримизни немис классик философи Иммануил Кант (1724-1804)нинг “назариясиз амалиёт кўрдир¹⁴¹” деган сўзлари ҳам тасдиқлайди. Шу нуқтаи назардан, ҳозирда Ўзбекистонда миллий инновацион ривожланишнинг назарий асосига хизмат қиладиган асосий йўналишларини аниқлаб олишимиз лозим.

Юқорида таъкидлаганимиздек, инновацион ривожланишнинг асосини, шунингдек унинг миллий тизимини мамлакатдаги “инновацион муҳит” ва “инновацион инфратузилма” ташкил этади. Шу боис мазкур мавзуда “инновацион муҳит” ва “инновацион инфратузилма”нинг назарий жиҳатларига атрофлича тўхталамиз ҳамда инновацион ривожланишнинг миллий иқтисодиётда акс этувчи жиҳатларини ёритамиз.

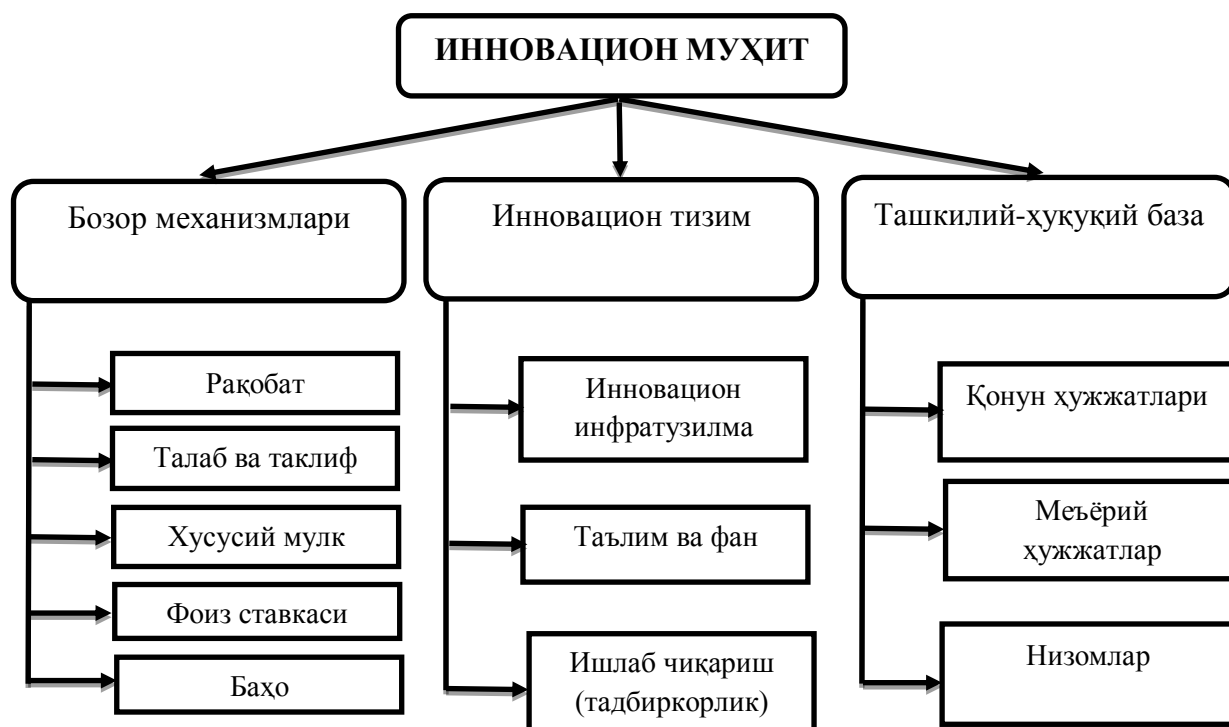
Қайд этиш жоизки, замонавий шароитда ҳар қандай мамлакатнинг инновацион ривожланишининг миллий тизимини ташкил этувчи ва уни рағбатлантирувчи иккита муҳим омил мавжуд: “инновацион муҳит”, “инновацион инфратузилма”ни шакллантириш ҳамда уни амалиётга жорий этиш омилидир.

Тадқиқотларга асосланиб айтадиган бўлсак, юқорида қайд этилган омиллар ривожланган ва айрим ривожланаётган мамлакатларда “инновацион иқтисодиёт” сифатида талқин этишмоқда. Инновацион иқтисодиёт бу индустриаллашган иқтисодиётдан кейин миллий хўжалик юриштишнинг замонавий тизими бўлиб, уни жорий этиш учун аввало мамлакатда “инновацион муҳит” ва “инновацион инфратузилма” яратилган бўлиши зарур.

Бизнинг назаримизда, “инновацион иқтисодиёт”ни узлуксиз ишлаб чиқариш ва рақобатни таъминлашга хизмат қиладиган хўжалик юриштишнинг замонавий усули сифатида қабул қилиш лозим.

¹⁴¹ Иммануил Кант. Трактаты и письма. — М.: «Наука», 1980, Стр. 523. 710 с

Юқорида қайд этилганларга таяниб шундай хулоса қилиш мумкинки, мамлакатда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш учун самарали ва замонавий миллий инновацион тизимни яратиш зарур. Унинг асосида эса “инновацион муҳит” ётади. Амалга оширилган тадқиқотлар натижасида инновацион муҳитни яратишга хизмат қиладиган таркибий тузилишни куйидаги расмда келтирамиз.

4.1-расм. Инновацион муҳитини шакллантириш¹⁴²

4.1-расмдан кўриш мумкинки, фикримизча, инновацион муҳитни шакллантиришда учта йirik бўғин муҳим ўрин тутди. Улар бозор механизмлари, инновацион тизим ва ташкилий-ҳуқуқий базадир. Инновацион муҳит айнан бозор механизмлари тўлиқ жорий этилган шaroитда вужудга келади. Бозор механизмлари таркибида энг асосийларидан бири рақобат ҳисобланади, табиий ва ҳаққоний рақобат, нафақат инновацион ривожланишни балки, мамлакатда корхоналарнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш ва рақобатдошлигини оширишга бевосита таъсир кўрсатади.

¹⁴² Муаллифлар ишланмаси

Мамлакатда инновацион ривожланишни таъминлашда истеъмол товарлари ва хизматлар баҳоси, иқтисодиётдаги рақобат ҳамда фоиз ставкаси муҳим иқтисодий рағбатлантирувчи механизм ҳисобланиб, талаб ва таклифнинг миқдорий ўзгариши ҳамда инновацион ривожланишни жорий этишда ўзига хос иқтисодий вазифани бажаради.

Хусусан, рақобат инновацион муҳитни шакллантиришда талаб ва таклифни ҳаракатга келтирувчи муҳим механизм ҳисобланади, айнан талаб ишлаб чиқарувчиларни ҳаракатлантириш орқали бозорда таклиф ҳажмини оширишга ундайди, шу жараён талаб ва таклифнинг инновацион ривожланишида муҳим омил сифатида юзага келади.

Демак, талаб ва таклиф бозор иқтисодиётининг муҳим категориялари сифатида унинг иштирокчилари (ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар) ўртасидаги муносабатларни тартибга солади ва улар фаолиятини инновацион ривожланишга муҳит яратади.

Бозордаги товарлар ва хизматлар таклифи ўзгармаган ҳолда уларнинг баҳосини пасайиши талабнинг ошишига сабаб бўлади. Аксинча, худди шу ҳолатда баҳонинг ошиши истеъмолчиларнинг товарлар ва хизматларга бўлган талабини сезиларли равишда пасайтиради.

Демак, баҳо ва талаб ҳажми ўртасида тесқари боғлиқлик мавжуд бўлиб, бу талаб қонуни деб аталади. Мамлакатда инновацион ривожланиш муҳитини шакллантиришда талаб қонунининг амал қилишини қуйидаги ҳолатларда кўришимиз мумкин:

– талаб қонунига кўра, товарлар ва хизматлар баҳосининг пасайиши инновацион ривожланиш жараёнини секинлаштиради ва уларга бўлган талаб ҳажмини оширади. Чунки истеъмолчига товарлар ва хизматлар баҳосининг паст ёки юқорилиги муҳим омил ҳисобланади;

– маълумки, талаб бозор иқтисодиётининг муҳим категорияларидан бири бўлиб, кишилар эҳтиёжни пул билан таъминланган қисмидир. Демак, кишининг эҳтиёжи пул билан таъминланганда у талабга айланади, айнан талаб инновацион ривожланишни рағбатлантирувчи омил ҳисобланади. Бу

жараёнда, албатта мамлакатда “инновацион муҳит” ва “инновацион инфратузилма”нинг мавжудлиги унинг ривожланишига шароит яратади.

4.1-расмда инновацион муҳитни яратишга хизмат қиладиган асосий бўғинларидан бири сифатида инновацион тизимни яратиш зарурлиги кўриниб турибди. Демак, инновацион тизимни яратишда унинг таркибий қисмлари сифатида “инновацион инфратузилма”, “таълим ва фан” ҳамда “ишлаб чиқариш (тадбиркорлик)” келтирилган. Албатта, мазкур бўғин таркибидаги ҳар бир таркибий қисм, мамлакатда инновацион муҳит ва миллий инновацион тизимни яратишда алоҳида ўрин тутаяди.

Маълумки, мамлакатда бозор иқтисодиёти самарали ва эркин амал қилиши учун “бозор инфратузилма”си яратилган бўлиши зарур, худди шунингдек миллий иқтисодиётда инновацион ривожланишни самарали ишлаши учун “инновацион инфратузилма” мавжуд бўлиши лозим.

Шуни айтишимиз мумкинки, “инновацион инфратузилма” мамлакатимиз иқтисодий адабиётларида деярли ёритилмаган ва иқтисодчи олимлар томонидан назарий жиҳатдан ўрганилмаган фан соҳаси ҳисобланади. Шуларни эътиборга олиб, биз унга: ““Инновацион инфратузилма” – бу инновацион лойиҳаларни яратишдан тортиб жорий этишгача бўлган жараёнда бевосита иштирок этувчи бошқарув аппарати, моддий-техника базаси, юридик ва ҳуқуқий маслаҳат берувчи консалтинг хизматлари каби субъектларнинг мажмуидир”, деган тарзидаги муаллифлик таърифини шакллантирдик.

Демак, инновацион инфратузилма ўзаро бир-бирига боғлиқ бўлган таркибий тузилмаларнинг умумий мақсадига хизмат қиладиган объектлар ва субъектларнинг йиғиндисидир. Инновацион инфратузилманинг ягона кўриниши қуйидаги расмда келтирилган.

4.2-расм. Инновацион инфратузилма¹⁴³

4.2-расмда инновацион инфратузилманинг умумий кўриниши берилган, унинг таркибида учта асосий субъектлар: ишлаб-чиқариш-техника ва технология, молиявий манбалари ҳамда ахборот таъминоти ўрин олган.

Ўзбекистонда 4.2-расмда келтирилган инновацион инфратузилманинг айрим субъектлари у ёки бу даражада шаклланиб улгурган, улар бугунки кунда ўзининг иқтисодий самарасини ҳам бермоқда. Бироқ, инновацион ривожланиш орқали мамлакатда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш учун расмда келтирилган барча субъектларнинг ўзаро бир-бирига боғлиқликда ва ҳамкорликда ишлаши муҳим аҳамият касб этади.

Айниқса, инновацион инфратузилманинг молиявий манбалар бўлимининг ўрни муҳим ҳисобланади. Чунки, бозор иқтисодиёти шароитида ҳар қандай янги технология ва интеллектуал капитални амалиётга жорий этилиши жуда катта молиявий маблағ билан қўллаб-қувватланишини талаб этади. Бу масала бўйича мамлакатимиз мисолида йиллик харажатлар ҳолатини таҳлил этадиган бўлсак, давлат бюджети ҳисобидан илм-фан ва инновацияни молиявий қўллаб-қувватлаш учун срафланаётган молиявий маблағ ЯИМнинг бир фоизига ҳам етмайди. Ушбу миқдор қиймат кўринишида 1,0 триллион сўмни ёки расмий курс бўйича АҚШ долларарида

¹⁴³ Муаллифлар ишланма (ИТМ-илмий тадқиқот марказлари, МСГ-молия-саноат гуруҳлари, ЭИЗ-эркин иқтисодий зоналар, ОАВ-оммавий ахборот воситалари)

хисоблайдиган бўлсак, тахминан 300-350 млн АҚШ долларини ташкил этади. Бу кўрсаткични айрим ривожланган мамлакатлар хусусан АҚШда инновацион ғояларни қўллаб-қувватлаш мақсадида ҳар йили давлат бююжети ҳисобидан ажратиладиган маблағларига солиштириб ўрганадиган бўлсак жуда кам эканлигини кўришимиз мумкин. Масалан, АҚШда ҳар йили инновацион иқтисодиётни қўллаб-қувватлаш учун қарийб 500,0 млрд АҚШ доллари сарфланади.

4.2-расмда инновацион инфратузилмани ташкил этувчи таркибий тузилмалар таркибида молиявий манбалар сифатида алоҳида тўхталиб ўтилиши зарур бўлган венчур фондлар ва бизнес-фаришталар келтирилган. Замонавий шароитда ушбу иқтисодий терменлар ва молиялаштириш манбалари хусусидаги фикр-мулоҳазалар тез-тез учраб туради. Шунга қарамасдан, уларнинг иқтисодий моҳияти ва молиялаш тартиби ҳақида атрофлича тўхталиб ўтмоқчимиз.

Инновацион лойиҳаларни венчур фондлар орқали молиялаштириш XXI асрнинг бошларидан АҚШ, Исроил ва Буюк Британияда кенг ривожланди. Венчур фондлари орқали молиялаштиришнинг асосий мақсади фойда олишга қаратилган бўлиб, келажаги бўлган ва янгидан ташкил этилаётган акциядорлик уюшмаларининг капиталини шакллантиришда узок муддатли (асосан 5-7 йилга) хусусий инвестициялари ҳисобидан қатнашади.

Венчур молиялаштиришнинг ўзига хос хусусияти шундаки, ташкил этилаётган акциядорлик уюшмаси хусусий инвестицияларни юқори даражадаги техника ва технологияларни яратиш, сотиб олиш учун ишлатади ва хусусий инвесторлар уюшманинг акциялари баҳосини ўсиб бориш ҳисобидан келаётган қисмидан ўз фойдасини олиб туради. Шу боис ушбу молиялаштириш тартиби жуда рискли бўлиб, хусусий инвесторлар томонидан қўйилган инвестициялар акциядорлик уюшмасининг молиявий фаолияти ёмонлашуви натижасида ҳеч қандай фойда ололмаслиги ҳам мумкин. Шунинг учун венчур сўзи инглизча *venture* — рискли корхона маъносини англатиб, хусусий инвесторлар томонидан энг замонавий ва

юқори технологияларни яратиш соҳасига қўйилган бўлиб, одатда ушбу инновацион лойиҳаларнинг 70-80 фоиз фойда келтирмайди, лекин кўрилган молиявий зарар қолган 20-30 фоизи ҳисобидан келган фойда орқали қопланади.

Бизнес-фаришталар – бу ҳеч қандай гаров таъминотисиз, юқори ўсиш имконияти эга бўлган компанияларни шахсий маблағлари ҳисобидан молиялаштирадиган бадавлат кишилардир.

“Фаришта” тушунчаси XX асрнинг бошларида Нью-Йоркнинг театр ходимлари ўртасида вужудга келган. Нью-Йоркнинг Бродвей массивидаги театрларнинг янги постановкаларини молиялаштирган фанатларини “фаришталар” сифатида атаганлар, уларни санъатга бўлган кизиқиши ва актёрлар билан ўзаро яқиндан танишиш зарурияти бу каби молиявий рискли харакатига сабаб бўлган. Агар “фаришталар” томонидан инвестиция қилинган постановкалар муваффақият қозонсагина улар фойда олганлар, акс ҳолда зарар кўрган.

Бироқ, айрим манбаларга кўра бизнес-фаришталар ушбу термен пайдо бўлгунга қадар ҳам мавжуд бўлган. Масалан, Томас Сандерс и Гардинер Грин Хаббард 1874 йилда Александра Беллага қаршли телефон компаниясини молиялаштирган, бир неча йилдан кейин муваффақиятли лойиҳа натижасида яхшигина молиявий фойда кўрган. 1878 йилда Джон Пирпонт Морган ва Спенсер Траск Томас Эдисоннинг электр энергияси соҳасидаги лойиҳасини молиялаштирган, Генри Форд 1903 йилда ўзининг компаниясини очиш мақсадида бешта инвесторнинг 40 минг доллардан ортиқ маблағини жаб этган¹⁴⁴.

Ўзбекистонда бизнес-фаришталарнинг инновацион лойиҳаларни молиялаштириш амалиёти деярли мавжуд эмас, деярли мавжуд эмас деганда молиявий жиҳатдан бой кишиларнинг юқори технологияларни шахсий

¹⁴⁴ Брайан Хилл, Ди Пауэр. Бизнес-ангелы. Как привлечь их деньги и опыт под реализацию своих бизнес-идей. — М.: Эксмо, 2008.

маблағлари ҳисобидан молиялаштириш амалиёти ривожланмаган. Бунинг учун айнан, таъкидлаш жоизки, ташкилий-ҳуқуқий базар ҳам яратилмаган.

Фикримизча, мамлакатимизда молиявий жиҳатдан имконияти юқори бўлган шахсларнинг хусусий маблағлари ҳисобидан инновацион лойиҳаларни молиялаштиришни ҳуқуқий кафолатини берувчи қонун ва тегишли меъёрий ҳужжатларни қабул қилиш мақсадга мувофиқ.

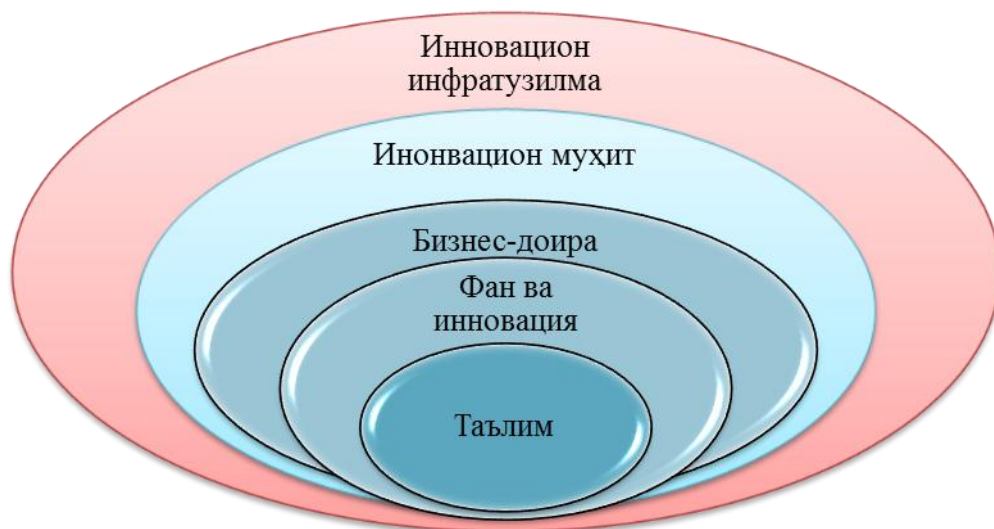
Инновацион ривожланиш орқали барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашнинг асосида кишиларнинг ителлектуал салоҳияти, янаям аниқроқ ва оддийроқ қилиб айтадиган бўлсак таълим ва фан ётибди. Демак, мамлакатда инновацион ривожланишни самарли амалиётини ташкил этиш учун таълим ва фан соҳасидаг асосий эътиборни қаратиш лозим. Бу борада мамлакатимиз амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар ва ажратилаётган молиявий маблағлар йилдан-йилга ортиб бормоқда.

Бу масалага мамлакатимиз Президенти Ислон Каримов алоҳида эътибор қаратиб: “2016 йилда ижтимоий соҳага Давлат бюджети жами харажатларининг 59,1 фоизи ёки ўтган йилга нисбатан кўпроқ маблағ ажратилади. Жумладан, таълим-тарбия соҳасига давлат бюджети харажатларининг 33,7 фоизи, соғлиқни сақлаш тизимида 14 фоизи йўналтирилади. Таълим-тарбия соҳасини таъминлаш ва ривожлантириш сарф-харажатлари ўтган йилга қараганда 16,3 фоизга, соғлиқни сақлаш тизимида 16 фоизга кўпаяди¹⁴⁵.”, дея таъкидладилар.

“инновацион муҳит” ва “инновацион инфратузилма”нинг ташкилий тузулишини амал қилишининг ўзига хос хусусиятларини 4.1 ва 4.2-расмларда атрофлича ўрганиб чиқдик. Ўрганишлар натижасида Ўзбекистонда миллий инновацион ривожланиш тизимининг назарий асосларини яратиш лозим деган фикрга келдик, шу боисдан Ўзбекистонда миллий инновацион

¹⁴⁵ Каримов И.А. Бош мақсадимиз – мавжуд кийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. Хлақ сўзи газетаси. 2016 йил 16 январ, №11 (6446).

иқтисодий жорий этишга хизмат қиладиган иерархиясини ишлаб чиқдик ва умумий кўринишини қуйидаги расмда кўриб чиқамиз.

4.3-расм. Ўзбекистонда инновацион ривожланишнинг миллий тизими¹⁴⁶.

4.3-расмда Ўзбекистонда инновацион ривожланишнинг миллий тизимининг иерархияси келтирилган, унинг асосини таълим ташкил этган. Инновацион ривожланишнинг кейинги бўғини фан ва инновация, бизнес-доира, инновацион муҳит ва инновацион инфратузилма ташкил этади.

Ўзбекистонда мазкур инновацион ривожланишнинг миллий тизимининг жорий этилиши, тайёр истеъмол товарлари ва хизматлар ҳажмини миқдор ва сифат жиҳатидан ошишига олиб келади.

Шуни таъкидлаш жоизки, кейинги йилларда мамлакатимизда корхоналар ривожланиши экспорт таркибида рақобатдош тайёр маҳсулотлар салмоғининг барқарор ўсиш тенденцияси ва хом ашё етказиб берувчи тармоқлар маҳсулотлари улушининг камайтириш имкониятини бермоқда. Жумладан, 2015 йилда саноат маҳсулотлари умумий ўсишининг қарийб 18,2 фоизини юқори қўшимча қийматга эга бўлган тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришга йўналтирилган соҳалар ташкил этди. 2015 йилда экспорт маҳсулотлари ҳажми ЯИМга 26,5 фоизни ташкил этиб, 19,5 млрд. АҚШ долларидан кўпроқни ташкил этди. Бунга сабаб иқтисодий етакчи

¹⁴⁶ Расм муаллифлар томонидан ишланган.

тармоқларида таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва мазкур соҳаларни диверсификация қилиш ҳисобланади.

Лекин, кейинги йилларда жаҳон иқтисодиёти тузилишида рўй бераётган ўзгаришлар, иқтисодиётни чуқурлашуви ишлаб чиқаришни мунтазам янгилаб, модернизация қилиб бориш заруриятини кун тартибига янада ўткир қилиб қўяётганлиги боис ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳалари бор куч-имкониёти ва ресурсларидан самарали фойдаланишга эътибор қаратмоқда. Бунинг учун иқтисодиётнинг муҳим тармоқларини янада ривожлантириш, янги ўзак тармоқларни барпо этиш, таркибий ўзгаришлар, самарали ва эркин иқтисодиётни шакллантириш зарур. Шу билан бирга, миллий иқтисодиётни рақобатдошлигини ошириш учун инновацион маҳсулотлар ҳисобига корхона ва тармоқлар фаолият соҳаларини кенгайтириш мақсадга мувофиқ.

Бизнинг фикримизча, юқорида таъкидланган мақсадга эришишда ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш корхоналарини модернизациялаш ҳамда диверсификациялаш, юқори технологияларга асосланган маҳсулот ва хизмат турларини янгилаш, кўпайтириш энг муҳим масалалардан бири ҳисобланади.

Шунингдек, саноат корхоналарининг рақобат муҳитига мослашувчан жиҳатларини кенгроқ ўрганиш, ҳар томонлама ривожланаётган бозор муносабатлари талабларига мос ҳолда ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва самарали бошқаришни заруратга айлантормоқда. Таркибий ўзгаришлар ва иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида фаолият кўрсатаётган саноат корхоналари миллий иқтисодиётимизнинг бир бўғини сифатида республика иқтисодиётига, халқимизнинг фаровон турмуш кечиришига катта ҳисса қўшмоғи лозим.

Хориж мамлакатларида рақобатдош ва арзон ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларни мамлакатимизга кириб келиши мутахассис ва етакчи олимлардан республикаимизда мавжуд бўлган саноат корхоналарини ривожлантириш ва самарали фаолият кўрсатишига доир илмий асосланган қирраларини очиб беришни долзарб масалага айлантормоқда. Шуларни

ҳисобга олиб мазкур соҳадаги илмий изланишларга эътибор қаратган ҳолда, инновацион жараёнларни ривожланишига таъсир этувчи омилларни қуйидаги жадвалда келтирилгандек туркумлашимиз мумкин. Чунки мазкур омилларни ҳар томонлама тадқиқ этиш корхоналарида рақобатдош янги маҳсулотлар ишлаб чиқаришга асосланган инновацион жараёнларни бошқаришнинг самарали йўллари илмий асослаш ҳисобига иш юритиш фаолиятига таъсир кўрсатиши табиийдир.

Мамлакатимизда бизнес субъектларининг инновацион фаолияти ривожланиш даражасини юксалтириш учун иқтисодиёт тармоқларини инновацион ривожлантириш, модернизациялаш, техник ва технологик янгиланишнинг стратегик мақсадларига мос равишда яқин йиллар ичида зарур шарт-шароитларни яратиш лозим.

Ҳозирда ривожланган мамлакатлар саноат корхоналарида инновацион фаолликни оширишда инвестицияларни стратегик бошқаришга алоҳида эътибор қаратилган. Натижада муайян тармоқларда саноат ишлаб чиқаришининг самарали амалга оширилиши ҳисобига инновацион фаолликни янада кучайиши кузатилмоқда. Чунки, саноат корхоналарида инновацион маҳсулотлар яратиш ва хизматлар кўрсатиш кўламини кенгайтиши ўз навбатида ишлаб чиқариш жараёнининг янги кўринишларини жорий қилиш, иш ўринларни ташкил этиш ҳамда ташқи алоқаларнинг кенгайтишига шароит яратади. Буни саноати ўсиб бораётган хориж мамлакатлари тажрибасида кўришимиз мумкин.

Жумладан, ялпи ички маҳсулотида (ЯИМ) саноат улуши юқори бўлган мамлакатлар сифатида Қатар, Баҳрейн, Хитой ва Индонезия давлатларини таъкидлашимиз мумкин. Мисол учун, 2011 йилда ЯИМда саноат улуши Қатарда 74,9 фоиз, Баҳрейнда 66,2 фоиз, Хитойда 48,6 фоиз ва Индонезияда 48,1 фоизни ташкил этган.

Ўзбекистонда эса саноат маҳсулотининг ЯИМдаги улуши 2015 йилда 34,5 фоизни ташкил этиб, бу кўрсаткич 2014 йилга нисбатан 4,5 фоизга ортган. Ўзлаштирилган инвестициялар миқдори 2011 йилда ЯИМга нисбатан

Хитойда 40,5 фоиз, Ҳиндистонда 39,0 фоиз, Руминияда 33,3 фоиз, Қатарда 32,1 фоиз ва Беларусда 31,9 фоизни ташкил этган бўлса, Ўзбекистонда бу кўрсаткич 22,9 фоизга тенг бўлди. Мамлакатимизда 2015 йилда ўзлаштирилган инвестициялар миқдори 40605,2 млрд. сўмни ташкил этиб, 2014 йилга нисбатан 18 фоизга ортди.

Юқорида келтирилган таҳлиллар натижаси шуни кўрсатадики, иқтисодиётимизга жалб этилган инвестициялар ҳисобига жами ишлаб чиқарилган товар ва хизматлар умумий ҳажмида инновацион товар, ишлар ва хизматларнинг улуши 2008 йилда 2,85 фоиз, 2009 йилда 2,83 фоиз ва 2010 йилда 2,82 фоизни ташкил этган. Бу кўрсаткични янада яхшилаш учун саноат корхоналарида инновацион фаолликни ошириш, инновацион лойиҳаларни молиялаш тизимини шакллантириш долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Фикримизча, миллий иқтисодиёт корхоналарини техник-иқтисодий модернизациялаш, саноатнинг устувор тармоқларини янада ривожлантириш, ишлаб чиқариш самарадорлигини кўтариш, ташқи ва ички бозорлардаги талабларга жавоб берадиган рақобатдош товарларни кўпайтириш ва янгиларини яратиш инновацион фаолият тизимини шакллантириш ҳисобига амалга оширилишини тақозо этади. Бунинг учун иқтисодиётда инновацион жараёнларни татбиқ этадиган устувор йўналишларини аниқ белгилаш, илмий асосланган инновация қарорларини қабул қилиш учун ички ва ташқи молиялаш манбаларини самарали жалб қилиш тизимини ишлаб чиқиш бевосита иқтисодиётнинг келажагини белгилайди. Бу жараёнда инвестициялардан самарали фойдаланиш энг қулай воситалардан бири саналади.

Хулоса қилиб айтганда, мамлакатимизда инновацион ривожланишнинг асосий йўналишлари сифатида даставвал инновацион муҳит ва инновацион инфратузилмани яратиш асосий масалалардан ҳисобланади. Ўзбекистонда инновацион ривожланиш асосида барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш бўйича қатор имкониятлар мавжуд бўлиб, уларни амалиётга жорий этиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

12-мавзу. Инновацион иқтисодий шароитида иқтисодий ўсишни таъминлашнинг омиллари ва истиқболлари

Мамлакатда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашнинг бир неча омиллари мавжуд бўлиб, уларнинг тўрттаси мамлакат иқтисодий ўсишига тўғридан-тўғри таъсир кўрсатади. Хусусан:

- 1) табиий ресурсларнинг миқдори ва сифати;
- 2) меҳнат ресурсларининг сони ва сифати;
- 3) асосий капиталнинг ҳажми;
- 4) замонавий техника ва технология.

Юқорида келтирилган омилларни мамлакатда инновацион ривожланиш негизида барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашнинг асосий омиллари сифатида таъкидлашимиз мумкин, бироқ табиий ресурслар ва меҳнат ресурслари омилларига ушбу мавзу доирасида батафсил тўхталмоқчи эмасмиз. Чунки, мамлакатимизда инновацион ривожланишни таъминлашда, фикримизча, ушбу омиллар бўйича муаммо ва зиддиятли ҳолатлар мавжуд эмас.

Демак, мавзу доирасида асосий капиталнинг ҳажми, замонавий техника ва технологиялар борасида атрофлича тадқиқот ишларини амалга оширамиз ҳамда уларнинг истиқболлари юзасидан тегишли хулоса ва тавсияларни шакллантирамиз.

Тадқиқотлар ва ўрганишлар натижаси шуни кўрсатмоқдаки, мамлакатда инновацион ривожланиш орқали барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда қуйидаги масалаларга алоҳида эътибор қаратиш лозим.

– мамлакатда инновацион ривожланишни узоқ муддатга мўлжалланган стратегик меморандумини яратиш мақсадга мувофиқ. Меморандумда мамлакатда инновацион ривожланиш бўйича 5, 10, 15 ва 20 йил давомида инновацион муҳит ва инновацион инфратузилманинг ҳолати ҳамда ривожланиш йўналишларини белгилаб олиш лозим. Хусусан, мамлакатда таълим билан ишлаб чиқариш соҳасидаги барча таркибий

тузилмаларни 5, 10, 15 ва 20 йилга мўлжалланган фаолиятини ўзаро мувофик холда амалга оширишни аниқ белгилаб қўйиш зарур;

– мамлакатда инвестицион муҳитнинг жозибadorлигини ошириш лозим. Маълумки, инновацион ривожланиш жуда катта миқдорда молиявий маблағни талаб этади, айниқса уни молиявий маблағ билан таъминлашда хусусий шахсларнинг молиявий маблағларини жалб этишга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Бу албатта мамлакат инновацион ривожланишига киритилаётган хорижий ва маҳаллий инвестицияларни кафолатлаш, инвесторларни манфаат ва ҳуқуқларини ҳимоялайдиган, шуниндек мажбуриятларини белгилайдиган қонунчилик ҳужжатлари ва низомларни қабул қилиш зарур бўлади;

– мамлакат тўлов баланси ва иқтисодий ўсишни таъминлашда хорижий инвестицияларга бўлган боғлиқлик даражасини пасайтириш лозим. Чунки, мамлакат тўлов баланси ва миллий иқтисодиётнинг ўсишини хорижий инвестицияларга бўлган боғлиқлик даражасининг ҳаддан зиёд ортиб кетиши турли даражадаги ижтимоий-иқтисодий зиддиятларни вужудга келишига сабаб бўлади.

Инновацион ривожланиш орқали миллий иқтисодиётни барқарор ўсишини таъминлашда аҳоли истеъмол эҳтиёжидан ортиқча пул маблағларини реал иқтисодиётга йўналтирилаётган жамғарма нормаси ва ҳажми муҳим ўрин тутди. Бунинг муҳимлигини кейнсчиларнинг бозор иқтисодиёти моделидан излаш лозим. Унга кўра: даромад Y , истеъмол C , жамғарма S ва инвестицияга I тақсимланади.

Бу қуйидаги кўринишни олади:

$$Y=C-S-I$$

Аҳолининг даромадларини ҳажми мамлакатдаги макроиқтисодий индекаторларнинг барқарорлиги бевосита боғлиқ бўлиб, хусусан барқарор иқтисодий ўсиш, миллий валютанинг барқарорлиги шароитида даромад ҳажми ортиб боради.

Даромаднинг ортиши бевосита юқоридаги омилларга боғлиқ бўлганлиги туфайли, ушбу омилнинг ижобий ҳолатда бўлиши нафақат аҳолининг даромадлари ҳажмини ортишига балки, истеъмол товарлар ва хизматлар баҳосининг пасайишига олиб келади. Бу шароитда ўз-ўзидан аҳолининг истеъмолга йўналтирадиган харажатлари миқдорини камайишига, жамғармалар ва инвестицияларни эса ортишига олиб келади.

Юқорида келтирилган тенгликда ($Y=C-S-I$) бизни қизиқтирадиган жиҳати шундаки, аҳолининг жамғарма ва инвестиция ҳажми ортиб бориши билан мамлакатда инновацион ривожланишни молиялаштириш манбалари кўпайиб боради. Қуйидаги жадвалда дунёнинг айрим мамлакатларида аҳоли томонидан жамғармага йўналтираётган пул маблағларининг ЯИМга нисбати келтирилган.

4.2-жадвал

Дунёнинг мамлакатларида ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш суръатлари ва жамғариш нормаси¹⁴⁷

<i>Гуруҳланиши</i>	<i>Кўрсаткичлар</i>	<i>1990</i>	<i>2000</i>	<i>2015</i>	<i>2015-1990 ўзгариши</i>
		Жаҳон бўйича ўртача	<i>ЯИМ ўсиш суръати, %</i>	2,9	4,3
	<i>ЖН¹⁴⁸, ЯИМга нисбатан %да</i>	25	23	22	-3
Юқори даромадли	<i>ЯИМ ўсиш суръати, %</i>	2,9	4,1	1,4	-1,5
	<i>ЖН, ЯИМга нисбатан %да</i>	25	24	20	-5
Ўрта даромадли	<i>ЯИМ ўсиш суръати, %</i>	3,0	5,2	4,9	1,9
	<i>ЖН, ЯИМга нисбатан %да</i>	27	25	31	4
Қуйи даромадли	<i>ЯИМ ўсиш суръати, %</i>	2,0	2,9	5,6	3,6
	<i>ЖН, ЯИМга нисбатан %да</i>	18	20	26	8

4.2-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, дунё мамлакатлари жамғарма нормасининг ЯИМга нисбатининг ўртачаси келтирилган ҳамда мамлакатлар юқори, ўрта ва қуйи даромадли даражаларга гуруҳланган. Таҳлил этилаётган 1990-2015 йилларда жаҳон бўйича жамғарма нормаси ўртача 23 фоизни ташкил этган бўлса, ушбу кўрсаткич юқори даромадли мамлакатларда ҳам шу даражани ташкил этган. Ўрта даромадли ва қуйи

¹⁴⁷ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг тегишли йиллар бўйича эълон қилган ахборотномалари асосида муаллифлар томонидан тузилди

¹⁴⁸ ЖН-жағармаси нормаси

даромадли мамлакатларда ўртача жамғарма нормаси, мутаносиб равишда 27-21 фоизни ташкил этган.

Демак, бундан кўришиб турибдики, инновацион ривожланиш имкониятлари ва уларни молиявий маблағлар билан таъминланганлик даражаси ўрта даромадли мамлакатларда нисбатан юқори бўлган.

5.1-жадвалда келтирилган маълумотларнинг яна бир эътиборли жиҳати шунадки, мамлакатда жамғарма нормасининг миқдори бевосита ЯИМнинг ўсиш даражасига боғлиқ бўлган. Масалан, таҳлил этилаётган 1990-2015 йилларда жаҳон бўйича ва юқори даромадли мамлакатларда ЯИМнинг пасайиши бевосита жамғарма нормасининг ҳам пасайишига сабаб бўлган, буни 5.1-жадвалнинг охириги устунда келтирилган маълумотлардан кўриш мумкин.

4.3-жадвал

Жаҳоннинг айрим мамлакатларида жамғариш нормаси¹⁴⁹
(ялпи ички маҳсулотга нисбатан фоиз ҳисобида)

Мамлакатлар	1990 й.	2000 й.	2015 й.
Хитой	36	35	49
Индонезия	31	22	34
Ҳиндистон	25	24	33
Корея Республикаси	35	33	29
Сингапур	36	35	29
Малайзия	32	27	26
Канада	21	21	24
Россия	30	19	23
Ўзбекистон	31	22	23
Франция	24	22	22
Япония	32	25	21
АҚШ	22	24	20
Германия	25	24	19
Италия	22	21	18
Евро зонаси	25	23	19
Жаҳон бўйича ўртача	25	24	22

Таҳлиллар жараёни шуни кўрсатмоқдаки, юқори даромадли мамлакатларда жамғариш нормаси ўрта даромадли, ҳатто қуйи даромадли

¹⁴⁹ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг тегишли йиллар бўйича эълон қилган ахборотномалари асосида муаллифлар томонидан тузилди

мамлакатларникига нисбатан пастлиги жадвал (5.1. ва 5.2-жадваллар) малумотларидан кўриниб турибди. Буни қуйидаги, жадвал маълумотларидан ҳам кўришимиз мумкин.

4.3-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, дунёнинг ривожланган мамлакатлари ҳисобланган Франция, Япония, АҚШ, Германия ва Италия жамғариш нормаси бўйича жадвалнинг сўнгги қаторларидан ўрин олган. Бунинг сабабларини тадқиқ этганимизда, ривожланган мамлакатлар миллий иқтисодиётга, шунингдек инновацион ривожланишига етарли даражада инвестиция ва бюджет маблағларини киритган. Ушбу мамлакатларда замонавий талабларга жавоб берадиган бозор инфратузилмаси шакллантирилган, шу боис ҳозирги ҳолатдаги жамғарма нормаси ҳам зарур даражадаги ривожланиш имкониятини беради.

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврини бошидан кечираётган мамлакатларда жамғариш нормаси камида 30 фоиздан кам бўлмаслиги лозим, чунки мазкур мамлакатларда ўтиш даврида бозор инфратузилмасини ташкил этиш учун жуда катта молиявий маблағ зарур бўлади. Шу билан бирга, ривожланган мамлакатларда жамғариш нормаси жуда кўп омиллар таъсир қилади.

Масалан, АҚШда 2008 йилдаги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида жамғарма тақчиллиги мавжуд бўлган, аҳолининг иш фаолияти пасайиши натижасида профицит вужудга келди. Бунинг асосий сабаби асосий капиталга қилинган молиявий қуйиламалар жамғармага нисбатан камайиб кетганлигидир. Жамғарма асосан мамлакатнинг юқори даромадли аҳолиси томонидан амалга оширилади, унинг 80 фоиз аҳолиси жамғарма қилиш эмас балки, банк кредитлари ва бошқа қарз маблағлари ҳисобига кун кўради¹⁵⁰.

Таҳлил этилган 1990-2015 йилларда (2.2-жадвал) жамғариш нормаси бўйича энг юқори кўрсаткич Хитой, Индонезия ва Ҳиндистон мамлакатлари

¹⁵⁰ Кругман П. (2012). Как разобраться в долгах «будущих поколений» // Независимая газета. 29 окт. С. 5. [Krugman P. (2012). How to Solve the Problem of “Future Generations” Debts // Nezavisimaya Gazeta. Oct. 29. P. 5.]

биринчи ўринларни эгаллаб турибди. Бу мамлакатларда жамғариш даражасининг юқори даражада эканлиги бевосита ЯИМга боғлиқ бўлиб, шу йилларда ЯИМ даражаси юқори суръатлар билан ўсиши юз берган (2-илова).

Ўзбекистонда инновацион ривожланиш ҳолатига баҳо бериш учун у билан боғлиқ айрим макроиктисодий кўрсаткичларини таҳлил этиш мақсадга мувофиқ бўлади, шу мақсадда қуйидаги жавдал маълумотларига эътибор қаратамиз.

4.4-жадвал

**Инновацион ривожланиш самарадорлиги
кўрсаткичларининг ўзгариши¹⁵¹**

Кўрсаткичлар	2011	2012	2011	2012	2013	2014	2015
Меҳнат унумдорлигининг ўсиш суръатлари, ўтган йилларга нисбатан %да	104,9	110,0	103,5	97,2	99,0	105,6	105,6
Машина ва асбоб-ускуналарнинг эскириш даражаси, %	59,0	58,6	55,5	52,7	52,4	50,9	50,5
Асосий воситаларнинг янгиланиш даражаси, %	17,0	12,8	18,1	17,1	12,6	18,9	12,9
Машина ва асбоб-ускуналарни янгилаш муддати, йил	12,0	7,0	5,0	7,0	11,0	7,0	9,0
Машина ва асбоб-ускуналарнинг чиқиб кетиш даражаси, %	3,0	4,2	6,4	1,1	3,2	6,3	2,8

4.4-жадвалда Ўзбекистон инновацион ривожланиш ҳолатини акс эттирувчи бешта асосий кўрсаткичларнинг 2011-2015 йиллардаги ривожланиш ҳолати, динамикаси ва асосий тенденциялари келтирилган.

Шундан биринчиси, меҳнат унумдорлигининг ўтган йилларга нисбатан ўсиш суръатлари ҳисобланади. Ушбу кўрсаткич таҳлил этилган 2012-2013 йиллардан ташқари бошқа йилларда асосан ўсиш тенденциясига эга бўлган, бироқ мамлакатимизда меҳнат унумдорлиги 2012-2013 йилларда ўсиш эмас, балки пасайиш тенденциясига эга бўлган.

Маълумки, инновацион ривожланиш негизда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда замонавий техника ва жиҳозлар катта роль ўйнайди.

¹⁵¹ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг тегишли йиллар бўйича эълон қилган ахборотномалари асосида муаллифлар томонидан тузилди

Айниқса, ҳозирги шароитда ишлаб чиқариш воситаларини фойдаланиш даври жуда қисқариб, айрим мамлакатларда 6-8 йилни ташкил этади.

Ўзбекистонда бу ҳолатга баҳо берадиган бўлсак, мамлакат бўйича фойдаланишда бўлган асосий фондлар ва ишлаб чиқариш воситаларининг эскириш даражаси таҳлил этилаётганда (5.3-жадвал) уларнинг эскириш даражаси 2011 йилда 59,0 фоизни ташкил этган бўлса, 2015 йилга келиб ушбу кўрсаткич 50,5 фоиздан иборат бўлган. Машина ва асбоб ускуналарнинг эскириш даражаси анчагина пасайган бўлсада, бироқ бу кўрсаткич жуда юқори ҳисобланади. Биргина электр энергиясини ишлаб чиқарувчи гидро электр станциялари (ГЭС)да оладиган бўлсак, шу кеча кундузда тармоқда фойдаланиладиган гидротехника ва бошқа жиҳазлар 30 йилдан буён фойдаланишда бўлиб 100 фоизга эскирган¹⁵².

Демак, инновацион ривожланиш орқали барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш учун миллий иқтисодиётга жуда катта миқдорда молиявий маблағларни йўлантиришимиз лозим. Бундай ҳулосага келишимизга сабаб мамлакатимиз саноат корхоналарида фойдаланилаётган асосий воситаларнинг янгиланиш даражаси ва уларга йўлантирилаётган инвестицияларнинг даражаси жуда пастлигича қолмоқда. Буни қуйидаги жадвал маълумотлари ёрдамида кўриб чиқамиз.

4.5-жадвалда мамлакатимизда қурилиш-монтаж ишлари, жиҳазлар, ускуналар, инвентарлар ва бошқа ишлар учун йўналтирилган инвестициялар миқдори (жамига нисбатан фоизда) ва динамикаси келтирилган.

Жадвалга эътибор қаратадиган бўлсак, таҳлил этилаётган 2000-2015 йилларда қурилиш-монтаж ишларига йўналтирилган инвестициялар ҳажми сезиларли даражада ошган. Ушбу кўрсаткич кейинги ўн беш йил ичида 23,0 пунктга ошган, буни ҳақиқатда ҳам мамлакатимизда амаалга оширилаётган қурилиш ва бунёдкорлик ишларида ҳам кузатиш мумкин. Хусусан, ижтимоий аҳамиятга эга бўлган бино ва иншоотларнинг қурилиши, автомобил

¹⁵² “Ўзбекэнерго” АЖ компанияси матбуот хизмати маълумотлари.

ва темир йўлларнинг қурилишига жуда катта молиявий маблағлар ажартилмоқда.

4.5-жадвал

Ўзбекистонда инвестицияларнинг технологик таркиби ўзгариши¹⁵³

(жамига нисбатан фоиз ҳисобида)

Кўрсаткичлар	2000 й.	2005 й.	2012 й.	2013 й.	2014 й.	2015 й.
Инвестициялар, жами	100	100	100	100	100	100
Шу жумладан:						
Қурилиш-монтаж ишлари	30,6	48,7	52,1	50,8	52,3	53,9
Жиҳозлар, ускуналар, инвентарлар	58,1	38,7	39,0	39,5	35,8	36,5
Бошқа ишлар	11,3	12,6	8,9	9,7	11,9	9,6

Таъкидлаганимиздек, мамлакат инновацион ривожланишининг асосий омили ҳисобланган замонавий жиҳозлар, ускуналар ва инвентарларга қилинган инвестицияларнинг жами инвестицияларнинг таркибидаги улуши пасайиш тенденциясига эга бўлган. Масалан, мамлакатда техника ва технологик мақсадларга қилинган жам иинвестициялар таркибида жиҳозлар, ускуналар ва инвентарларга қилинган инвестицияларнинг улуши 2000 йилда 58,1 фоизни ташкил этган бўлса, 2015 йилда 36,5 фоиздан иборат бўлган ёки шу даврда ушбу мақсадга йўналтирилган инвестициялар улуши 21 пунктга пасайганлигини кўриш мумкин.

Тадқиқотлар ва ўрганишлар натижаси шунки кўрсатмоқдаки, Ўзбекистонда инновацион ривожланиш негизда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашнинг барча имкониятлари мавжуд. Хусусан, иқтисодий ва меҳнат ресурслари, табиий иқлими ва табиати, шунингдек ташкилий-ҳуқуқий асослари кабила шулар жумласидандир.

¹⁵³ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг ахборотномалари

Бизнинг фикримизча, инновацион ривожланиш орқали миллий иқтисодиётнинг барқарор ўсишини таъминлашнинг истиқболдаги асосий йўналишлари сифатида қуйидагиларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ.

1. Бозор механизмларини (рақобат, талаб ва таклиф, хусусий мулк ва б.) амалиётга янада чуқурроқ, кенгроқ ва шаффофроқ жорий этиш лозим. Таъкидлаш жоизки, мамлакатимизда бозор муносабатларини тартибга солувчи, шунингдек ишлаб чиқарувчи ҳамда истеъмолчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгиловчи ташкилий-ҳуқуқий асослар тўлиғича яратилган. Бозор механизмларини амалиётга янада чуқурроқ, кенгроқ ва шаффофроқ жорий этиш деганда асосий эътиборни уларни амал қилишини барчага (жисмоний ва юридик шахсларнинг қонун олдидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари) баробарлигини таъминлаш лозим. Фикризма бу борада айрим мунозарали ҳолатлар мавжуд бўлиб, айнан шу мунозарали ҳолатлар мамлакатда инновацион ривожланиш орқали барқарор иқтисодий ўсишга бевосита ва билвосита салбий таъсир кўрсатмоқда.

Қисқача қилиб айтганда, Муҳтарам Президентимиз Ислам Каримовнинг мамлакатимизни бозор иқтисодиётига ўтишнинг бешта тамойилдан биттаси ҳисобланган қонун устуворлигини тўлиқ амал қилишига эришишимиз зарур.

2. Миллий инновацион ривожланиш тизимини глобал инновацион тизимга янада қаттиқроқ боғлаш лозим. Бу борада халқаро инновацион тизимда амалга жорий этилаётган замонавий техника ва жиҳозларни, шунингдек интеллектуал салоҳиятни имкониятларини бевосита жойларда ўрганиш ва уларнинг тажрибаларини миллий инновацион тизимнинг ўзига хос жиҳатларини эътиборга олган ҳолда мамлакатимизда жорий этиш мақсадга мувофиқ. Бир сўз билан айтганда, илмий салоҳият, интеллектуал қобилият ва молиявий маблағни вилоспед яратишга эмас, балки яратилган вилоспедни миллий хусусиятларимизни инобатга олган ҳолда замонавий кўринишини яратишга срафлашимиз зарур.

3. Фан ва тадқиқотни бизнесга боғлаш зарур. Бу жараёнда асосий эътиборни бизнес доирасида мавжуд муаммоларнинг ечимига қаратиш орқали фан ва тадқиқотни реал масалаларни ечимига қаратиш мақсадга мувофиқ бўлади.

4. Ўзбекистон компаниялари ва фирмаларини халқаро даражадаги юқори технологиялар бозорлардаги иштироки ва улушини ошириш мақсадга мувофиқ. Бу биринчидан, мамлакатга хорижий валюталар тушумини оширади, иккинчидан маҳаллий компания ва фирмаларнинг халқаро даражадаги ривожланиш тенденциялари, талаб ва таклифлар ҳолати ва бошқа жараёнлардан воқиф бўлиб туришини таъминлайди.

5. Миллий иқтисодиётнинг барқарор ўсишини юқори технологиялар ва билимга асосланган саноат тармоқлари ҳисобидан таъминлашга эришиш лозим.

7. Саноат тармоқлари ва хизмат кўрсатиш соҳасидаги асосий фондлар ва ишлаб чиқариш воситаларини кам электрэнергия талаб этадиган ва экологик хавфсизлигига эътибор қаратиш лозим.

8. Юқори технологиялар асосий фондлар ва ишлаб чиқариш воситаларини ишлатадиган инженер-техник ва иқтисодчи мутахассисларга бўлган муаммоларни ҳал этиш лозим.

Хулоса қилиб айтганда, мамлакатимизда инновацион ривожланиш негизида барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш имкониятлари юқори бўлиб, унинг омиллари ва истиқболларининг асосий йўналишларини белгилаб олиш жуда муҳим ҳисобланади.

13-мавзу. Инновацион иқтисодиётни амалиётга жорий этишнинг асосий вазифалари

Ўзбекистонда инновацион ривожланишнинг назарий ва амалий ҳолати олимларимиз томонидан атрофлича тадқиқ этилган ва ўрганилган. Хусусан, мамлакатимизда иқтисодий ривожланишнинг миллий хусусиятларини эътиборга олган ҳолда «инновация», «инновацион иқтисодиёт» ва «инновацион ривожланиш» каби иқтисодий терменларга муаллифлик таърифлари шакллантирилди, шунингдек миллий иқтисодиётга инновацион ривожланишни жорий этишга асос бўлиб хизмат қиладиган «инновацион муҳит» ва «инновацион инфратузилма»нинг таркибий тузилиши яратилди.

Шунга қарамадан, мамлакатимизда инновацион ривожланиш борасида қатор назарий ва амалий муаммолар мавжудлигининг гувоҳи бўлдик. Фикримизча, мазкур иш доирасида инновацион ривожланиш билан боғлиқ барча назарий ва амалий муаммоларни ечимини топамиз десак хато қилган бўламиз. Бироқ, мамлакатимизда инновацион ривожланишнинг миллий тизимини амалиётга жорий этишнинг асосий йўналишларини илмий ва амалий жиҳатдан аниқлаб бера оلسак, шунинг ўзи мазкур дарслик доирасида миллий инновацион ривожланиш тизимига қўшган салмоқли илмий ҳиссамиз ҳисобланади.

Демак, юқорида қайд этилган фикрларга таяниб, мамлакатимизда инновацион ривожланишнинг миллий тизимини (4.3-расм) амалиётга жорий этишнинг қатор вазифалари мавжуд бўлиб, уларнинг асосийлари қуйидагилардан иборатдир.

1. Мамлакатда инновацион ривожланишга хизмат қиладиган таълим тизими ва фан соҳасидаги вазифалар.

а) Инновацион иқтисодиёт ва инновацион ривожланиш билан боғлиқ асосий тушунчаларни барча йўналишидаги касб-хунар коллежлари талабаларига ўқитишни йўлга қўйиш лозим. Албатта, бу ерда ҳар бир коллеж ўз хусусиятига қараб инновацион ривожланишнинг шу жиҳатига эътибор

қаратиш лозим бўлади. Масалан, техника ва технология йўналиши бўйича инновацион ривожланишнинг айнан шу йўналишига эътибор бериш керак.

Маълумки, иқтисодиёт йўналишидаги коллежда таълим олган ўқувчи уч йиллик ўқиши давомида маълум соҳанинг мутахассиси бўлиб чиқади. У коллежда олган ўрта махсус дипломи билан ўқишни олий таълим тизимида давом эттириши мумкин ёки мутахассислиги бўйича ишга киради, уларнинг интеллектуал қобилияти ва хотираси айнан шу ёшда самарали ишлайдиган босқичда бўлади.

Демак, мамлакатимизда иқтисодиёт йўналишида касб-хунар коллежлари ўқув режасига инновацион иқтисодиёт ва инновацион ривожланишга оид масалаларни ўқитадиган фан киритиш мақсадга мувофиқ.

Бунинг қатор ижобий жиҳатлари мавжуд. Хусусан, касб-хунар коллежи ўқувчилари интеллектуал ва ақлий жиҳатдан етуқлик даврида инновацион иқтисодиёт ва инновацион ривожланиш бўйича олган назарий ва амалий билимлари уларни бу борада, албатта ўз мутахассислиги бўйича янги ғоя ва замонавий ишланмаларни яратишга замин тайёрлайди.

б) Олий таълим муассасаларида бакалавриат йўналишида таълим олаётган талабаларни ўз мутахассислиги ва йўналишилари бўйича янги ғоя ва замонавий ишланмаларни яратиш бўйича жиддий ишларни ташкил этиш лозим. Хусусан, ўқув режалар таркибига тегишли мутахассислик ва йўналишни инобатга олган ҳолда инновацион ривожланишга оид фанларни киритиш, талаба яратган инновацион ишланмага патент бериш ва молиявий рағбатлантириш мақсадга мувофиқ.

в) Республика, шаҳар ва вилоят марказларида «Инновацион иқтисодиёт ва инновацион ривожланиш»нинг илмий-тадқиқот марказларини ташкил этиш лозим. Марказлар таркибида иқтисодиётнинг етакчи тармоқлари бўйича илмий ва амалий тадқиқот ишларни амалга оширадиган бўлимлар ва етакси олим ва мутахассислар бўлиши лозим.

г) Мамлакатнинг иқтисодиёт тармоқларида инновацион ривожланишни жорий этиш билан боғлиқ муаммоларни аниқлаган ҳолда ва

буюртмачиларнинг талабларига асосан инновацион ривожланишнинг долзарб масалаларига бағишланган илмий тадқиқот ишларини амалга ошириш лозим. Хусусан, Ўзбекистонда инновацион иқтисодиётнинг ўзига хос жиҳатлари назарий жиҳатдан асослаб берилмаган, бу борада саноат тармоқлари ва имкониятларини инобатга олган ҳолда яхлит тизимга келтирилган тадқиқот ишлари бажарилмаган.

2. Бизнес муҳитни ташкилий-ҳуқуқий базасини шакллантиришдаги вазифалар. Мамлакатда инновацион иқтисодиётни ривожланишида бизнес муҳит жуда зарур бўлган иқтисодий элементлардан ҳисобланади. Иқтисодий адабиётлар ушбу терменни «инновацион тадбиркорлик» тарзида ҳам қўллашади.

Инновацион тадбиркорлик – бу мавжуд ижтимоий-иқтисодий муносабатларни янги ғояларни тадқиқ қилиш ва изланиш асосида янгиларига жорий этиш жараёнидир¹⁵⁴. Кўриниб турибдики, иқтисодиётда инновацион муносабатларнинг субъектларига интеллектуал жиҳатдан катта масъулият ва риск юкланади, ушбу масъулият ва рискни самарали бўлиши учун мамлакатда бизнес муҳит муҳим аҳамият касб этади.

Корхона мавжуд бизнес муҳитдан оқилона фойдаланган инновацион фаолиятни ташкил этади, корхона бизнес муҳитнинг стратегик имкониятлардан келиб чиққан ҳолда ўзининг келажак стратегиясини ишлаб чиқади, стратегиянинг асосида корхона иқтисодий-интеллектуал ғояларини реализация қилиш эвазига қўшимча фойда олади. Бизнес муҳит омилларининг инновацион тадбиркорликка боғлиқлиги қуйидаги расмда келтирилган.

4.3-расмдан кўриниб турибдики, мамлакатдаги бизнес муҳит инновацион фаолиятини вужудга келтирувчи муҳим иқтисодий механизмлардан ҳисобланади. Бизнес муҳитнинг асосий омиллари бевосита

¹⁵⁴ Дергунов А.И. Системный подход к развитию национальной инновационной среды // Инновации, - №3. -2008. Стр. 53-56.

ва билвосита мамлакатда инновацион тадбиркорликни шакллантириш ва вужудга келтиришга таъсир қилади.

5.1-расм. Бизнес муҳит ва инновацион тадбиркорликнинг ўзаро боғлиқлиги¹⁵⁵

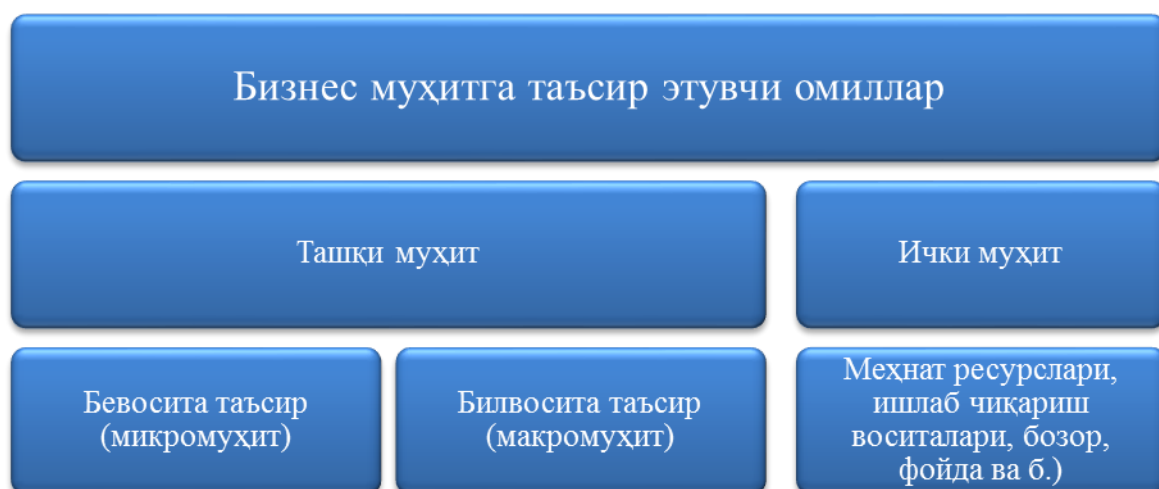
Юқорида қайд этилган ҳолатларга таяниб, мамлакатда бизнес муҳит инновацион тадбиркорликка:

- корхонада инновацион жараёнларни жорий этиш ва мавжуд захираларни ишга тушириш;
- корхона инновацион ғояларни амалга ошириш ва замонавий маҳсулотларни ишлаб чиқариш ички ва ташқи ҳамкорлар билан шартномалар тузиш;
- инновацион ғояларни амалга ошириш ва замонавий маҳсулотларни ишлаб чиқариш бўйича молиявий ҳамкорларни топиш ва венчур фондлари маблағларидан фойдаланиш каби қатор имкониятларни беради.

Демак, мамлакатда инновацион тадбиркорликни жорий этишда бизнес муҳитининг ўрни жуда юқори бўлиб, бизнес муҳит қатор ташкилий

¹⁵⁵ Муаллифлар томонидан тузилди

элементлардан ташкил топган, унинг таркибий тузилиши ва унга таъсир этадиган омиллар қуйидаги расмда келтирилган.

5.2-расм. Бизнес муҳитга таъсир этувчи омиллар¹⁵⁶

5.2-расмдан кўришиб турибдики, бизнес муҳит ташқи ва ички муҳитлардан ташкил топган бўлиб, унга бевосита (микромуҳит) ва билвосита (макромуҳит) таъсир қиладиган омиллар мавжуд.

Микромуҳит бевосита инновацион ривожланишнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларига хизмат қилувчи қонунчилик ва меъёрий ҳужжатлар, меҳнат бозори, таъминотчилар, истеъмолчилар ва рақобат муҳитини ўз ичига олади. Макромуҳит эса мамлакатдаги ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий ҳолат, фан ва тадқиқотга қаратилган эътибор, демография, географик жойлашув, иқтисодий ресурслар кабилардан ташкил топади.

3.Инновацион муҳитни яратиш борасидаги вазифалар. Мамлакат миллий иқтисодиётини барқарор ўсишида инновацион ривожланишнинг ролини ошириш учун аввало инвестицион муҳит, бизнес муҳит сингари зарур эканлиги олдинги мавзуларда асослаб берилди.

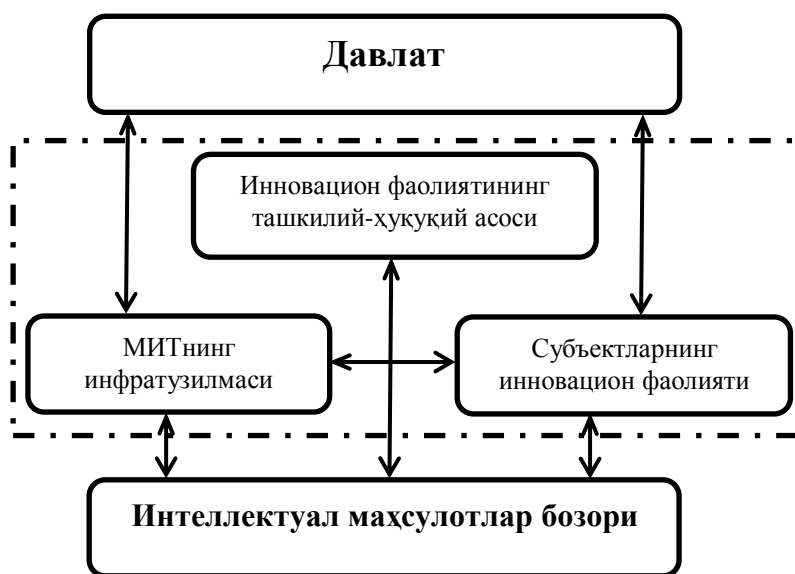
Инновацион муҳитнинг ташкилий тузилиши ва асосий элементлари 4.1-расмда келтирилган, демак мамлакатимизда инвестицион муҳитни яратиш билан боғлиқ асосий вазифа шу элементларни амалий ишлашини таъминлашдан иборат бўлади. Хусусан, мамлакатда бозор механизмларини

¹⁵⁶ Муаллифлар томонидан тузилди

жорий этиш ва шаффофлигини ошириш, миллий инновацион тизимни ташкил этиш ва ташкилий-ҳуқуқий базани шакллантириш каби масалалар инновацион муҳитни яратишнинг асосий вазифаларидан ҳисобланади.

4.Инновацион инфратузилмани шакллантиришдаги вазифалар. Бозор иқтисодиёти шароитида бозор инфратузилмаси муҳим бўғинлардан бири бўлгани сингари, инновацион ривожланишни таъминлашда инновацион инфратузилмани шакллантириш ва унинг амалий фаолиятини таъминлаш муҳим ҳисобланади.

Инновацион инфратузилманинг назарий ва таркибий тузилиши билан боғлиқ масалалари олдинги мавзуларда етарли равишда тадқиқ этилди ва ўрганилди. Ушбу мавзуда унинг назарий ва таркибий жиҳатларига эмас, балки амалиётга қўллаш жиҳатларига эътибор қаратамиз.

5.3-расм. Инновацион инфратузилмани ишлашнинг таъминлашда давлат ва интеллектуал маҳсулотлар бозори ўртасидаги ўзаро боғлиқлик¹⁵⁷.

5.3-расмдан мамлакатда инновацион инфратузилманинг асосий маҳсулоти инсонларнинг интеллектуал билимларининг натижаси эканлигини кўриш мумкин. Давлат айнан шу бозорни шакллантириш ва инновацион инфратузилмани амалий жиҳатдан ишлашида бевосита иштирок этади.

¹⁵⁷ Муаллифлар томонидан тузилди

Маълумки, бозор иқтисодиётига ўтиш ва унинг «ўзбек модули»га асосан мамлакатимизда инновацион ривожланишни амалиётга жорий этиш ва самарадорлигини оширишда давлатнинг роли жуда юқоридир.

Шу нуқтаи назардан, инновацион инфратузилмани шакллантиришда давлатнинг ролини аниқлаб олиш мақсадга мувофиқ, қуйидаги расмда инновацион инфратузилма амал қилишида давлатнинг роли ва ўрни очиқ берилган.

Инсонларнинг интеллектуал билимига асосланган маҳсулотни тайёрлаш орқали мамлакат иқтисодий ўсишини таъминлаш бир қатор босқичларни ўз ичига олади. Хусусан, бу босқич фундаментал илмий тадқиқотдан тортиб, интеллектуал ғояларни илгари суриш ва инновацион маҳсулотнинг прототипи (намунаси, модели)ни яратиш ҳамда уни конвейр усулида ишлаб чиқариш ва истеъмолчиларга етказиш каби жараёнларни ўз ичига олади.

5.Инновацион ривожланишни молиялаштириш манбаларини кенгайтириш ва самарадорлигини оширишдаги вазифалар. Инновацион ривожланишни жорий этиш орқали миллий иқтисодиётни барқарор ўсишини таъминлаш жуда катта молиявий маблағ талаб этади. Юқорида бу борада атрофлича тадқиқот ва ўрганиш ишларини амалга оширдик. Одатда, ушбу кўрсаткич мамлакат ЯИМга нисбатан ўрнатилиб, ривожланган ва айрим ривожланаётган мамлакатларда 6-10 фоизни ташкил этади.

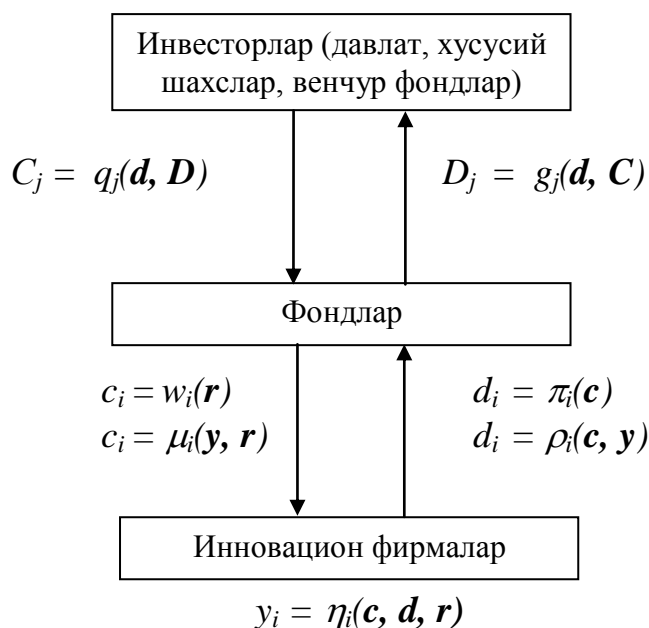
Ўзбекистонда инновацион ривожланишни молиялаштиришнинг самарали механизмлари ва тизимини шакллантириш жуда муҳим ҳисобланади. Маълумки, хориж амалиётида инновацион ривожланишни асосан иккта манбаси мажуд. Хусусан, улар давлат ва хусусий молиявий маблағлар манбалари ҳисобланади.

Давлат бюджети ҳисобидан инновацион ривожланишни молиялаштириганда давлатнинг стратегик ижтимоий-иқтисодий сиёсати эътиборга олинади. Давлат бу жараёнда буюртмачи сифатида майдонга чиқади, хорижий мамлакатларнинг бу борадаги амалиёти ўрганилганда

давлат асосан инновацион ривожланиш учун ажратилган молиявий маблағлари ҳарбий соҳага ҳамда стратегик аҳамиятга эга бўлган мақсадларга йўналтирилганини гувоҳи бўламиз. Ҳақиқатда ҳам замонавий шароитда фойдаланилаётган интернет тармоғи ёки космосга учирилаётган ракета­ларнинг бу даражадаги ривожланишининг асосида ҳарбий мақсадлар ётибди.

Инновацион ривожланишни молиялаштиришнинг иккинчи асосий манбаларидан бири хусусий шахсларнинг маблағлари ёки венчур фондлари ҳисобланади. Инновацион ривожланиш ушбу манба ҳисобидан молиялаштирилганда асосан аҳолининг талаблари асосида янги техника ва технологияларга асосланган истеъмол молларини ишлаб чиқиш ва хизматларни яратишга қаратилади.

Ўзбекистонда инновацион ривожланишни молиялаштиришни самарали механизмларини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ. Қуйидаги расмда инновацион ривожланишни молиялаштиришнинг механизмини келтира­миз.

5.4-расм. Инновацион ривожланишни молиялаштириш механизми¹⁵⁸.

5.4-расмдан инновацион фирмаларни молиялаштиришнинг ол­тита асосий механизмлари келтирилган:

¹⁵⁸ Та­дқиқотлар асосида муаллиф томонидан тузилди

- мустақил молиялаштириш механизми ($\pi(\cdot)$);
- инвестицияларни тақсимлаш механизмлари ($w(\cdot)$);
- инвестицияларни қайтариш механизми ($\pi(\cdot), \rho(\cdot)$);
- молиялаштиришнинг аралаш механизми ($\mu(\cdot)$);
- харажатларни тақсимлаш механизми ($q(\cdot)$);
- даромадни тақсимлаш механизми ($g(\cdot)$).

б.Молия-саноат гуруҳларини ташкил этиш борасидаги вазифалар.

Маълумки, молия ва саноат капиталининг бирлашиш жараёни XIX аср охири ва XX асрнинг бошларида рўй берди. Иқтисодий адабиётларда йирик бирлашган тузилмаларни ўрганишда ТМК (трансмиллий корпорация) атамаси ҳам қўлланилади. Замонавий ТМК ўзида молия-кредит ташкилотлари (банклар, молия, инвестицион ва суғурта компаниялари, пенсия фондлари) билан савдо қилувчи ва маҳсулот ишлаб чиқариш соҳасидаги йирик корхоналарнинг (саноат, транспорт, алоқа, қишлоқ хўжалиги) бирлашиш натижасида ҳосил бўлган кўп тармоқли банк – саноат – савдо мажмуаларини намоён этади. Молия-саноат гуруҳларини шакллантириш негизида банк капиталининг келажакда марказлашуви ва жамланиши, банклар ролининг аста-секин ўзгариб бориши ҳамда ишлаб чиқаришнинг бир ерга тўпланиши туради¹⁵⁹.

Мамлакатда саноат-гуруҳлариларининг ташкил этилиши бевосита инновацион ривожланишга ижобий таъсир кўрсатиш билан бирга, янги иш ўринларини яратиш, ишлаб чиқаришга янги техника ва технологияларни киритишга, истеъмол товарлари ва хизматлар сифатини ошириш ва бозорни кенгайтириш ҳамда ишлаб чиқарувчилар ўртасида ўзаро рақобатни кучайтиришга хизмат қилади.

Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистонда молия-саноат гуруҳларини ташкил этиш бўйича қатор ишлар амалга оширилмоқда, бироқ ҳозирги кунга қадар

¹⁵⁹ Молия-саноат гуруҳларини шакллантириш: назарий-амалий жиҳатлар ва истиқболлар /Ж.Х.Атаниязов, С.А.Абдувалиев, С.Р.Кудртов; Н.Х.Жумаевнинг таҳрири остида. –Тошкент: Академнашр, 2012. 7-8-б.

амалий ишлар мавжуд эмас. Бироқ, уларни ташкил этиш жуда муҳим бўлиб, мамлакатда иқтисодий барқарор ўсишни таъминлашга ва инновацион ривожланишни самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Ўзбекистонда истиқболда ташкил этиладиган молия-саноат гуруҳлари ўзида миллий иқтисодиётнинг асосий тармоқларидаги йирик саноат корхоналарини, суғурта ва инвестиция компанияларини, пенсия фондларини камраган универсал кўп тармоқли мажмуаларни намоён этиш лозим. Буларнинг барча иштирокчиларига йирик инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш, уларнинг ихтиёридаги маблағларни энг ишончли ва фойдали соҳаларга жойлаштириш учун молиявий ҳамда моддий техник ресурсларга бўлган кафолатли фойдаланиш ҳуқуқини таъминлаш керак.

Фикримизча, мамлакатда инновацион ривожланишни амалиётга жорий этишда молия-саноат гуруҳлари қуйидаги имкониятларни беради:

- йирик миқдорда молиявий маблағлар мраказлашади ва улардан самарали фойдаланилади;

- истеъмол ва хизмат кўрсатиш бозорларидаги талаб ва эҳтиёжлар асосида ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатишга тез мослашади ҳамда инновацион техника ва технологиялардан кенг фойдаланилади;

- миллий иқтисодиётни тармоқлар кесимида барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш имкониятлари кенгаяди.

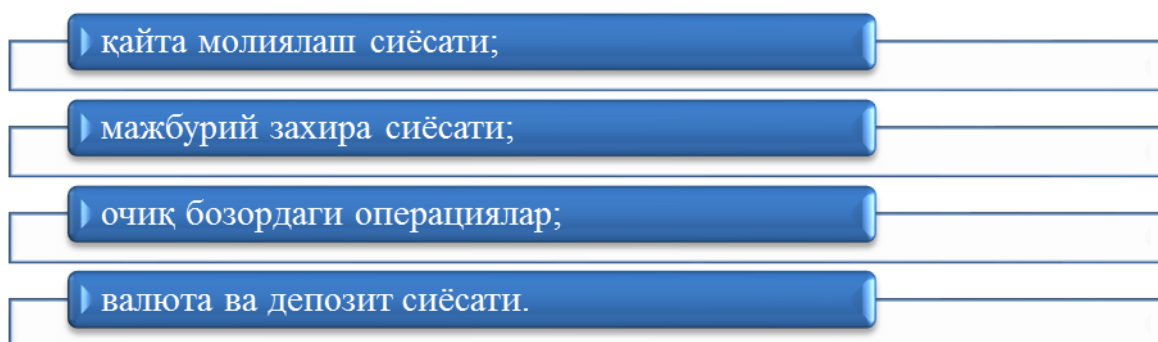
7. Марказий банк пул-кредит сиёсати самарадорлигини ошириш борасидаги вазифалар. Маълумки, биринчидан, инновацион ривожланиш йирик миқдорда молиявий маблағларни талаб этса, иккинчи жиҳатдан миллий валютанинг барқарорлиги жуда муҳим рол ўйнайди. Шу жиҳатдан, мамлакатда инновацион ривожланишида Марказий банкнинг пул-кредит сиёсати самарадорлигини ошириш асосий вазифалардан ҳисобланади.

Фикримизча, бу борада Марказий банкнинг пул-кредит сиёсатини амалга оширишда унинг мустақиллик даражасини ошириш ва миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини мустаҳкамлашга эътибор қаратиш лозим.

Бозор иқтисодиёти шароитида банк тизими икки поғонадан иборат бўлиб, унинг биринчи поғонасида Марказий банк фаолият олиб боради. Марказий банк миллий валютани муомалага эмиссия қилиш ва унинг барқарорлигини таъминлаш бўйича мамлакатдаги ягона молия муассаса ҳисобланади.

Мамлакатимиз Марказий банки ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикасининг 1995 йилда 21 декабрда қабул қилинган «Марказий банк тўғрисида» ги қонуни асосида ташкил этади. Марказий банк иқтисодий жихатдан мустақил ташкилот бўлиб, унинг харажатлари ўз даромадлари ҳисобидан қопланади. Банк даромадлари харажатларни қоплашга етмаган ҳолларда ушбу фарқ бюджет маблағлари ҳисобидан қоплаб берилади, бироқ, ҳисобот йилининг сўнггида, унинг ихтиёрида қолган ортиқча маблағлар (фойда) тўлиқ бюджет ҳисобига ўтказилади.

Марказий банкнинг бош мақсади миллий валютанинг барқарорлигини таъминлашдан иборат. Марказий банкнинг асосий вазифаларидан бири Мамлакатда монетар сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этишдан иборат. Ҳозирги пайтда Марказий банк қуйидаги пул-кредит сиёсатини амалга оширади:

5.5-расм. Марказий банкнинг пул-кредит сиёсати усуллари¹⁶⁰

Марказий банкнинг *қайта молиялаш сиёсати* анаънавий монетар инструментларнинг турларидан бири ҳисобланади. Марказий банк қайта молиялаш сиёсати орқали инновацион ривожланишни молиялаштирадиган

¹⁶⁰ Расм муаллифлар томонидан тузилди

молия муассасаларини арзон ва тез олиш мумкин бўлган маблағлар билан таъминлайди, бу ўз-ўзидан мамлакатда инновацион муҳит ва инновацион инфратузилмаларни самарали ташкил этиш ва фаолиятини амалга ошириш имкониятини беради

Мажбурий захира сиёсати Марказий банк пул-кредит сиёсатининг анъанавий инструментларидан бири ҳисобланади. Марказий банк ушбу сиёсати орқали тижорат банкларининг инновацион иқтисодий кредитлаш ва уларнинг фаолиятида иштирок этиш имкониятларини ошириши ёки пасайтириши мумкин. Фикримизча, ҳозирги пайтда Марказий банк тижорат банкларининг инновацион иқтисодий молиялаштиришдаги имкониятларини оширишга қаратиш лозим. Бунинг учун амалдаги (9 фоиз) қайта молиялаш ставкасини янаям пасайтириш чораларини кўриш лозим. Чунки, айрим мамлакатлар Марказий банклари амалиётида пул-кредит сиёсатининг ушбу инструментидан фойдаланилмайди, мавжудлари ҳам жуда паст даражада. Масалан, Европа Марказий банки томонидан 2,0 фоиз, АҚШда 2016 йилнинг бошидан 0,25 пунктга кўтариб, 0,5 фоиз этиб белгилади¹⁶¹.

Маълумки, Марказий банк очик бозор сиёсати орқали қимматли қоғозлар бозорида қимматли қоғозларни сотади ёки сотиб олади. Бироқ, таҳлиллар ва ўрганишлар натижаси шуни кўрсатмоқдаки, инновацион ривожланишнинг муҳим молиявий дастаги ҳисобланган қимматли қоғозлар бозорининг ривожланиши мамлакатимизда заифлигича қолмоқда. Агар бу борада рақамларга эътибор қаратадиган бўлсак тижорат банкларининг жами ресурслари таркибида қимматли қоғозлар эмиссияси ҳисобидан шакллантирилган маблағлар улуши 0,4 фоизни ташкил этади, худди шунингдек уларнинг инвестицион операциялари жами активлари ҳажмида мамлакат ЯИМга нисбатан 0,5-1,0 фоиздан ортмайди¹⁶².

¹⁶¹ European Central Bank Report 2015. –Fr/M.: 2016.

¹⁶² Марказий банк ва тижорат банкларининг 2015 йил якунлари бўйича расмий ҳисоботлари ва Давлат статистика қўмитасининг ахборотномаси асосида муаллифнинг ҳисоб-китоби.

Марказий банкнинг валюта ва депозит сиёсати унинг анъанавий пул-кредит инструментларидан бири ҳисобланади. Шу сабабли, валюта ва депозит сиёсатининг пировард мақсади миллий валютанинг барқарорлигини таъминлашга қаратилиши лозим.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон миллий иқтисодиётига инновацион ривожланишни жорий этишнинг қатор вазифалари мавжуд бўлиб, уларни самарали ишлаши инновацион ривожланиш негизида миллий иқтисодиётни барқарор ўсишини таъминлашга кенг имконият беради.

14-мавзу. Инновацион иқтисодиёт орқали миллий иқтисодиёт барқарорлигини таъминлаш ва таълим тизимини такомиллаштириш йўллари

Ўзбекистон XXI асрда миллий иқтисодиётни барқарор ўсишини таъминлаш, шунингдек ривожланган давлатлар қаторидан жой олиши юзасидан жуда буюк мақсадни ўз олдига қўйган. Албатта, халқаро иқтисодиётнинг глобаллашув шароитида бу мақсадга эришиш инсоннинг ақлий салоҳияти ва замонавий технологиялар ёхуд инновацион иқтисодиётни самарали жорий этишни талаб этади.

Дунёнинг кўпчилик мамлакатлари қатори Ўзбекистонда ҳам 2008 йилда рўй берган жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозидан кейин миллий иқтисодиётни инновацион ривожланишга ўтказишда жиддий муаммолар ва зиддиятларни ҳал этиш зарурияти вужудга келди. Хусусан, халқаро молия ва истеъмол бозорларидаги баҳоларнинг беқарорлиги, геосиёсий ва иқтисодий муаммолар ҳамда зиддиятларнинг чуқурлашуви, иқтисодий ресурсларнинг чекланиши, ташқи молиявий хавфлар ва бошқалар шулар жумласидандир.

Юқорида қайд этилган ҳолатлар ҳамда амалга оширилган тадқиқотлар миллий иқтисодиёт барқарорлигини инновацион ривожланиш орқали таъминлашда қисқа ва узоқ муддатга мўлжалланган стратегияни яратиш зарурлигини кўрсатмоқда. Шу билан бирга, мамлакатда инновацион ривожланишнинг стратегияни яратишда қуйидаги шарт-шароит бўлиши муҳим ҳисобланади.

1.Инновацион жараёни амалиётга жорий этиш учун интеллектуал салоҳият ва замонавий технологиялар.

2.Инновацион лойиҳалардан манфаатдор ва унга қизиқувчи шахсларнинг мавжудлиги ва уларнинг сонини ошиб бориши.

3. Инновацион муҳит ва инновацион инфратузилма шаклланганлик даражаси.

4.Инновацион ривожланишни молиялаштириш манбалари. Бу борада хориж тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, инновацион ривожланишни

молиялаштиришнинг йирик иккита манбаси мавжуд. а) давлат бюджети маблағлари ва б) хусусий шахс (венчур фонд)лар молиявий маблағлари.

Стратегияни яратишда инновацион ривожланишни молиялаштириш манбалари, даври, ҳажми ва механизмларини аниқ белгилаб қўйиш лозим бўлади. Таъкидлаш жоизки, бу борада мамлакатимизда қатор ижобий ишлар амалга оширилмоқда, бироқ инновацион ривожланиш учун сарфланаётган маблағлар улуши жуда паст даражани ташкил этади.

5.Миллий иқтисодиётда инновацион ривожланиш қўлланиладиган тармоқлар. Биз Дарсликнинг тегишли мавзуларида миллий иқтисодиётда инновацион ривожланишни ёппасига қўллаш имконияти мавжуд эмаслиги хусусидаги фикрларни илгари сурдик ва ушбу фикрларни етарли даражада асослашга ҳаракат қилдик.

Ҳақиқатда ҳам мамлакатимизда инновацион ривожланишни иқтисодиётнинг барча тармоқларида ёппасига жорий этишнинг имконияти мавжуд эмас, шу жиҳатдан стратегияда инновацион ривожланишни жорий этиш ва молиявий қўллаб қувватлашнинг йўналишларини аниқ белгилаб қўйиш зарур.

Стратегиянинг мақсади Ўзбекистон иқтисодиётини 2030 йилга қадар босқичма-босқич миллий инновацион ривожланиш тизимига ўтказишдан иборат, унинг натижалари қуйидаги кўрсаткичларда кўринади:

-саноат корхоналари томонидан инновацион технологиялар асосида ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ҳажмининг мамлакат ЯИМдаги улушини босқичма-босқич ошириб 2030 йилга 30-35 фоизга етказиш (2015 йил якунлари бўйича 6-8 фоизни ташкил этди¹⁶³);

-экспорт ҳажмида тайёр маҳсулотлар ҳажмини ошириб бориш ва хом ашёлар ҳажмини қисқартириш, 2015 йил ҳолатига мамлакат экспорти таркибида хомашё ва бошқа материаллар ҳажми 25 фоиз, энергия ташувчи маҳсулотлар 20 фоиздан юқорини ташкил этган¹⁶⁴;

¹⁶³ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси ахборотларининг маълумотлари

¹⁶⁴ Шу манба

-инновацион лойиҳаларни моллиялаштириш ва қўллаб қувватлашга йўналтирилаётган молиявий маблағларни мамлакат ЯИМга нисбатан 1,5-2 фоизга етказиш, айти пайтда ушбу кўрсаткич 0,5 фоизни ташкил этади¹⁶⁵;

-Ўзбекистонлик олимларнинг инновацион технологияларга бағишланган илмий мақола ва тезисларини дунёнинг ҳавола (цитируемый) килинадиган журналларида чоп этириш даражасини ошириш;

-2020 йилгача мамлакатимиз олий ўқув юртларининг 2 тасини дунёнинг ривожланган 500 тасини таркибига, 2025 йилга 2 тасини дунёнинг ривожланган 200 тасини таркибига, 2030 йилга биттасини дунёнинг ривожланган 100 тасини таркибига киритиш (Quacquarelli Symonds World University Rankings);

-махаллий ва хорижий патент идораларидан инновацион лойиҳаларни қўллаш бўйича бериладиган патентлар сонини ошириш. Хусусан, 2030 йилга қадар Европа Иттифоқи, Америка қўшма Штатлари ва Япония каби мамлакатлар томонидан юрдик ва жисмоний шахсларнинг инновацион ишланмаларига бериладиган патентларини қўлга киритиш лозим;

- инновацион бизнес фаолият билан шуғулланадиган компаниялар фаоллиги ва самарадорлигини ошириш;

-давлат бошқарув органлари фаолиятида инновациянинг замонавий бошқарув усулларини жорий этиш. Хусусан, иқтисодиётни бошқаришни либераллаштириш ва шаффофлигини ошириш, шунингдек Ўзбекистоннинг инновацион лойиҳаларни жорий этиш бўйича жаҳон ҳамжамиятига янада жипсроқ қўшилиш кабилар шулар жумласидандир.

Ўзбекистоннинг инновацион ривожланиши бўйича яратилиши кўзда тутилаётган стратегияни амалга оширишда фундаментал тадқиқот ишлари ва марказларининг ўрни ниҳоятда юқори бўлади, шуларни эътиборга олиб уларни ривожлантиришнинг қуйидаги механизмларини жорий этиш лозим:

¹⁶⁵ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси ахборотларининг маълумотлари

-тадқиқотлар ва илмий ишлар инфратузилмасини ташкил этиш ва ривожлантириш, бу жараёнга мамлакатнинг етакчи университет ва институтларини жалб этиш лозим;

-иқтисодиётнинг барча тармоқлари негизида тадқиқот марказларини ташкил этиш ва ривожлантириш;

-фундаментал тадқиқот ишлари билан шуғулланадиган тижорат марказларини ташкил этиш ва ривожланишини қўллаб-қувватлаш ҳамда дастлабки босқичда давлат томонидан молиявий ёрдам бериш;

-инновацион ривожланиш доирасида тадқиқот ва изланишлар олиб бораётган юридик ва шахсий субъектларни молиявий қўллаб-қувватлаш ва молиялаштириш масалалари бўйича янги услубларини жорий этиш;

-инновацион ривожланиш бўйича тадқиқот ишларини амалга ошираётган хорижий мамлакатлар билан ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўйиш ва ривожлантириш.

Давлатимиз раҳбари томонидан Ватанимиз мустақиллигининг дастлабки йилларидан кадрлар тайёрлашда битирувчиларнинг илмий-амалий салоҳиятига, жамият турли соҳаларининг талаб ва эҳтиёжларидан келиб чиқиб, таълимни ишлаб чиқариш амалиёти билан бевосита боғлаш, бўлажак ёш мутахассисларда ишчанлик, илмга чанқоқлик, ташаббускорлик каби фазилатларни тарбиялаш зарурлиги аниқ-равшан белгилаб берилди.

Юртбошимиз раҳнамолигида ишлаб чиқилган "Таълим тўғрисида"ги қонун ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастури мамлакатимизда малакали кадрлар тайёрлашнинг янги, бугунги кун талабларига тўла жавоб берадиган самарали миллий моделини яратишда муҳим омил бўлди. Бу тизимдан кўзланган асосий мақсад таълим соҳасини тубдан ислоҳ қилиш, уни собиқ тузум мафқураси асоратларидан тамомила халос этиш, таълимни ягона ўқув-илмий ишлаб чиқариш мажмуаси сифатида комплекс ривожлантиришдан иборатдир.

Мамлакатимизда изчиллик билан амалга оширилаётган демократик ислохотлар, маънавий янгиланишлар жараёни билан кадрлар тайёрлашни

уйғун олиб бориш, таълим-тарбиянинг ижтимоий аҳамияти ва мавқеини юксалтириш, бу жараёнга малакали, фидойи инсонларни жалб этиш, уларни хар томонлама қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантиришга алоҳида эътибор қаратилди.

Бундай масъулиятли ва долзарб масалаларни изчиллик билан ва талаб даражасида ҳал этишда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси муҳим ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилаётир.

Мамлакатимизда янги авлод кадрларини тайёрлаш иши жамиятнинг бугунги, келажакдаги талаб ва эҳтиёжлари аниқ ҳисобга олинган ҳолда ҳуқуқий демократик давлат қуриш йўлидаги кенг қўламли ислохотлар ва модернизация жараёнларига уйғун тарзда олиб борилмоқда.

Мустақилликнинг дастлабки йилларидан мамлакатимизда олий таълимнинг таркибий тузилишини такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилди. Тошкент политехника институти базасида Тошкент давлат техника университети, Тошкент халқ хўжалиги институти базасида Тошкент давлат иқтисодиёт университети ва Тошкент молия институти ташкил этилди.

1992 йилда вилоятлардаги аксарият педагогика институтлари давлат университетларига айланрилиб, уларнинг моддий-техник базаси мустаҳкамланди. Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия ҳамда Тошкент ислом университетлари, Солиқ академияси, Камолиддин Бехзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институти, Миллий рақс ва хореография олий мактаби, Навоий давлат кончилик институти каби бутунлай янги олий таълим даргоҳлари ташкил топди. Самарқанд кооперация институти Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институтига, Тошкент алоқа институти Тошкент ахборот технологиялари университетига айланрилди.

Давлатимиз раҳбарининг 2000 йил 28 январдаги фармонида биноан Тошкент давлат университетига Ўзбекистон Миллий университети мақоми берилди. 2005 йили пойтахтимиздаги иккита тиббиёт институти негизда Тошкент тиббиёт академияси ташкил этилди. Жорий йилда Тошкент давлат

юримдик институти базасида Тошкент давлат юримдик университети барпо этилди.

Тошкентдаги олий ўқув юртларининг жойларда 11 филиали очилди. Хусусан, Тошкент ахборот технологиялари университетининг бешта, Тошкент давлат аграр университети, Тошкент ирригация ва мелиорация, Тошкент педиатрия тиббиёт, Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтларининг биттадан, Тошкент тиббиёт академиясининг иккита филиали фаолият кўрсатмоқда.

Худудлар иқтисодиётини модернизация қилиш ва ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш эҳтиёжларидан келиб чиқиб, Бухоро озиқ-овқат ва енгил саноат технология институти Бухоро муҳандислик-технология институтига, Андижон муҳандислик-иқтисодиёт институти Андижон машинасозлик институтига, Наманган муҳандислик-иқтисодиёт институти Наманган муҳандислик-технология институтига айлантирилди. Шу билан бирга, мазкур олий таълим даргоҳларида кадрлар тайёрлашнинг йўналиш ва мутахассисликлари иқтисодиёт тармоқларининг эҳтиёжларига мувофиқлаштирилди.

Олий таълим йўналишида изчил ривожлантирилаётган халқаро ҳамкорлик самарасида Ўзбекистонда хориждаги нуфузли олий ўқув юртларининг олтига, жумладан, Тошкент Халқаро Вестминстер университети, Турин политехника университети, М.Ломоносов номидаги Москва давлат, Г.Плеханов номидаги Россия иқтисодиёт, И.Губкин номидаги Россия нефть ва газ университетлари, Сингапур менежментни ривожлантириш институтининг филиаллари фаолият юритмоқда.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида кўзда тутилганидек, таълимнинг барча босқичлари узвийлигига эришиш, академик лицейлар, касб-хунар коллежлари ҳамда олий ўқув юртлари ўртасида услубий-амалий ҳамкорлик, ахборот алмашиш йўлга қўйилгани ўзининг юксак самараларини бераётир.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги мамлакатлари орасида биринчи бўлиб Ўзбекистонда олий таълимнинг

замонавий икки босқичли – бакалаврият ва магистратура йўналишига ўтилгани тизимдаги энг муҳим ўзгаришлардан биридир. Бугунги кунда олий таълимнинг мазкур йўналишларида асосий эътибор тайёрланаётган кадрларнинг илмий салоҳияти ва амалий тажрибасига, иш берувчининг талабларига, яъни рақобатбардошлигига мос келишига қаратилмоқда.

Айни пайтда мамлакатимизда иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳа учун юқори малакали кадрлар тайёрлаш кўплаб соҳаларни бирлаштирган олтига комплекс йўналишда олиб борилмоқда. Олий таълим муассасалари битирувчиларининг бандлигини таъминлаш иш берувчилар билан ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиш орқали амалга оширилмоқда. Бунда талабаларнинг амалиёт ўташ жойлари муҳим ўрин тутмоқда.

Олий ўқув юртлари моддий-техник базасини мустаҳкамлаш, талабаларнинг яшаш шароити ҳамда ижтимоий-маиший объектлар фаолиятини яхшилаш, олий ўқув юртлари худудларини ободонлаштириш, жумладан, пойтахтимиздаги "Ёшлик" талабалар шаҳарчасида жойлашган талабалар турар-жойларини тубдан таъмирлаш бўйича ҳам кенг кўламли ишлар амалга оширилди. Давлатимиз раҳбарининг 2011 йил 20 майда қабул қилинган "Олий таълим муассасаларининг моддий-техник базасини модернизациялаш ва мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан яхшилаш тўғрисида"ги қарори олий таълим муассасалари фаолиятини жаҳон андозалари даражасида ташкил этиш, уларни замонавий дарслик, ўқув-услубий қўлланмалар, илмий лабораториялар билан таъминлашда муҳим дастуриламал бўлмоқда.

Олий таълимнинг ўқув-услубий, меъёрий таъминоти, давлат стандартларини янада такомиллаштириш юзасидан ҳам тизимли ишлар олиб борилаётир. Жумладан, бакалаврият йўналишлари ва магистратура мутахассисликлари рўйхати қайта кўриб чиқилди, олий таълим йўналишлари ва мутахассисликлари бўйича классификатор янгиланди. Муҳандислик ва техника йўналишлари бўйича мутахассислар тайёрлаш кўлами ва салмоғи

босқичма-босқич ошириб борилмоқда. Магистратурада илмий диссертацияларни тайёрлаш ва баҳолашга бўлган талаблар кучайтирилмоқда.

Бугунги таълим жараёнини ахборот-коммуникация технологияларисиз тасаввур этиш қийин. Зеро, юқори суръатлар билан ўсиб бораётган жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашишга интерфаол педагогик ва ахборот технологияларини жорий этиш орқали эришилади. Иқтисодиётнинг бошқа соҳаларидан фарқли равишда, бугун таълим жараёнларини мунтазам янгилаш талаб этилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 6 июнда қабул қилинган "Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарорига биноан таълим жараёнига замонавий ахборот технологиялари кенг жорий этилмоқда. Жумладан, талабалар ва профессор-ўқитувчиларнинг ахборотга бўлган эҳтиёжини таъминлаш мақсадида олий таълим муассасалари замонавий компьютер техникаси, дастурий воситалар билан янада кенгроқ жиҳозланмоқда. Электрон таълимнинг миллий тизими лойиҳаси амалга оширилди ва саксондан ортиқ объект ушбу тармоққа уланди. Эндиликда олий ўқув юртларида ўтказилаётган видео-конференциялар, илмий анжуманлар, ўқув-семинарларни он-лайн тизимида бевосита кўриш ва уларда иштирок этиш мумкин. Олий ўқув юртларининг бу борадаги имкониятларини янада кенгайтириш мақсадида Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, Ўзбекистон Алоқа, ахборотлаштириш ва телекоммуникация технологиялари давлат қўмитаси билан ҳамкорликда "Кутубхона" ахборот тизимини яратиш бўйича ишлар давом эттирилмоқда.

Айни вақтда замонавий ахборот технологиялари самарадорлигини оширишда асосий эътибор ёшларни компьютер воситаларидан фойдаланиш имкониятини оширишга, уларда интернет тармоғи орқали олинаётган ахборотларни самарали қўллаш кўникмаларини шакллантириш ҳамда ахборот-ресурс марказларида электрон ахборот таълим ресурслари ҳажми ва

сифатини оширишга қаратилган чора-тадбирларга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Олий таълим профессор-ўқитувчиларининг малакасини ошириш – замонавий кадрлар тайёрлаш жараёнида энг муҳим вазифалардан. Ўтган йиллар давомида мамлакатимизда олий ўқув юртлари педагогик жамоаси салоҳиятини оширишга хизмат қилувчи малака ошириш механизми тубдан ислоҳ этилди. Ҳукуматимиз қарори билан ташкил этилган 5 минтақавий, 10 тармоқ малака ошириш маркази, вазирлигимиз ҳузурида олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш бош илмий-методик маркази фаолият юритмоқда. "Электрон таълим" миллий тизими ёрдамида масофадан туриб педагогик кадрлар малакасини ошириш тажрибаси амалиётга татбиқ этилаётир.

2002 йилдан бошлаб илмий тадқиқотлар давлат гранти асосида молиялаштирилмоқда. Натижада инновациялар учун ажратилаётган маблағлар ҳажми ҳам, уларнинг самарадорлиги ҳам йилдан-йилга ошмоқда. 2012 йилнинг ўзида Ўзбекистон Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги тасарруфидаги илмий-тадқиқот муассасаларида 5,5 миллиард сўмдан зиёд миқдордаги лойиҳалар амалга оширилди. Президентимиз Ислон Каримовнинг 2012 йил 24 июлдаги «Олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар тайёрлаш ва аттестациядан ўтказиш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида»ги фармони бунда муҳим омил бўлмоқда.

Мамлакатимиз олий таълим муассасалари ва хорижий олий ўқув юртлари, илмий ва таълим марказлари ўртасида тобора мустақамланаётган ҳамкорлик ҳам Ватанимиз мустақиллиги, Конституциямиз берган улкан имкониятлар самараларидандир.

Бугун юртимиздаги 12 йиллик узлуксиз таълим тизимида эришилаётган ютуқлар хорижда ҳам кўпчиликнинг ҳавасини тортмоқда. Президентимиз Ислон Каримов ташаббуси билан 2012 йил февраль ойида пойтахтимизда ўтказилган "Юксак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш – мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва

модернизация қилишнинг энг муҳим шартини" мавзусидаги халқаро конференцияда Ўзбекистоннинг узлуксиз таълимнинг миллий моделини яратиш борасидаги тажрибаси БМТ, ЮНЕСКО, ЮНИСЕФ сингари нуфузли халқаро ташкилотлар, Буюк Британия, Германия, Италия, Хитой, АҚШ, Жанубий Корея, Япония каби ривожланган давлатларнинг таълим соҳаси бўйича йирик мутахассислари томонидан юксак баҳоланди. Улар мамлакатимизда инсон капиталига йўналтирилаётган инвестицияларнинг тобора ўсиб бораётганига, ҳозирги шароитда демократик тараққиёт ва модернизация борасида юксак натижаларга эришишда билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш энг муҳим қадрият ва ҳал қилувчи куч эканига мамлакатимиз мисолида яна бир бор ишонч ҳосил қилдилар.

Мазкур форумда иштирок этган хорижлик юзлаб олим ва мутахассислар Ўзбекистон бюджетидан таълим соҳасига ажратилаётган харажатлар ялпи ички маҳсулотнинг 10-12 фоизини ташкил этишини, мамлакат умумий йиллик бюджетининг қарийб 60 фоизи ижтимоий соҳага йўналтирилаётганини юксак баҳолади. Ўзбекистоннинг ижтимоий ва гуманитар ривожланиш борасидаги ютуқлари бошқа мамлакатлар учун намуна сифатида тавсия этилди. Халқимиз эришаётган бундай улкан муваффақиятлар Президентимиз Ислом Каримов томонидан соҳага, жумладан, таълим тизими ривожига қаратилаётган доимий эътибор самаралари эканлиги алоҳида таъкидланди.

Президентимиз раҳнамолигида мустақиллик йилларида таълим соҳасида амалга оширилаётган туб ислохотларнинг натижалари тайёрланаётган кадрларнинг сифати, билими, малакаси, маънавий-интеллектуал савиясида яққол намоён бўлмоқда. Бугун иқтидорли ёшларимиз автомобилсозлик, нефть-газ саноати, ахборот-коммуникация технологиялари, энергетика каби юртимиздаги янги, энг замонавий талаблар асосида фаолият юритаётган тармоқларда мураккаб технологияларни

бошқармоқда, илм-фан, маданият, спорт соҳаларида улкан ютуқ ва марраларни қўлга киритмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда инновацион ривожланиш орқали таъминлашнинг стратегиясини ишлаб чиқиш ва уни амалиётга жорий этишда таълим тизими муҳим инфратузилмалардан бўлиб ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Норматив ҳуқуқий ҳужжатлар ва методологик

аҳамиятга молик нашрлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Фан ва технологиялар ривожланишининг мувофиқлаштириш ва бошқаришни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» қарори (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 31-32-сон, 311-модда; 2008 й., 14-15-сон, 99-модда; 2011 й., 36-сон, 366-модда; 2013 й., 47-сон, 616-модда; 2014 й., 30-сон, 365-модда)

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Инновацион лойиҳаларни ва технологияларни ишлаб чиқаришга тадбиқ этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарори // Халқ сўзи, 2008 йил 16 июл. 37-сони.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 1 мартдаги «Муқобил энергия манбаларини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти

И. Каримовнинг илмий асарлари

4. Каримов И.А. «Ўзбекистон XXI асрга интилоқда» биринчи чақирик Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг ўн тўртинчи сессиясидаги маърузаси, -Т.: 1999.

5. Каримов И.А. 2015 йилда иқтисодий ҳаётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир. Халқ сўзи, 2015 йил 17 январь, №11 (6194).

6. Каримов И.А. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамадан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодий ҳаётимизда таркибий

Ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришди.
Хлақ сўзи газетаси. 2016 йил 16 январ, №11 (6446).

7. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида.–Т.:“Ўзбекистон” –1995.

3.Дарслик, монография, илмий мақола, патент, илмий тўпламлар.

8. Барютин Л.С. Управление техническими нововведениями в промышленности. М.: Изд-во МГУ, 1986.

9. Бельтюкова С.М. Инфраструктурный фактор развития инновационной деятельности регионов. Вестник ПНИПУ. Социальные экономические науки. 2013. №21.

10. Бернал ДЖ. Наука в истории общества. М.: ИЛ, 1956.

11. Бессонов В. А. О развитии сектора ИКТ в российской экономике / В. А. Бессонов, Н.Ю. Бродский // Вопросы статистики. 2011. № 12. С. 26-31.

12. Вахабов Аб.В., Модернизация экономики. Учебное пособие/ Аб.В.Вахабов, Г.Х.Разикова. –Т.: “Иқтисод-молия”, 2014.;

13. Гершман М. А. Инновационный менеджмент. – М. : Маркет ДС, 2010.

14. Глобальная трансформация инновационных систем. Под ред. Н.И.Ивановой, М., ИМЭМО РАН, 2010.

15. Давыдов А.А. Конкурентные преимущества системной социологии.М.: ИС РАН, 2008. (Электрон манба)
(<http://www.isras.ru/publ.html?id=855>)

16. Давыдов, А.А. Инновационный потенциал России: настоящее и будущее (Электрон манба): http://www.isras.ru/blog_modern_3.html.

17. Дергунов А.И. Системный подход к развитию национальной инновационной среды // Инновации, -№3. -2008.

18. Доклад о состоянии фундаментальных наук в Российской Федерации и о важнейших научных достижениях российских ученых в 2014 году. Российская академия наук. 2015 г. Издательство «Наука».

19. Иммануил Кант. Трактаты и письма. — М.: «[Наука](#)», 1980.

20. Иноземцев В.Л. Теория постиндустриального обьества как методологическая парадигма российского обществоведения // Вопросы философии. 1997. №10.

21. Колесова В.П., Осьмова М.Н. Национальные инновационные системы: монография. М.: МАКС Пресс, 2011.

22. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. М.: Экономика, 2002.

23. Кругман П. (2012). Как разобраться в долгах «будущих поколений» // Независимая газета. 29 окт. С. 5. [Krugman P. (2012). How to Solve the Problem of “Future Generations” Debts // Nezavisimaya Gazeta. Oct. 29. P. 5.]

24. Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышлений. Нобелевская лекция стр 105.// Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России. Под ред. Ю.В. Яковца. Спб.: Гуманистика, 2003.

25. М.Ю.Портер. Методика анализа отраслей и конкурентов. Конкурентная стратегия: М.: Альпина Бизнес Букс, 2005.

26. Матеров И. Факторы развития «новой экономики» в России // Экономист. 2003, №2.

27. Махмудов Н.М., Акабиров Д.Н. Стратегия инновационного развития промышленности Республики Узбекистан в период модернизации экономики: Монография. -Т.: Иктисодиёт, 2011.

28. Модельски Дж., Томпсон У. Волны Кондратьева, развитие мировой экономики и международная политика // Вопросы экономики, 1992, №10.

29. Молия-саноат гурухларини шакллантириш: назарий-амалий жихатлар ва истиқболлар /Ж.Х.Атаниязов, С.А.Абдувалиев, С.Р.Кудртов; Н.Х.Жумаевнинг тахрири остида. –Тошкент: Академнашр, 2012.

30. НТР и мировая политика: Учеб. пособие / Под ред. А.В. Бирюкова, А.В. Крутских. Моск. гос. ин-т межд. отношений (Ун-т) МИД России. М.: МГИМО – Университет, 2010.
31. Портер М. Конкуренция. М.: Изд. дом «Вильямс», 2003.
32. Сергеев В.М., Алексеенкова Е.С. Становление государства и модели инновационного развития // Полития. № 4. 2008.
33. Сиразетдинов Р.М. Необходимость формирования инновационной стратегии развития экономики. «Креативная экономика» № 10 (46) за 2010 год, стр. 45-48.
34. Сорокин П.А. Главные тенденции нашего времени М.: Наука, 1997.
35. Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика. Спб., СПбХГУ, 2000.
36. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями. М.: Экономика, 1989.
37. Типология моделей инновационного развития. В.М.Сергеев, Е.С.Алексеенкова, В.Д.Нечаев. Полития 4(51) 2008. Стр 10
38. Туган-Барановский М.И. Избранное. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. М.: Наука - РОСС-ПЭН, 1997.
39. Устинов И.Н. Мировая торговля. Статистика-энциклопедический справочник. М.: Экономика, 2002. Стр. 61-62.
40. Устинов И.Н. Мировая торговля. Статистика-энциклопедический справочник. М.: Экономика, 2002.
41. Фролов А. С. Проблемы планирования научно-технологического развития на государственном уровне // Наука и технологии. 2013. № 5. С. 79-91.
42. Цихан Т. Роль венчурной индустрии в формировании национальной инновационной системы // Теория и практика управления. № 4. 2011.

43. Шаркова А. Мировой опыт функционирования финансовой инфраструктуры поддержки инновационного предпринимательства // Предпринимательство. № 6. 2010.

44. Шлезингер-младший А. Циклы американской истории М.: Прогресс-Академия, 1992.

45. Шумпетер Й.А. Капитализм, социализм и демократия. М.: Экономика, 1995.

46. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. М.: ЭКСМО, 2007.

47. Щербин В.К. Инновационная экономика и экономика знаний. //Наука и инновация. 2010.

48. Яковец Ю.В. Рента, антирента, квазирента в глобально-цивилизационном измерении. М.: Академ-кинга, 2003. Инновации: теория, механизм, гос–дарственное регулирование. Под ред. Ю.В. Яковца. М.: РАГС, 2000.

49. Яковец Ю.В. Циклы. Кризисы. Прогнозы. М.: Наука, 1999. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. Изд. 2-е. М.: Экономика, 2003.

50. Яковец Ю.В. Эпохальные инновации XXI века. М., Экономика, 2004.

4.Фойдаланилган бошқа адабиётлар.

51. Annual Report on Science and Technology Indicators for Belgium 2013

52. Annual Report on Science and Technology Indicators for Belgium 2013

53. Archibugi D., Cocco A. Measuring technological capabilities at the country level: A survey and a menu for choice// Research Policy, 2005, №2, P. 175-194. [http://www.danielearchibugi.org/downloads/papers/Archi-Coco.Menu for Choice.pdf](http://www.danielearchibugi.org/downloads/papers/Archi-Coco.Menu%20for%20Choice.pdf);

54. Bruijn H., Voort H., Dicke W., Jong M., Veeneman W. Creating System Innovation: How Large Scale Transitions Emerge. N.Y.: Taylor & Francis, 2004.;

55. Carl Schramm et al. The advisory committee on measuring innovation in the 21 century. Innovation measurement: Tracking the state of innovation in the American economy. A report to the secretary of commerce. January 2008 [Electronic resource]. - Access mode: http://www.esa.doc.gov/sites/default/files/reports/documents/innovation_measurement_01-08.pdf.
56. Enslavement and industrialisation Robin Blackburn , BBC British History. Published: 18 December 2006 Accessed April 2008. Page, 123.
57. European Central Bank Report 2015. –Fr/M.: 2016.
58. Fischer M., Frohlich J. Knowledge, Complexity and Innovation Systems. Berlin.: Springer, 2001.;
59. Geels F. Technological Transitions and System Innovations: A Co-evolutionary and Socio-technical Analysis. N.Y.: Edward Elgar Publishing, 2005.;
60. Gentry W. M., Hubbard G. R. “Success Taxes”, Entrepreneurial Entry, and Innovation //
61. H. Etzkowitz, L. Leydesdorff Research Policy 29, 2000.
62. Huggins R. The evolution of knowledge clusters: Progress and policy // Economic development quarterly. – L., 2008. – Vol. 22, N 4.
63. Innovation Nation. Background analysis: strengths and weaknesses of the UK Innovation system / Department for Innovation, Universities and Skills (DIUS), 2008.
64. International Monetary Fund. World Economic Outlook Database, October 2014.
65. Lenchuk E. B. and Vlaskin G. A. The Cluster Approach in the Innovation Development Strategy of Foreign Countries. Science and technology.
66. Lundvall B. National Systems of Innovation: Toward a Theory of Innovation and Interactive Learning. N.Y.: Anthem Press, 2010.;
67. National Science Board Science & Engineering Indicators 2016.
68. Nauwelaers C., Wintjes R. Innovation Policy in Europe: Measurement and Strategy. N.Y.: Edward Elgar Publishing, 2008. NBER Working Paper. 2004. No 10551.

69. OECD (2014), Main Science and Technology Indicators, № 1, Paris RAND Corporation. http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1357.0/
70. Realising Britain's Potential: Future Strategic Challenges for Britain / Cabinet Office. The Strategy Unit. 2008. February.
71. Realizing Britain's Potential: Future Strategic Challenges for Britain / Cabinet Office. The Strategy Unit. 2008. February.
72. Realizing Britain's Potential: Future strategic Challenges for Britain. The Strategy Unit, 2008. Science and Innovation Framework 2004–2014.
73. Report of The Global Innovation Index 2015. Effective Innovation Policies for Development. p 19
74. Report of The Global Innovation Index 2015. Effective Innovation Policies for Development.
75. Schumpeter J. The Theory of Economic Development/ Cambridge; Harvard University Press, 1934.
76. Technical Change and Economic Theory, Pinter, 1988. URL: <http://freemanchris.org/publications/>
77. Technical Change and Economic Theory, Pinter, 1988. URL: <http://freemanchris.org/publications/>
78. The Global Competitiveness Report 2009-2010. World Economic Forum. 2009. (<http://www.weforum.org/documents/GCR09/indexhtml>)
79. The Global Innovation Index 2015 “Effective Innovation Policies for Development”. Tech Connection 2015, Taylor Vintners Eden Hall September 22, 2015/
80. The Guardian газетаси. Ларри Эллиотт и Эд Пилкингтон. 2015 йил, январь. Давос, Бутун дунё иқтисодий форуми.
81. The Science and Innovation White Paper-Excellence and Opportunity: a science and innovation policy for the 21st century. Synopsis of Policy Options for Creating a Supportive Environment for Innovative Development. ECE/CECI/2008/3, Geneva, 9 September 2008.

82. The Science and Innovation White Paper-Excellence and Opportunity: a science and innovation policy for the 21st century.

83. University of Oxford. Isis Innovation Annual Report 2012, P 5. 2013, p 6. 2014, p 18. 2015, p 5. TECHNOLOGY & EXPERTISE

84. World Bank. <http://data.worldbank.org/indicator>

85. Абдуллаев Б.А. “Инновацион фаолиятнинг бошқарувини такомиллаштириш”. 08.00.05-Менежмент ихтисослиги бўйича номзодлик илмий даражасини олиш учун тайёрлаган диссертация. Андижон, 2002.

86. Брайан Хилл, Ди Пауэр. [Бизнес-ангелы. Как привлечь их деньги и опыт под реализацию своих бизнес-идей.](#) — М.: Эксмо, 2008.

87. Сергеев В. А., Бабкина Е. В. Тройная спираль инновационного развития: опыт США и Европы, возможности для России. IX Международная конференция «Тройная спираль». [http:// www.triplehelixconference.org/ru/the-triple-helix-concept.html](http://www.triplehelixconference.org/ru/the-triple-helix-concept.html). 2011 г. стр 69

88. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. –Т.: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. – Т. : 2002. 169. Б

89. Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари. www.stat.uz

90. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2015 йил 2 ноябрдаги “2016 йил учун давлат статистика ҳисоботи шакллари тасдиқлаш тўғрисида”ги 4-мб-сонли қарори

91. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги маълумотлари. www.mf.uz

92. Хамроев О.Х. Иқтисодий мувозанатнинг назарий асослари ва уни таъминлаш механизмлари. и.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган дис. –Т.: 2004.

ИЛОВАЛАР

I-илова

Инновацион ривожланишнинг моделлари ва уларни ўзаро таққослама кўриниши¹⁶⁶.

Мезонлари	Инновацион ривожланиш моделлари		
	Евроатлантика	Шарқийосиё	Муқобил модели
Модел асоси	Университетлар и илмий-тадқиқот марказлари.	Йирик корпорациялар қошидаги тадқиқот лабораториялар	Илм-фан, давлат - бизнес ва уларнинг ўзаро ҳаракатлари
Инновацион цикл босқичлари	Тўлиқ инновацион цикл	Фундаментал илм-фаннинг заифлиги	Тўлиқ инновацион цикл
Давлатнинг ўрни	Инновацион йўналишда давлат ва хусусий сектор алоқаларини қўллаб қувватланиши, инновацион лойиҳаларни молиялаштириш, рағбатлантириш ва уларнинг савдосини амалга ошириш.	Юқори технологияларни экспорт қилиш ва технологияларга боғлиқликни кўзлайди	Технологик ишланмаларни молиялаштириш ва уларнинг коммерциясини рағбатлантириш.
Илмий-тадқиқот ва конструкторлик ишланмаларини молиялаштиришнинг хусусиятлари	Давлат грантлари асосий ўринда туради.	Хусусий сектор харажатлари салмоғи кўп	Хусусий сектор ва давлат маблағлари билан бирга венчур жамғарма капитали.
Инновацион фаолликни қўллаб-қувватлаш усуллари	Қонунлар асосида, жумладан интеллектуал мулкни ҳимоялаш, молиявий ва солиқ имтиёзлари.	Инновацион фаолликни ошириш учун ташкилий муҳит яратилади	Қонунлар асосида, жумладан интеллектуал мулкни ҳимоялаш ва молиялаш.
Давлатлар	Ғарбий Европа давлатлари (Буюк Британия, Германия, Франция, Италия).	Япония, Жанубий Корея, Гонконг, Тайвань	АҚШ, баъзи элементлари Европа давлатлари МИТда акс этади.

¹⁶⁶ Жадвал муаллифлар томонидан шакллантирилди.

**2000-2015 йилларда айрим мамлакатларда
иқтисодий ўсиш суръатлари**

фоиз ҳисобида

Мамлакатлар	2000	2008	2009	2012	2013	2014	2015
Хитой	8,4	9,6	9,2	10,4	9,3	7,8	7,7
Ҳиндистон	3,8	3,9	8,2	10,1	6,8	5,4	6,9
Бразилия	4,3	5,2	-0,3	7,5	2,7	1,5	2,5
Россия	10,0	5,2	-7,8	4,3	4,3	3,5	1,3
Корея Республикаси	8,8	2,3	0,3	6,3	3,6	2,7	3,0
АҚШ	4,1	-0,4	-3,5	3,0	1,7	2,2	2,2
Япония	2,3	-1,2	-6,3	4,0	-0,6	1,9	1,6
Жаҳон	4,3	2,8	-0,6	5,1	3,8	3,3	2,3

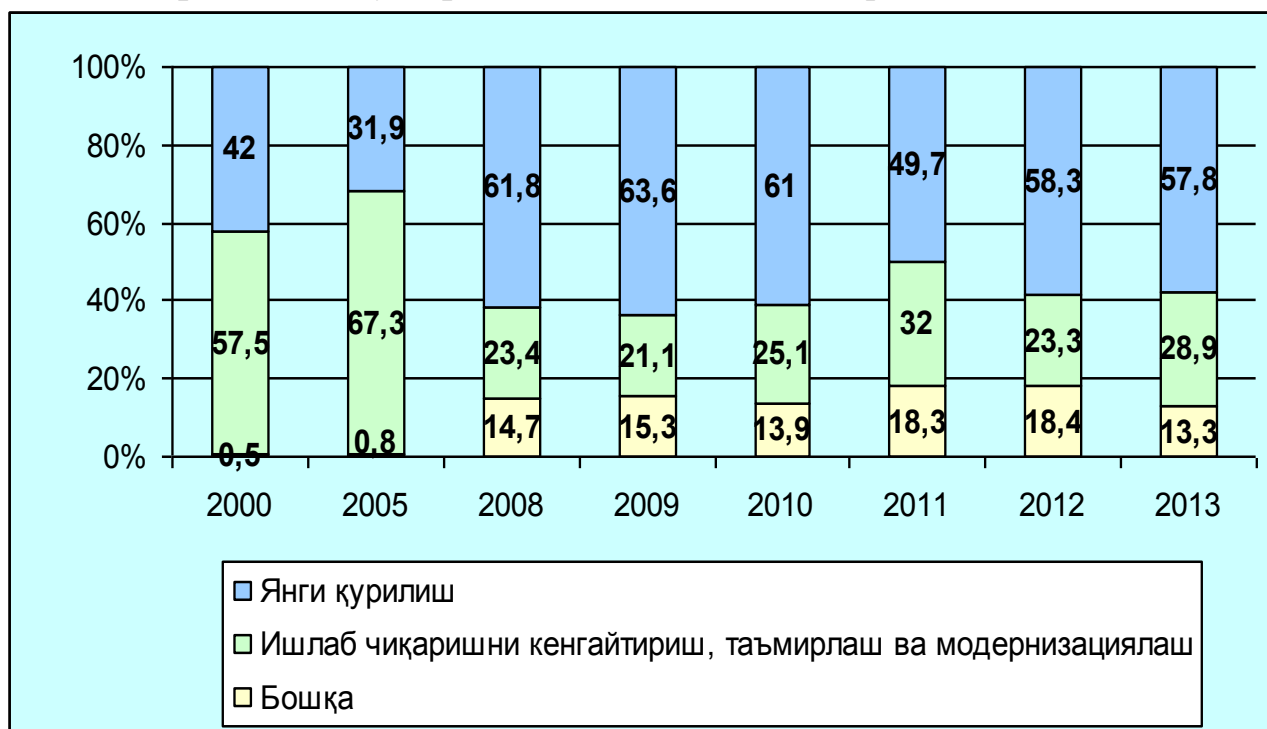
**Ўзбекистонда инвестиция жараёнларининг ривожланиш
кўрсаткичлари**

Кўрсаткичлар	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Ялпи жамғариш нормаси, ЯИМга нисбатан %да	19,6	28,0	32,0	29,9	25,1	26,5	28,8	27,6
Асосий капитални ялпи жамғариш нормаси, ЯИМга нисбатан %да	22,9	19,9	24,5	25,4	24,6	23,1	23,6	23,2
Асосий капиталга инвестицияларнинг ўсиш суръатлари, ўтган йилларга нисбатан %да	101,0	105,7	134,1	124,8	108,7	107,9	112,7	109,8
Асосий капиталга инвестицияларнинг ўсиш суръати, 2000 йилга нисбатан %да	100,0	128,1	236,1	294,7	320,3	345,6	389,5	427,7
ЯИМ капитал сифимкорлигининг кўшимча ўсиши, бирлик (ICOR)	4,7	3,1	2,3	3,0	3,0	3,0	2,8	3,0
Марказлашган инвестицияларнинг жами инвестициялардаги улуши, %	55,4	23,9	19,8	20,1	16,7	17,1	20,1	22,2
Номарказлашган инвестицияларнинг жами инвестициялардаги улуши, %	44,6	76,1	80,2	79,9	83,3	82,9	79,9	77,8

**Мамлакат инвестиция салоҳиятининг
ривожланиш динамикаси**

Кўрсаткичлар	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Аҳоли пул даромадларининг ўсиш суръатлари, %	126,4	116,3	124,4	128,5	127,8	123,1	117,5	115,7
Аҳолининг банклардаги жамғармаларининг ўсиш суръатлари, ўтган йилларга нисбатан %да	129,9	139,3	168,6	169,1	152,6	138,8	134,6	130,3
Банк активларининг ўсиш суръатлари, ўтган йилларга нисбатан %да	112,5	112,5	130,1	130,2	134,4	130,1	122,9	130,0
Банк инвестиция кредитлари улуши, %	34,7	46,3	50,1	68,8	75,2	75,4	76,8	79,1
Давлат бюджетининг жамғаришдаги улуши, %	20,4	10,8	7,3	7,7	6,2	6,6	5,4	8,9
Иқтисодиёт тармоқлари фойдсининг ўсиш суръатлари, ўтган йилларга нисбатан %да	172,6	177,9	142,3	132,2	98,8	129,7	99,7	120,9*

Ўзбекистонда инвестицияларнинг такрор ишлаб чиқариш таркибининг ўзгариши, жамига нисбатан фоиз ҳисобида

**Ўзбекистонда саноатни ривожлантириш, таркибини
диверсификациялаш, ишлаб чиқариш ва маҳсулот турларини
кенгайтириш**

	Ўлч. бирл	2015	2016	2017	2018	2019	2015-19
Саноат ишлаб чиқариш суръатлари, ўтган йилларга нисбатан	%	108,3	109,1	109,1	109,2	109,2	1,5
Саноатнинг ЯИМдаги улуши	%	24,4	24,8	25,3	26,1	27,0	
Маҳсулот турлари:							
- электроэнергия	млрд. кВт.с	57,3	59,7	62,3	65,4	68,7	1,2
- тракторлар	минг дона	3,0	4,2	4,5	4,5	5,2	3,2
- комбайнлар	дона	270,0	270,0	320,0	370,0	420,0	2,1
- енгил автомобиллар	минг дона	219,0	228,6	247,5	268,0	280,6	1,1
- автобуслар ва юк машиналари	минг дона	5,3	5,5	5,8	6,1	6,3	1,3
- телевизорлар	минг дона	211,0	320,0	470,0	635,0	666,7	4,4
- музлаткичлар	минг дона	240,0	390,0	490,0	600,0	630,0	4,8
- мобил телефонлар	минг дона	550,0	700,0	850,0	1000,0	1050,0	2,6
- пойабзаллар	млн. жуфт	15,3	16,0	16,9	18,0	20,0	1,5